

mentalno zdravlje

KAKO ŽIVJETI ZAJEDNO?

Tema broja:

Grozdana Cvitan,
Michael von Cranach,
Elvira Koić,
Gorazd Mrevlje,
Wolfgang Rutz,
Henrik Wahlberg

stranice 21-28

zarez

Razgovor

Gorazd Mrevlje

ISSN 1331-7970

dvojtednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 6. lipnja 2002, godište IV, broj 82 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Popis stanovništva:

Domovinski katekizam

Andrea Dragojević
stranica 7

Razgovor
Steven Shaviro

Ti Kanta i Warhola!

Neven Jovanović
stranice 18-19

Razgovori uz granicu Jezik kao minsko polje

Neven Ušumović,
Sandi Blagonić
stranice 12-15

Tema

Fantomska Akademija

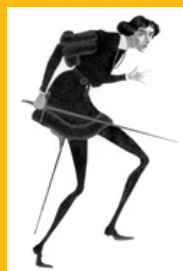
Zlatko
Jurić

stranice 32-34

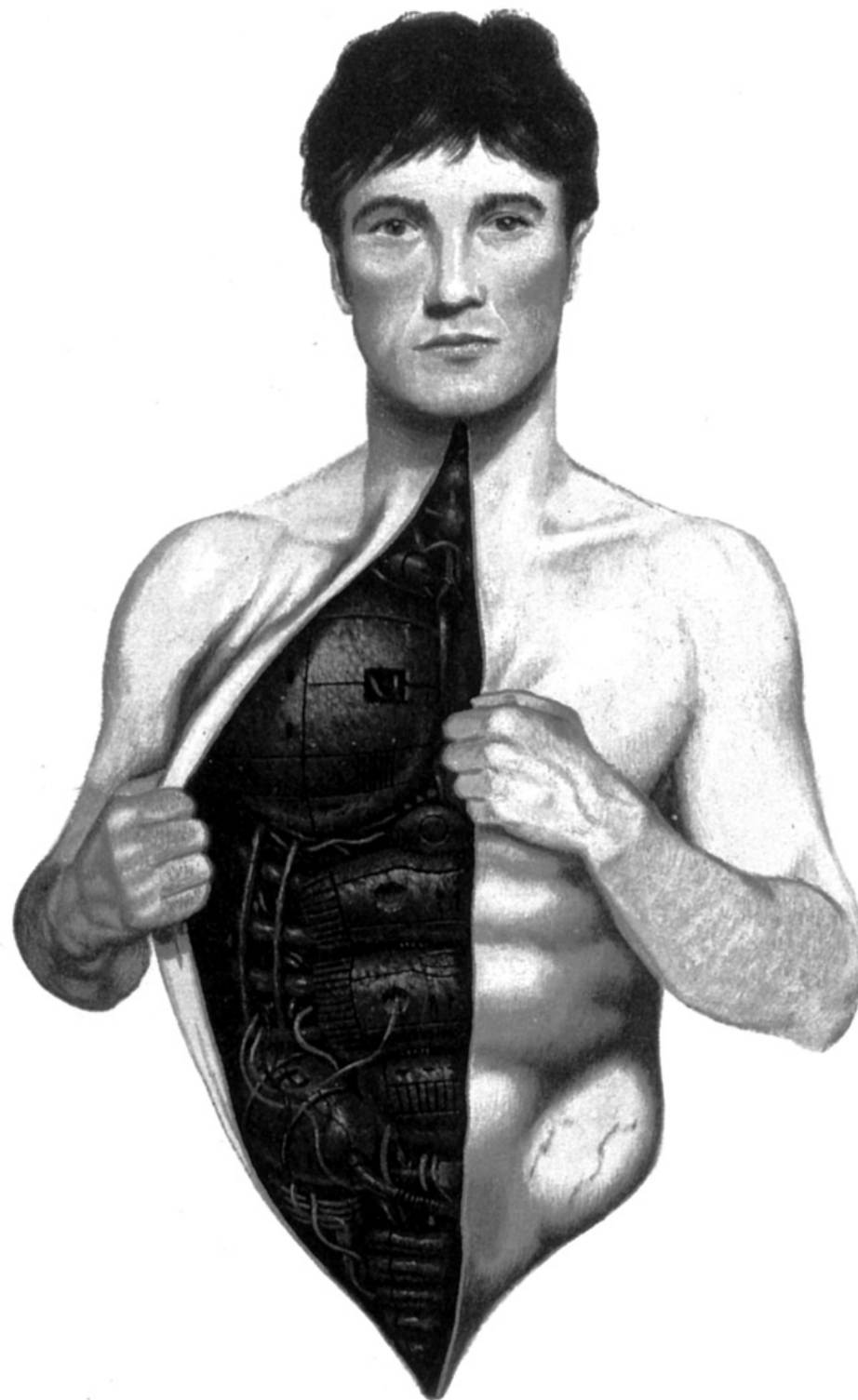
Esej

Primitivizacija Hamleta

Robertino Bartolec

stranice 38-39

Bleiburg - Jasenovac

KATEGORIZACIJA ZLOČINA

Ivo Goldstein, Igor Graovac, Josip Jurčević

stranice 8-11

Gdje je što

Info i najave 4-5

Karlo Nikolić, Milan Pavlinović, Oliver Sertić, Miljenko Ugarković

U žarištu

Kako proizvodimo gubitke *Andrea Zlatar* 3
 Europska priča *Biserka Cvjetičanin* 3
 Ministarstvo podvijena repa *Nataša Petrinjak* 6
 Rat i mir privatizacije *Grozdana Cvitan* 6
 Domovinski katekizam *Andrea Dragojević* 7
 Razgovor sa Stevenom Shavirom *Neven Jovanović* 18-19

Tema: Kategorizacija zločina

Razgovor s Ivom Goldsteinom *Agata Juniku* 8-9
 Razgovor s Igorom Graovcem i Josipom Jurčevićem *Omer Karabeg* 10-11

Tema: Razgovori uz granicu

Dvije granice i tri zemlje *Nives Franić* 12
 Jezik kao minsko polje *Neven Ušumović* 13
 Reciklirana prošlost i zaposjednuti simboli *Sandi Blagonić* 14-15

Tema: Male europske priče

Male književnosti u Zagrebu *Lovorka Kozole* 16
 Kratke priče za dugo čitanje *Gioia-Ana Ulrich* 16
 Razgovor s Dariuszom Nowackim *Tamara Breguš* 17
 Publici ispred nosa *Gioia-Ana Ulrich* 17
 Razgovor s Mitjom Čanderom *Karolina Lisak-Vidović* 17

Svakodnevnica

Sve je za pet? *Trpimir Matasović* 19
 Sanjarije dokonog Knežijanca *Boris Beck* 44

Književnost

Tramvaj *Danijel Dragojević* 20
 Sjene gradova *Predrag Matvejević* 29

Vizualna kultura

Razgovor s Romanom Ondakom *Leila Topić* 30
 Razgovor s Tomijem Sheiderbauerom i Teresom Alonso *Mikos Erhardt* 30
 Razgovor s Michelangelom Pistolletom *Iva R. Janković* 31
 Velika društvena igra *Iva R. Janković* 31
 Fantomska akademija *Zlatko Jurić* 32-34
 House & Techno *Neven Jovanović* 45

Glazba

Nedostatak dominantne osobnosti *Zrinka Matić* 35
 Najbolji mogući zaključak obljetnice *Trpimir Matasović* 36
 Idealan šef-dirigent *Trpimir Matasović* 36
 Crne ovce glitch-elektronike *Luka Bekavac* 37
 Svjetlosnim godinama daleko od rocka *Krešimir Čulić* 37

Kazalište

Hamlet protiv Hamleta *Robertino Bartolec* 38-39
 Dugo putovanje do demonstracija *Nataša Govedić* 40

Kritika

Nomadsko održivo tijelo *Igor Marković* 41
 Realizam za vegetarijance *Sanja Beslač* 41
 Rasprodaja života *Andrew O'Hagan* 42
 Novi društveni roman *Jessica Murphy* 43
 Nietzsche – utvrdo ili umeko? *Siniša Nikolić* 44-45

Svjetski zarezi 46

Gioia-Ana Ulrich

Strip

Omajgadajmagad *Goran Novović* 47

TEMA BROJA: Kako živjeti zajedno?

Privredila Grozdana Cvitan

Razgovor s Michaelom von Cranachom *Grozdana Cvitan* 22
 Razgovor s Elvirom Koić *Grozdana Cvitan* 23
 Razgovor s Gorazdom Mrevljevim *Grozdana Cvitan* 24-25
 Razgovor s Wolfgangom Rutzom *Grozdana Cvitan* 26
 Razgovor s Henrikom Wahlbergom *Grozdana Cvitan* 27
 Oni koji uče sporo i veoma sporo *Dan Bar-On* 28

THE PAINTER IS TRAVELLING nr. 9

CONCEPT FOR A TRAVELLING BILLBOARD PROJECT FROM ZAGREB, VIA SARAJEVO TO BELGRADE
 IN CO-OPERATION WITH THE EUROPEAN CULTURAL FOUNDATION, AMSTERDAM (ART FOR SOCIAL CHANGE)

version 04-02

© René Klarenbeek & Dagmar Drews 2002

The billboard project is a street-wise communication game in the shape of an art project. The Travelling Painter's Billboard Truck will follow a route starting at the International Tribunal in Den Haag (NL), via Germany to Slovenia, Croatia, Bosnia-Herzegovina and Serbia, where it will have its finale in Belgrade. On every stop along the journey the project team will develop ideas for billboard images that will be developed and painted together with the local audience. On one side of the car a billboard (300 x 300 cm) will be connected, on which a daily to be changed sequence of images will be painted, one on top of the other. Because the theme and the content of the paintings will be improvised on the spot, until the very last moment it will remain unclear, also for the painters, how this billboard story will enrol. Of course a project like this can only be successfully executed if it will be supported, hosted and coached by some locally well-introduced and very effectively operating counterparts. Local artists and other participants, preferably from diverse ethnic etc. backgrounds, will be invited to work side by side in the process of conceptualising, painting and displaying new images. But the process won't stop there. Much more important than only the creation of a billboard painting as such, is investigating its effects and its public responses in the chosen social surrounding. And subsequently making that process transparent and visible for the local audience as well as for the visitors of the website. That means that after a new image will have been painted on the billboard, the local audience and passers by will be actively approached and interviewed. All material coming out of this process will be shown immediately on the website. For that reason, the billboard team will consist of several participants with different specific skills, like painters, interviewers and editors for the website.

The project management team will initially consist of René Klarenbeek, Dagmar Drews, their assistant and on every location (a representative of) the local counterpart. The European Cultural Foundation will have an initiating and advising role in the process. René Klarenbeek and Dagmar Drews will be focussing their temporary meant activities mainly on introducing and conducting the different project activities in such a way, that as soon as possible the project can be taken over by the local participants.

For the complete project's duration, from August to October 2002, TBPT will need:

A (English or German speaking) assistant, preferably but not necessarily an artist, with 'brains & balls' and developed communicative skills, assistant who is motivated to collect and edit all the material coming out of the project, in setting up and conducting with her the website and dealing with the project's external contacts. Preferably this person will be handling the computer etc. hardware as well and will be also the truck driver and should be capable of light maintenance work on the car and the billboard construction. Most important is that assistant will have to be enthusiastically motivated, because for the audience they will be the main representers of the project.

The applications must be sent within 10 days to
e-mail address: zarez@zg.tel.hr
for: Billboard project.

THE PAINTER IS TRAVELLING nr. 9

CONCEPT FOR A TRAVELLING BILLBOARD PROJECT FROM ZAGREB, VIA SARAJEVO TO BELGRADE
 IN CO-OPERATION WITH THE EUROPEAN CULTURAL FOUNDATION, AMSTERDAM (ART FOR SOCIAL CHANGE)

version 04-02

© René Klarenbeek & Dagmar Drews 2002

Rasprave koje se proteklih tjedana i dana vode oko prijedloga zakona o uvođenju obaveznih doprinosa za mirovinsko i socijalno osiguranje, a koji bi se plaćali na svaki ugovor o djelu, dovele su u središte pažnje jedan temeljni problem, a to je da kulturna proizvodnja, uz to što proizvodi umjetničke proizvode, u cijelom procesu proizvodi naprosto – gubitke. Tko sve proizvodi gubitke? Sve kulturne institucije kao i izvaninstitucionalni kulturni pogoni čiji projekti nisu u potpunosti unaprijed pokriveni državnim ili gradskim budžetima.

Tko su sve gubitnici? Pojedinci koji za obavljene posao ne dobiju (na vrijeme ili nikada autorski honorar), institucije koje su stalno u minusu, gradski i državni fondovi koji – po sili zakona – moraju biti “solidarni dužnici” svojih institucija, i tako, uglavnom šutke i bez ozbiljnih pokušaja sanacije, prelaze preko činjenice da im kulturni pogon u cjelini proizvodi gubitke. Jednostavno pitanje glasi: može li kulturna institucija otići u stečaj?

Ili, pitajmo drukčije? Može li državna/gradska instanca iz budžeta pokriti tekuće gubitke i omogućiti početak od tzv. pozitivne nule? Evo i trećeg, najozbiljnijeg pitanja: mogu li se nositelji kulturnih projekata disciplinirati na način da ne proizvode gubitke, da njihova kulturna proizvodnja ostane u granicama realno planiranog budžeta? Pozitivan odgovor na posljednje pitanje zvuči optimistično: hajdemo pokušati raditi unutar onih okvira koji su realni i nisu financijski riskantni. Ali to bi, za većinu naših kulturnjaka i umjetnika, značilo da svoju proizvodnju moraju smanjiti barem za 30-40 posto, a ravnatelj jedne naše kazališne kuće iskreno mi je rekao: *Ako bih u ovoj godini htio sanirati gubitke iz prošlih nekoliko godina, najbolje bi bilo da uopće nemam nijednu premijeru, da ne radimo nijednu novu*

predstavu. I to je ta katastrofalna činjenica, da svako povećanje opsega rada u kulturi, u današnjim uvjetima (ograničena količina novaca i nerealno budžetiranje projekata) znači istovremeno proizvođačke gubitke.

Razočarani glumci

U posebno su teškom položaju nezavisne produkcije, mali izdavači, kazališne i plesne grupe, privatna galerijska djelatnost, novi oblici tzv. multimedijalnih

Hrvatskoj ne postoje uvjeti lojalne konkurencije između javnih i privatnih poduzeća u kulturi, koji bi omogućili uspostavljanje slobodnog tržišta i slobodnog odnosa razmjene roba i usluga.

Jedno od važnih pitanja koje predstavlja kamen spoticanja u diskusijama o slobodnom tržištu kulture (a vrlo je slična situacija i s tržištem znanosti) jest pitanje socijalne sigurnosti zaposlenih u kulturi. U visokoj mjeri postoji otpor prema reviziji stečenih prava (npr. glumačko zapos-

nju oni koji nove uvjete kulturne produkcije, bez cenzure i posvemašnjeg državnog uplitanja, smatraju izazovom i šansom za uspostavljanje vlastite nezavisnosti – umjetničke i financijske, autorske i egzistencijalne. Tako u paketu novih zakonskih odredbi za izdvajanja za socijalno i mirovinsko osiguranje nitko od umjetnika ne vidi ništa dobroga i korisnoga od cjelovitoga uređenja svih odnosa u poreznom sustavu Republike Hrvatske.

Na dirati stečena prava!

Argumenti da taj novi sustav dugoročno poboljšava socijalnu sigurnost kulturnjaka, naprosto se odbijaju o zidove nepovjerenja u sustav. Svatko je za sebe izračunao da – ako zakon starta 1. srpnja ove godine – može računati da će za 2002. morati na kraju platiti dodatni porez. I to je osnovno polazište većine umjetnika koji su sudjelovali u raspravi: elementarni, egzistencijalni osjećaj nesigurnosti i strah da će biti još gore nego što je sada. Jedna od korisnih poslovice koje bi se mogle izreći u ovom trenutku: ako nešto ne možeš popraviti, nemoj to slomiti do kraja.

Deklarativno, doduše, svi priznaju da su promjene potrebne, ali u stvarnosti ih se užasavaju. Ne dirati stečena prava, temeljni je argument, na koji se nadograđuje obrana “strukom”: promjene moraju doći iznutra, iz struke, nakon temeljitih analiza i procjena stanja. Svugdje odzvanja veliko “NE!” promjenama koje dolaze izravno iz politike, kao odluke političkoga vrha, iz Vlade ili pojedinih ministarstava. Po inerciji, zbog straha stečenog u nizu političkih “reformi” kulture u zadnjih četvrt stoljeća (a nakon svake reforme je uvijek bilo još malo gore nego prije), svi (i slobodnjaci i oni sa stalnim radnim mjestom) su se utaborili na stečenim pozicijama jer smatraju da sa svakom promjenom mogu jedino izgubiti. ☒

Okvir za stvarnost

Kako proizvodimo gubitke

Po inerciji, zbog straha stečenog u nizu političkih “reformi” kulture u zadnjih četvrt stoljeća (a nakon svake reforme je uvijek bilo još malo gore nego prije), svi (i slobodnjaci i oni sa stalnim radnim mjestom) su se utaborili na stečenim pozicijama jer smatraju da sa svakom promjenom mogu jedino izgubiti

Andrea Zlatar

projekata. Njihov je opstanak ugrožen time što država može sufinancirati samo njihovu programsku djelatnost, dok se kulturnim ustanovama u državnom vlasništvu financira i program i plaće zaposlenih i tzv. hladni pogon (stambeni troškovi, struja, održavanje itd). Porazni podaci govore o tome da više od 2/3 sredstava koje država ili grad doznaju javnim kulturnim ustanovama ide na trošak plaća i hladnog pogona, a u umjetničke programe ulaže se maksimalno 25%, a ponegdje i svega 10% od državnih sredstava. Ti podaci sami za sebe govore da u

lenje je “stalno”, to znači da garantira put od diplome do mirovine u istom kazalištu. Taj otpor dijelom proizlazi iz osjećaja za socijalnu pravdu i sigurnost naslijeđenog iz socijalizma, a dijelom je posljedica rastuće socijalne nesigurnosti u cijelom društvu i vidljive ekonomske marginalizacije sfera kulture. Slična je situacija i u ostalim tranzicijskim zemljama Srednje Europe, gdje dolazi do raslojavanja umjetnika prema načinu njihova situiranja u socijalnom kontekstu: veću grupu čine, nažalost, oni koji se osjećaju razočarani što se država “više ne brine oko njih”, a ma-

www.zarez.hr

Potkraj svibnja održan je u Zagrebu prvi Festival europske kratke priče u organizaciji Naklade MD. Dobro koncipiran program imao je u središtu poljsku književnost u hrvatskim prijevodima, a održan je i okrugli stol na temu *Europske književnosti u hrvatskim prijevodima/hrvatska književnost u europskim*. Značenje i uloga prevoditelja u sklopu ove teme trebali su biti u prvom planu, osobito razmatramo li ih u širem kontekstu ugroženosti i nestajanja jezika u svijetu, pa i u Europi.

Jezična raznolikost

Jezična raznolikost danas je u središtu mnogih rasprava. UNESCO-vo najnovije, drugo izdanje Atlasa ugroženih jezika (prvo je izašlo 1996.), navodi da gotovo polovini od oko 6000 jezika, koji se danas govore u svijetu, prijete nestanak. Lingvisti smatraju da je jezik jedne zajednice u opasnosti kad ga više od 30% djece te zajednice prestaje učiti. Prema Atlasu, u Europi je oko 50 jezika u opasnosti da nestanu, osobito u Skandinaviji i Ruskoj federaciji. Tek nekoliko europskih zemalja, kao što su Norveška i Švicarska, odavno se zalažu za višejezičnost. U Aziji je to slučaj s Indijskim potkontinentom gdje su mnogi jezici ostali živi zahvaljujući politici dvojezičnosti ili višejezičnosti, a osobito se ističe primjer Papue Nove Gvineje koja sama ima 820 jezika, što je svjetski rekord jezične gustoće, a uglavnom svi opstaju. Nestanak jezika najviše se odnosi na Australiju, Latinsku Ameriku i Afriku, u kojoj je ugrožen opstanak najmanje 250

jezika, a oko 500-600 su u opadanju. To se posebno odnosi na Nigeriju i zemlje Istočne Afrike.

Atlas navodi različite razloge nestajanja jezika, od preseljenja zajednica, kad se manje grupe ili pojedinci nađu u kulturno i jezično drukčijoj okolini, preko pritiska

Kulturna politika

Europska priča

Objavom Opće deklaracije o jezičnim pravima 1996. godine u Barceloni i prihvaćanjem Opće deklaracije o kulturnoj raznolikosti na Generalnoj konferenciji u studenom 2001., UNESCO nastoji poduprijeti međunarodnu zajednicu u poduzimanju mjera zaštite nematerijalne baštine, prvenstveno jezika

Biserka Cvjetičanin

ekonomski moćnijih, do nedovoljne brige o sustavnoj uporabi jezika (u školi, administraciji, medijima). Objavom Opće deklaracije o jezičnim pravima 1996. godine u Barceloni i prihvaćanjem Opće deklaracije o kulturnoj raznolikosti na Generalnoj konferenciji u studenom 2001., UNESCO nastoji poduprijeti međunarodnu zajednicu u poduzimanju mjera zaštite nematerijalne baštine, prvenstveno jezika. Ne bori se samo UNESCO za jezičnu raznolikost, putem svojih projekata (npr. Linguapax i, noviji, Pericles) nego i mnoge nevladine organizacije (npr. Terralinea, Linguasphere Observatory itd.).

Osnivanje zaklade za prevodjenje

U održanju jezične raznolikosti uloga prevoditelja je izuzetno važna, a čini se da se taj aspekt nedovoljno percipira u našoj kulturnoj sredini. To je pokazao i spomenuti okrugli stol o europskim/hrvatskim prijevodima, na kojem se ponajviše ras-

pravljalo o problemima nakladnika, premda je okupio prevoditelje i pisce koji pišu na različitim europskim jezicima i time pridonose njihovoj afirmaciji. Iznesen je dobar prijedlog o osnivanju neovisne zaklade za financiranje prijevoda koju bi poduprlo i Ministarstvo kulture i koja bi mogla pridonijeti rješavanju problema u nakladništvu i prevodjenju.

U ovom našem komunikacijskom dobu, dobu mreža, nastaju i razvijaju se brojne mreže prevoditelja i pisaca. Posebice im pomažu Europska unija i Europska kulturna fondacija (npr. Central and East European Book Projects - CEEB, koji

obuhvaća prevodjenje važnih djela zemalja istočne i centralne Europe). Mreže znače bržu razmjenu informacija, razmjenu iskustava, uspostavljanje kontakata i suradnje, a kako su njihova osnovna obilježja dinamičnost i otvorenost, one omogućuju, osobito onima koji dolaze iz jezično malih zemalja, da se afirmiraju, odnosno da međunarodno afirmiraju svoj jezik i književnost. To je jedan od putova uključivanja Hrvatske u europske književne tokove, način da njezino književno stvaralaštvo upoznaju druge europske zemlje, kao i da se naša sredina bolje upozna s europskim književnicima prije nego što postanu, da citiram organizatora Festivala europske kratke priče, klasici.

Pri tome, bitka za jezičnu raznolikost suočena je sa činjenicom da su sadržaji na Internetu uglavnom na jednom jeziku – engleskom. Prema Unescovu informacijskom i komunikacijskom izvješću iz 2000., 58% korisnika Interneta govori engleski, a slijede, s velikom distancom, oni koji govore španjolski (8,7%), njemački (8,6%), japanski (7,9%), francuski (3,7%) itd. Po broju web stranica omjer u korist engleskog je još veći – 81%, a slijede njemački (4%), japanski, francuski i skandinavski jezici (2% svaki), te španjolski (1%). Svi ostali jezici zajedno čine 8%. Upravo ove podatke treba shvatiti kao poticaj da se nova komunikacijska tehnologija iskoristi na najbolji način, a to znači da se putem nje povezuju različite kulture i jezici i afirmira njihov identitet. Prevoditelji su u tom napornom, mukotrpnom procesu, dragocjeni. ☒

Gerilsko kazalište

Festival alternativnoga kazališnog izričaja – FAKI, od 21. do 25. svibnja 2002., Zagreb

Oliver Sertić

držao se FAKI i to bez onog zaokruženog R, tako su odlučile organizatorice. Festival alternativnog kazališnog izričaja, FAKI, polujubilarni peti, u organizaciji Autonomnog kulturnog centra Attack! ove je godine bio nešto kraći, kvalitetniji, veseliji i bolje posjećen od svih dosadašnjih. Od 21. do 25. svibnja Zagrebu se ponovno dogodilo festival za koji nikad ne znaš kakav će biti, tko će ga raditi, ni tko će na njemu nastupiti. Čak i ako program postoji, izmjene u svim smjerovima vrlo su vjerojatne i kad se navikneš – fino ti je.

Ono što se zove *anything goes* poetikom ne postoji u udžbenicima iz teatrologije. To je festival koji je barem u tome dosljedan od samih početaka. Služi, a i služiti će kao poligon mladim ljudima da pokažu što su spremili. Ta poetika sada se već može nazvati i konceptom, čak i ako ga nema. Isto kao i laž koju izgovoriš deset puta pa ona postane istina. Dovoljno je da se nešto šareno događa i da je ljudima zabavno, gledaju i uživaju. Jednako kao što je i onima na pozornici koji imaju što za pokazati i još dobiju pljesak za to.

Šareni FAKI

No, što je bilo zanimljivog ove godine? Puno toga. Prije svega raznovrsnost programa: osim predstava i performansa, bilo je žongliranja, bubnjanja, akrobacija, svirke, izložbi i videoinstalacija. Čak i jedna lutkarska predstava, što se pokazalo kao ovogodišnji apsolutni hit. Ove godine nešto je više događanja održano na Cvjetnom trgu, ali i u Attacku, Močvari, Teatru &TD, Klubu SC i dvorani Pauk. Predstave su se odvijale uglavnom u nestandardnom okruženju sa vrlo malo tehničkih zahtjeva.

Kašnjenje je bilo učestalo, pa tako ni otvorenje nije počelo kad je trebalo. Pulska Kerefeki distor-

zija jednostavno se nije pojavila na vrijeme, pa je FAKI započeo sa samoborskom plesnom skupinom Burka. Petra je izvela trbušni ples egipatskog stila, čime je definitivno potvrđena nepredvidljivost, a nastupio je i akrobatsko-žonglersko-muzičarski trio Enfantasten iz Berlina. Gađali su nas i jajima iz susjednih zgrada. U Attacku, prostoru organizatora počeo je drugi dio večeri. Škartart iz Mostara svojom je izložbom *Situacija i druženje* pokazao da se otpad može vrlo praktično upotrijebiti, pa čak i kao umjetnost. Reciklaža odbačenog materijala ispala je estetski relevantnom u Attackovu prostoru. Fens teatar iz Novog Sada je unatoč nedobivanju vize jednoj članici izveo skraćenu, ali vrlo intenzivnu verziju dijela *Vagininih monologa* poznate spisateljice Eve Ensler. Osim monološke tirade o samospoznaji vlastita spolnog organa, nastavak uključuje "performativni dijalog žene i njene pičke". Monospolno gledalište iz Ljubljane zaista izvrsno završava kazališni dio otvorenja. Ekspresivnost kojom ove dvije glumice vode predstavu zaista je vrhunsko. Fantastična mimika pokrila je otežavajuću okolnost izvedbe, slovenski jezik, što je predstavu učinilo gledljivom.

Drugi je dan na Cvjetnom trgu protekao u laganom i zabavnom izdanju. Mimičkim performansom *Ljubav* teatarska skupina Dr. Franjo Tuđman promišljala je odnos sebe i svijeta u kojemu živi i da Hrvatska televizija slučajno ima domaću repliku "Crne guje" Janko Mesić bi bio zvijezda. Isto kao i članovi lutkarskoga dječjega kazališta Heroin, koji su pred dvjestotinjak okupljenih polu-improvizirano prikazali tipičan dan u hrvatskoj obitelji kroz klišeizirane postupke njezinih članova. Nova Loža Lude Mame, poznati žongleri ko-

jima je Cvjetni trg radno mjesto izveli su predstavu *San*, uz prilično

dobru žonglersku koreografiju i afričke bubnjeve – jembe. Bila je to Nova Loža Lude Mame u osvježavajućem izdanju. U isto vrijeme, Nova grupa, nazvana još i organiziranim nastavkom kaotičnog Schmirz teatra u Pauku su igrali Ivšićev "Sunčani grad", predstavu koja je već pokupila dobre kritike.

Četvrtak protječe kaotično, ali izvedbeno jako dobro. Dok su na Cvjetnom trgu nastupili Nezavisni teatar Barake, glazbeni performans Hrama iz Splita i izvrsni bubnarski orkestar Ritamtrajz uz žonglere iz Zagreba, Rijeke, Kutine i Kikinde, u Teatru &TD je plesala Burka, a nešto kasnije u Klubu SC počela je predstava Dramske radionice Inat iz Pule. Prošlogodišnji favoriti došli su s dvije predstave, *Prolaz* i *Tko će naručiti život?* iz ciklusa mladih autora. Branko Sušec, voditelj radionice otvorio je redateljski prostor mladim ljudima i nije pogriješio. Definitivno, potencijal koji će tek pokazati što sve može i zna. Istovremeno je u Pauku četrdesetak ljudi pratilo Grupnu gravitaciju.

Petak je počeo u Attacku s video instalacijom Non grupe djelomično snimljenom u Zagrebu, a finaliziranom i montiranom u američkom gradu Oswego. Ovaj film je na Fakiu prikazan premijerno, a namjera mu je spojiti dva prostorno i kulturno različita podneblja. Te večeri nastupili su i Starchild te novoosnovana grupa Samo papillon, a u Močvari su s gumama plesali mladi

Me ne ma, te nakon njih Crna kronika, živopisno prikazujući utjecaj nasilja na ljude. Nakon toga, mogli ste se odšetati u Klub SC gdje je upravo počinjala improvizacija riječkih Adaptera. Amalgam udaraljki svih vrsta, pokušaja glume i poluuvjerljive maske sličio je na živu inačicu Trash horrorra u njegovoj najsvjetlijoj verziji. Večer je dokrajčila sarajevska Ambrosia s multimedijalnim performansom *Remix*, gdje su u remiksiranom modu prikazali upravo snimljenu predstavu Adaptera uz vlastitu muziku, efekte, dim i vrlo malo onoga što se može nazvati performansom. No, kako je u pitanju FAKI, sve se moglo očekivati.

Nakon subotnjih performansa plesne grupe Macabre, koja je zbog ozljede jedne od glumica morala otkazati najavljeni performans, ipak su izveli uvjerljivu multimedijalnu prezentaciju uvježbanu za samo dva dana. Jednako uvjerljivom pokazala se i jedna od najboljih grupa na ovogodišnjem festivalu fizički teatar Biogrpa iz Krakova. Iako su istu predstavu izveli samo nekoliko mjeseci ranije na TESTU, nije smetalo da je vidimo ponovo. Naime, za FAKI su pripremili modificiranu i u mnogo me drukčiju verziju *Dva stola, dvije stolice* i *tri tijela*.

Čuvaj glavu

Zadnji dan obilježio je Titov rođendan. Dok je u Kumrovcu na

Dan mladosti četiri tisuće ljudi, većinom NOB veterana, pjevalo partizanske pjesme, u Attacku je osamnaest mladih ljudi primljeno u omladince. Ukrašen zastavama SR Hrvatske, uz muziku s popularne kompilacije "The best of Tito", ispunjen *drugovima*, partizanskim pozdravima i soc-ugodajem u klubu, za ovu prigodu nazvanim Osnovna škola Autonomni kulturni centar-Attack!, atmosfera je odisala na neke prošle dane o kojima se više ne govori. Do zore se plesalo uz hitove osamdesetih s resident dječom Senatom i DJ Gambavim, gostom iz Jugoslavije.

Na Fakiu predstavu ne moraš odgledati do kraja jer šank je obično blizu, tu nema glumljenih i očekivanih reakcija, a može ti se dogoditi baš sve, i da te izviđe i da ti reflektor, ako ga uopće ima, padne na glavu. Nema teme, nema odrednice, nema koncepcije za koju se možeš uhvatiti pa reći da to nije bilo to, nema ni prostora na kojem kazališni kritičari mogu uzgajati svoje frustracije o nekonzistentnosti ili manjku kvalitete. Kritika je publika sama i ako im ne bude valjalo, dogodine neće doći. Festival alternativnog kazališnog izričaja ima nešto drugo, energiju i neposrednost, a nije ni pretenciozan, na što se često mnogi «napiknu». Ništa drugo mu ni ne treba. I bit će ga dogodine, ako se nešto ne dogodi. ☐

najave

ve orijentacije u globalnom diskursu", a odabrani umjetnici i njihovi radovi odgovaraju na pitanja o vlasništvu nad kulturom i um-

Globalna crvena nit

Izložba suvremene umjetnosti Documenta, od 8. lipnja do 15. rujna 2002. Kassel

Ključna riječ odnosno crvena nit za prvoga neeuropskog umjetničkog direktora u povijesti jedanaeste po redu Documente, Okwui Enwezora jest globalizam, iz čega je slijedio i specifičan odabir umjetnika. Na prijašnjim Documentama oko osamdeset posto umjetnika bili su iz zemalja članica NATO-a, ove je godine njihov broj oko pedeset posto, jer je za Enwezora osnovno pitanje "kako lokalne specifičnosti stvaraju no-

jetnošću u vremenu nacionalnih i etničkih nestabilnosti. Interdisciplinarnost i pokušaj pružanja što je moguće šire teorijske i društvene osnove vidljiv je i u odabiru teoretičara koji su pozvani na sudjelovanje, među kojima se nalaze Homi Bhabha, Ernesto Laclau, Wole Soyinka, Slavoj Žižek, Immanuel Wallerstein, Stuart Hall i mnogi drugi. Na Documenti sudjeluje i do sada najveći broj hrvatskih umjetnika i umjetnica: Ivan Kožarić s projektom Moj atelje, Sanja Iveković sa Tražim mamin broj i Andreja Kulunčić s Distributivnom pravdom (<http://www.distributive-justice.com>) Sve dodatne informacije o tijeku izložbe mogu se pronaći na <http://www.documenta.de> ☐

ukratk

Idu dani, idu godine

Kulturni magazin *Godine nove*, br. 13/14 2001/2002., glavni urednik Kruno Lokotar

Milan Pavlinović

ako ga nestrpljivo iščekujemo po nekoliko mjeseci i pitamo se zašto uvijek dobri časopisi izlaze tako neredovito, držeći nas u nedoumici hoće li se uopće i pojaviti sljedeći broj, kad *Godine nove* jednog jutra iznenada osvanu na kioscima opruštamo uredništvo i trošimo dvadeset kuna. Naravno, obično je izašao dvobroj na stotinjak stranica, ali ne marimo, jer prelistavajući s nogu friški

broj, trenutačno oduševljeni uvijek dobrom naslovnicom, tvrdim papirirom u boji i prepoznatljivim dizajnom, uživamo u dugo očekivanoj čitateljskoj žudnji. Ovaj dvobroj nam to li-

jepo i jasno pokazuje, i naslovnicom (fotografija Sandra Vitaljić, telefon modela poznat redakciji) i nadnaslovom (magazin skrivenih želja) i prepunim kazalom te gomilom raznih suradnika, njih više od četrdesetak. Na prvi pogled vidljivo je da tekstove, od kojih su poneki pisani tko zna kad, ipak nije pojelo vrijeme, a prisutne su i sve stalne rubrike časopisa. Riječ je o informativnoj svaštari Preludij, filmskoj Paralelnoj montaži Dragana Juraka, koji ovaj put uspoređuje filmografiju P. J. Hogana i Baza Luhrmana, Pop promou, gdje glazbeni kritičar i glazbenik Ante Perković razgovara s bivšim kritičarom i novopečenim glazbenikom Petrom Glodićem o njegovu bendu Legende Korduna povodom prvog albuma,

Kabinetu dr. Ferića i Pisma liječnika iz provincije, novoj strip epizodi Talentirani Glišun Gmižić Dubravka Matakovića te Music box Krešimira Pintarića. Intervjui su uvijek zanimljivi za čitatelje, a *Godine nove* ih ovaj put imaju četiri, od kojih mi je osobno najzanimljiviji onaj s J.T. Leroyom, dvadesetjednogodiš-

njim američkim piscem čiji je roman *Sarah* objavljen u nas. Leroy je, blago rečeno, imao mučno odrastanje i puno problema u glavi i ako vas zanima što mu se dogodilo nevažno je hoće li ga upoznati uz pomoć intervjua ili romaneskne fikcije, jer je mladić u oba slučaja vraški iskren i bez dlake na jeziku kad priča o vlastitu iskustvu. Emir Imamović i Ahmed Burić razgovarali su s Danisom Tanovićem u pet navrata i objavljeni intervjui je svojevrсна *best of bosanskog oskarovca*, tako da su doza zanimljivosti i šaljivi bosanski duh zajamčeni svakom potencijalnom čitatelju. U trećem intervjuu o hip-hoperskim temama i bosanskim garstbarjeterima razgovaraju dvojica kompetentnih, jedan predstavljen kao kuhar, reper i Bošnjak Edo Maajka, a drugi domicilni El Bahattee. Prema obećanju fakovaca, objavljene su priče devetero novopridošlih autora prošlog Faka i one čine poveći dio časopisa. Uvjeti žirija su bili da se priča mora zbiti tijekom nedjelje, biti napisana u trećem licu, duljine tri do pet kartica, i one su izbor od približno 130 pristiglih. Pisce je, čini se, osim forme, sputavao i određivao i sadržaj, ili možda veli-

čina fakovskih autoriteta u Gjuri i žiriju, pa se većina sižeja u prozama svodi na poslušno i ziheraško porno pisanje tipa "volim piti i svašta ljubiti, puno psujem i zadirkujem." Uz blok priča objavljen je i poezija gošće iz Londona Salene Salive Godden i njezin kratki razgovor s guruom Faka Borivojem Radakovićem. Naravno, to nije sve. *Godine nove* su poznate po svojim zanimljivim temama, a ovaj put Petar Zanović, Gordan Nuhanović, Ahmed Burić, Drago Orlić i ostali u sklopu teme nazvane Šaranje po prugama putuju, sjećaju se i pišu o kolodvorima i vlakovima nekad i sad. Osim svega navedenog, magazin je prošaran hrpom potpuno različitih tekstova, pa nam razočarani Boris Rašeta otkriva svoj tajni policijski dosje gdje za njega nema ništa bitnog, ili, u jednom od najboljih, Goran Tribuson predstavlja svoj najomiljeniji web site pokazujući još jednom koliko je zanimljiv i duhovit pisac. Savjetujemo vam da pronađete *Godine nove* jer ima još puno toga za pročitati, a i da ne bi "magazin skrivenih želja", koji se ionako rijetko pojavljuje, ostao trajna opsesija vašeg libida. ☐

najav

Bajkovite flash avanture u Zagrebu!

Ovogodišnji će Animafest, u suradnji s Bulaja nakladom i Multimedijalnim institutom (net.kulturni klub mama) predstaviti projekt *Priče iz Davnine* i ugostiti međunarodnu animatorsku ekipu koja na njemu radi.

Točno prije godinu dana, Helena Bulaja, u želji da slavnim pričama hrvatske književne baštine podari novo ruho, pokrenula je ovu vrlo zanimljivu međunarodnu multimedijalnu bajkovitu CD-ROM/Internet avanturu, okupivši vrhunske svjetske flash animatore putem Interneta. Nakon godinu dana zajedničkog rada, više od četrdeset animatora, kompozitora, glazbenika, glumaca, ilustratora, prevoditelja i programera iz svih dijelova svijeta (iz Australije, Kanade, Njemačke, Francuske, Škotske, Bjelorusije, SAD-a, Hrvatske...), projekt se primiče kraju, a u međuvremenu osvaja i druge svjetske festivale (Stuttgart, Annecy...).

Među dosadašnjim uspjesima ovog

projekta posebno se ističe nagrada za najbolju flash multimediju u kategoriji "Story" ovogodišnjeg festivala *FlashForward2002 - Film Festival*, koja je dodijeljena

2. travnja u San Franciscu, na gala-ceremoniji u *Herbst Theatreu*.

Narančasti Oscar flash multimedije svrstao je ovaj projekt i njegove autore u sam vrh svjetske produkcije multimedijalnih sadržaja, a sve to zahvaljujući Internetu koji ne poznaje granice i koji je omogućio hrvatskom producentu da okupi kvalitetnu svjetsku ekipu.

Laurence Arcadius, Katrin Rothe, Sabina Hahn, Evi Kruckenhauser, Jean Gavin,

Nathan Jurevicius, Al Keedie, Edgar Beals, Mirek Nisenbaum i Helena Bulaja bit će vaši domaćini na sljedećim zbivanjima vezanim uz Internet i flash animaciju:

17. lipnja od 17 sati na Cvjetnom trgu družite se s Helenom i Zvonkom Bulajom na rođendanskom slavlju *Animafesta*

19. i 20. lipnja od 9 do 12 sati u sklopu programa "Pixel Flux" Multimedijalnog instituta (net.kulturni klub mama) u Preradovićevoj 18, možete pohati njihove radionice flash animacije. Tijekom dva dana ovi vrsni animatori provest će vas kroz neke od svojih projekata, prenoseći vlastita iskustva i trikove u svladavanju novih tehnologija i pristupa animaciji. Kako i sami dolaze iz svijeta "klasične" animacije, njihovo iskustvo koje su stekli koristeći se računalom – a posebno programom Macromedia Flash – u realizaciji svojih ideja i animiranih filmova, možda vas potakne da se i sami uputite u slične avanture.

Broj mjesta na radionicama je ograničen, pa se što hitnije prijavite. Radionice su besplatne. Prijave se primaju na e-mail: info@bulaja.com

21. lipnja u Maloj dvorani Lisinski s početkom u 11 sati održat će se zajedni-

ka premijerna prezentacija projekta *Priče iz Davnine*. Kroz kolažni prikaz osam animiranih/interaktivnih bajki, autori će predstaviti svoj pristup radu, te dočarati ideju *networkinga* i rada na zajedničkom projektu putem Interneta.

Upravo ova prezentacija poslužila je kao povod da se osam glavnih animatora u ovom projektu susretne i u stvarnom svijetu.

21. lipnja u 18 sati u prostoru net.kulturnog kluba mama, Preradovićeva 18, bit će organizirana tribina i okrugli stol radnog naziva "Animirani film na Internetu i svijet klasične animacije – Kompjutorska animacija vs. klasična animacija – estetika novih medija"

Tijekom ovih događanja, 21. lipnja bit će u cijelosti prikazana četiri animirana filma rađena u flashu iz projekta *Priče iz Davnine*: *Šuma Striborova*, *Kako je Potjeh tražio istinu*, *Sunce djeve i Neva Nevičica* i *Ribar Palunko i njegova žena*.

Dotad, preporučamo da posjetite web-stranice:

Flash Fairytale Adventure "Croatian Tales of Long Ago"

www.bulaja.com/FAIRYTALES/

ukratk

Filmski pogled

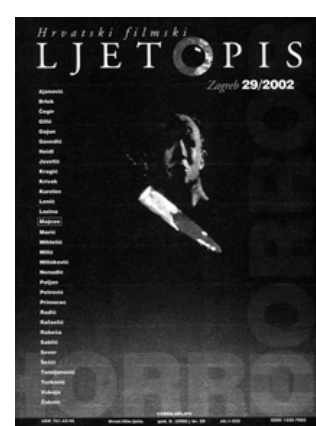
Časopis *Hrvatski filmski ljetopis*, br. 29. 2002., gl. urednik Hrvoje Turković

Miljenko Ugarković

Na samom početku časopisa susrećemo se s tekstom Kristijana Milića "Novi film strave". Kao granica, raspuklina na tijelu žanra, uvođenje strave u stvarni svijet smatra se Hitchcockov *Psiho* (1960.) koji je bitno utjecao na kasnija filmska strujanja, iz temelja mijenjajući "krvnu" sliku horra. *Psiho* je epicentar potresa koji ruši, da bi sve presložio i izgradio na svoj način, on donosi nova pravila igre koja snažno odjekuju u budućnost žanra, uslozjavajući njegove mogućnosti. Milić u uvodu traga za mogućim odgovorima na često pitanje zašto ljudi izlažu sebe filmovima strave, usmjeravajući pažnju prema smrti kao univerzalnoj i iskonskoj ljudskoj fascinaciji i vje-

rojatnom odgovoru. U analizi Milić imenuje različite podžanrove unutar dvaju glavnih pristupa: realističkog i fantastičnog horra. Naglašava da je sedam izrazito nasilnih filmova strave obilježilo drugu polovinu 20. stoljeća, u vremenskom rasponu od *Psiha* od ostvarenja

Henry, portret serijskog ubojice (1986) Johna McNaughtona. Iz današnje perspektive žanr horra čini se klinički mrtvim, tek nakratko oživljen izvrsnim metafilmom Wesa Cravena *Vrisak* te radovima R. Rodrigueza (*Od sumraka do zore*) i Nighta Shylamana (*Šest čulo*). Ipak, nada još tinja, sugerira Milić, navodeći Rodrigueza: "... film strave unatoč svim simptomima nikad ne umire, u intervalima i u nekom novom obliku, vraćat će se sve dok bude filma." S horra skakemo na *Gospodara prstenova* u režiji Petera Jacksona. Bruno Kragić u svome tekstu nastoji uspostaviti vidjenje te romaneskne, a sada i filmske trilogije kao romansa. "Objavljen 1954. i 1955., taj je roman možda najuspjeliji pokušaj obnove u 20. stoljeću onoga načina kazivanja koji književni teoretičar Northrop Frye naziva romansom, kao jednom od četiri generičke radnje književnosti". Romansa i organske veze Tolkienova književnog i Jacksonova filmskog rukopisa glavne su točke Kragićev-

noteći i izložbe u HDLU u veljači ove godine. U nadahnutim minijaturama nalazimo Fassbinder razlomljenog u biografске i filmografske fragmente, koji nas vješto uvlače u turbulentan svijet autora *Berlin Alexanderplatz* (prema istoimenom romanu Alfreda Döblina). Za Fassbinder su ženski likovi toliko važni da čitavu paletu ženskih nositelja radnje iščitavamo u samim naslovima filmova: *Gorka suze Petre von Kant*, *Brak Marije Braun*, *Lili Marleen*, *Čeznja Veronike Voss*... Krivak piše: "Fassbinder je, ne želeći žrtvovati filmove (snimiti film za mene je nešto najnapetije, najintenzivnije i najljepše što postoji, izjavio je jednom) žrtvovao sebe. Potpuno i do kraja". Nataša

Govedić bavi se glumom u različitim medijima te glumačkom intermedijalnošću. Glumu predstavlja metaforom o "loptici", nevidljivoj teniskoj loptici iz Antonionijeva filma *Blow up* (1966). Glumačka igra, poput loptice koju dodajemo jednu drugima, "kao da je napravljena od naročitih mješavina ideologije, osobnosti, tehnike, emocija, predrasuda, očekivanja fantazme". Glumačka tehnika rijetko se razdvaja na filmsku i kazališnu na edukacijskom planu, tako da su rijetki specijalistički pokušaji, poput onog Michaela Cainea iz 1990. godine (knjiga i video snimka o tehničkim aspektima glume pred kamerama). Naveden je duhovit filmski komentar Kevinata Kataoke *Acting in porno with Michael Caine* (1998), koji parodira tehnička upute glumcu, vezana npr. uz "vođenje ljubavi s kamerom" ili "nalaženja odgovarajućeg ugla za pristup suigraču". Domagoj Lozina ukazuje na važnost upotrebe svjetla u snimateljskom radu. "Filmovi su svjetlo", citiran je Fellini. Uz mnogobrojne i redovito vrlo efektne navode filmskih stvaraoca, razlažu se razlike između realističkog pristupa i stilizacije, a svaki podnaslov popraćen je konkretnim primjerom. Sve u svemu, na više od dvjestotinjak stranica *Hrvatski filmski ljetopis* donosi još puno zanimljivih tekstova vrijednih čitanja. Preporuka je – ne propustite! 📄

ukratk

Od Vardara pa do Triglava

Revija za kulture *Balcanis*, br. 2, veljača 2002., glavni urednik: Aleš Čar

Karlo Nikolić

Balcanis je svjež projekt iza kojeg stoji slovensko Kulturno umjetničko društvo Balkanika u suradnji s BAP-om (Balkan association of publishers) i *Librom liberom* te skopskim *Blesokom*. Radi se o magazinu koji ujedinjuje kulture s prostora sad već dvanaest godina pokojne države kojoj su nekoć posvećivani hitovi poput "Od Vardara pa do Triglava", "Hej, Jugosloveni" i "Ja sam Jugoslovenka". Od ideje bratstva i jedinstva odustao je konačno i Rade Šerbedžija i stoga *Balcanis* ne tre-

ba doživjeti kao prilog oživljavanju tamnice naroda (kako su tu državu zvali poneki starogradišćanski Hrvati). Iz revije se uglav-

jedne od najpotresnijih antiratnih knjiga, kultne *Sarajevo za početnike*, u *Balcanisu* pokazuje i svoje drugo, satirično nabrijano i

rudin Hromadžić sročio je tekst duhovitog naslova *Kako biti Bosanac u Ljubljani a pritom ne biti fizički radnik*. Maja Ristić intervjurala je kompozitora grupe Balkanika koji sudbinu dijeli s junakom legendarne pjesme Johnnyja Casha *A boy named Sue*. Naime, zamišljenom intelektualcu s fotografije uz tekst ime je Sanja Ilić. Još jedan veliki intervju u reviji onaj je Envera Kazaza i Nermina Omerbegović s *baštinikom Bosne*,

pisacem, novinarom i *neakademski* nastrojnim znanstvenikom Ivanom Lovrenovićem. Etnolog i antropolog Ivan Čolović u svom se tekstu (također *neakademski* nastrojeno) bavi mitom o duhovnom prostoru nacije ili točnije uzrocima krvavog razlaza *naroda i narodnosti*, a čovjek iz Zaječara Saša Jelenković autor je neuobičajenog dnevnika pri kraju broja. U njemu, između ostalog, nadahnuto piše i o izručenjima srbijanskih *vampira* Haškom sudu. Štoviše, zalaže se za tu isporuku. Za njega je to vraćanje duga, kako kaže, *prema pobijenima, prema celom svetu, prema humanim vrednostima o koje se ogrešilo*.

Balkan je pojam koji je i nakon smjene vlasti u našoj bajnoj demokraciji pejorativan, i stoga se *reviju za kulture* može doživjeti kao prilog izlasku iz shizofrene situacije stida od vlastitih korijena i prostora na kome živimo. List žalost pati od boljke koja se zove periodično izlaženje, a česta je kod kulturnih magazina na ovim prostorima. Nije mi poznato može li se *Balcanis* nabaviti u Hrvatskoj i gdje, no u cijelosti ga možete pročitati na Internet adresi balcanis.com te na istoj osigurati i pretplatu. I ne stidite se, ovo oko vas zove se Balkan. 📄

Jadran Antolović, pomoćnik ministra za kulturu je ustao i uz popratni komentar da ne može govoriti o stavovima Ministarstva kulture i ministra, napustio dvoranu Kulturno informativnog centra. Time je službeni program tribine koordinacije strukovnih umjetničkih udruga, dvadesetak minuta prije isteka zakupljenog vremena, završen, a kako je sve bitno i predviđeno već bilo rečeno, i umjetnici, novinari i znatizeljnici polako su počeli napuštati dvoranu. Jadran Antolović, gost spomenute tribine ustao je i otišao jer se naljutio i odbio daljnji razgovor s umjetnicima koji su tog dana došli čuti kronologiju akcija što ih je koordinacija poduzela proteklih mjeseci s namjerom zaustavljanja usvajanja izmjena Zakona o doprinosima kojima se davanja državi za autorski rad povećavaju dvostruko i kojima Republika Hrvatska postaje država s najvećim opterećenjem umjetničkih honorara u svijetu. Na tribini su pročitani i zahtjevi umjetnika te plan budućih akcija umjetnika pod nazivom *Bijeli kvadrat hrvatske kulture*, aludirajući na promašeni projekt ministarstva *Bijeli kvadrat kulture*, a koje predviđaju i krajnji oblik bunta – obustavu rada i djelovanja na području kulture i umjetnosti. Osim toga, tribina je imala za cilj i razgovor s predstavnicima Porezne uprave Ministarstva financija, te Ministarstva kulture nakon što su javnim demonstracijama pred Saborom umjetnici uspjeli zaustaviti raspravu o spomenutom zakonu, te je vraćen na doradu. Živa diskusija, brojna pitanja, odluke umjetnika o daljnjem djelovanju stvorila su dinamičnu, kreativnu atmosferu, te su se mogli čuti vrlo domišljati komentari, pljesak, ali i poneki podrugljivi smijeh na neke odgovore gostiju. Jadran Antolović se uvrijedio, skupio papire i otišao nakon što je Boris Berc zatražio

ostavku ministra kulture, što je bilo popraćeno pljeskom prisutnih, ali nije postao dijelom službenih zahtjeva umjetnika.

Durenje u pješčaniku

Teško je točno utvrditi sadržaj Antolovićeve uvrijeđenosti, ali vanjska manifes-

jetnika i odgovarati na pitanja kojima najviše traže objašnjenja izjava vlastita šefa, ministra Antuna Vujića, danih proteklih dana u medijima, a koji odražavaju prilično negativan stav ministra kulture prema umjetnicima. No, i to je dio ukupnih radnih zadataka pomoćnika ministra. Jadran

ostavkom ministra legitiman je zahtjev, može biti usvojen ili odbijen, može izazvati javnu i manje javnu polemiku, ali nije razlog za uvrijeđenost. Nitko tim zahtjevom nije ugrozio osobnost Jadrana Antolovića, nitko mu nije rekao npr. «glupa plavuša», «klimakterična baba», «histerična, frustrirana glumica», epitete koje posljednjih dana poneki lijepe uz ime Vitomire Lončar, svojevrsne *frontwomen* koordinacije umjetnika. Osim osobite tankočutnosti i osjetljivosti ne pokazuju se neki drugi razlozi Antolovićeve uvrijeđenosti. Zapravo, ima još jedan – neznanje. Neznanje polemiziranja, sudjelovanja u javnoj raspravi, neznanje o temeljima javnoga govora. Čuti, naime, zahtjev oprečan nekom našem shvaćanju, nije uvreda, to je tek zahtjev suprotan našem poimanju određenog problema.

Moguća profesionalizacija?

Jadran Antolović našao se u toj ne osobito ugodnoj situaciji zbog poslovne odsutnosti ministra Antuna Vujića, točnije potpisivanja dogovora o kulturnoj suradnji s Makedonijom. Također vrlo važnim aktom kojim se proširuje i produbljuje suradnja sa zemljama u regiji, ali koji bi mogao ostati bez aktera provedbe – umjetnika iz Hrvatske koji će obustaviti rad ili zbog prevelike cijene postati potpuno nezanimljivi. Epilog nelagode nastale uslijed neugodnog zahtjeva mogao je, međutim, izgledati i ovako. Pomoćnik ministra zagonetno se nasmiješi, ljubazno odgovori da će isti priopćiti nadležnom, ali da je to sve što trenutačno, s obzirom na svoje nadležnosti, može učiniti. Potom istaknuti da je na tribinu pozvan kako bi odgovorio na sporna pitanja pravne regulative i kako bi vrlo rado i nadalje odgovarao na pitanja takva sadržaja. Zvuči odraslo, profesionalno i razumno. Možda previše? ☒

Jedra demokracije Ministarstvo podvijena repa

Jadran Antolović, Vujićev zamjenik, ustao je i otišao jer se naljutio i odbio daljnji razgovor s umjetnicima koji su došli na tribinu o izmjenama Zakona o doprinosima

Nataša Petrinjak

Nitko zahtjevom za Vujićevom ostavkom nije ugrozio osobnost Jadrana Antolovića, nitko mu nije rekao npr. «glupa plavuša», «klimakterična baba», «histerična, frustrirana glumica», epitete koje posljednjih dana poneki lijepe uz ime Vitomire Lončar, svojevrsne frontwomen koordinacije umjetnika

tacija pokazala je tek infantilnu reakciju koja podsjeća na dječje durenje u pješčaniku koje završava riječima *vрати mi moje krpice, neću se više igrati s tobom*. Budimo iskreni, nije nimalo lako i ugodno sjediti ispred impozantnog broja ogorčenih um-

Antolović, stoga, kao državni javni službenik ne smije napustiti razgovor na koji je, u sklopu svojih radnih obaveza, došao u ime državne javne službe, konkretno Ministarstva kulture. Zahtjev jednog od gostiju tribine ili čak i svih prisutnih za

roteklih dana hrvatski su političari bili zaista iznervirani. Anto Đapić je odlučio raskinuti koalicije s HDZ-om jer ta stanka koalirala s SDSS i to u Šibeniku gdje u obračunu HDZ-a sa samim sobom pobijedio onaj koji nema u rukama stanku, ali ima njezinu lovu pa može i dalje vladati po tržišnoj cijeni onih koje uspije kupiti. Tko je pobijedio u Vukovaru možda je još neizvjesno, ali koalicijski partner koji tako nervira Đapića je isti. A to Đapića nervira zato jer on još od Donjeg Lapca zna kako koalicija sa sirotinjom i nije neko veselje. Samo je pitanje u čijem interesu sada diže buku: u interesu vlasnika stranačkog sefa ili stranačkog predsjedničkog mjesta. Ali već će se on dogovoriti i to vjerojatno ispravno. A to znači s onim tko je manje neurozan. A to u ovom trenutku sigurno nije Sanader. Jer je njega netko savjetovao da proslavi praznik koji je ukinut i blagdan koji ni Crkva ne slavi tako zdušno kao on. Pa je on onda odlučio formulirati to što slavi i tom prigodom je izgovorio da nitko ne može Hrvatskoj oduzeti *Oluju*. O kojoj je meteorološkoj pojavi Sanader mislio krajem svibnja u Orahovici teško je znati. Ali je bilo dirljivo vidjeti kako se građani okupljaju na livadi što je više bacalo na Seljačku stranku, u rodnom mjestu sadašnjeg predsjednika koji je itd. Sve bi to bilo smiješno da nisu u pitanju ljudi koji pretendiraju da u koječemu vode ovu zemlju.

Moral dilera i mešetara

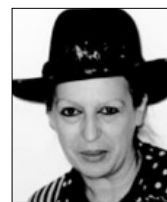
Da pretendenti nisu ništa gori od onih koji su zaista u vlasti, govore i zaključci Sabora koje neće biti moguće odraditi, ali je moguće zaključiti. Zato će oni tražiti podatke o menadžerskim kreditima jer ih ne mogu dobiti. Ali srediti istinu o pri(h)vatizaciji neće jer u njoj su, vjerovati je, i sami participirali. A prosječnom glasaču uvijek ostaje povjerenje u intuiciju s kojim može birati između onih koji su krali i onih koji iz nepoznatih razloga ne žele sudjelovati u otkrivanju istine o tome.

Ponovno se čulo ponešto o linču i revanšizmu dok se bivši premjer Nikica Valentić osjećao kao ministar obrazovanja, koji je traumatiziranom narodu ipak želio

reći da moral u pravu i u životu nisu isti moral, da burzovni mešetar i bankovni diler nisu možda najčasniji ljudi na svijetu, ali su najbolje plaćeni i da je njegova HDZ-ova vlada imala neke pogreške, ali on ponovno tvrdi da bi proces bio uglavnom isti da ga je ponoviti. Pa ako je tako, gospodine Valentiću, možete ostati pravno moralni i ljudski nemoralni, možete biti diler i mešetar što nije časno, ali je isplativo. Problem je samo u tome zašto nas i dalje gušite kad ste već zagušili štošta u ovoj državi.

Daljinski upravljač Rat i mir privatizacije

Kad na otoku u stečaj krene nekoliko stotina radnih mjesta, onda to samo znači da je netko čvrsto odlučio iseliti otok

Grozdana Cvitan

Na grudima zastupnice

O tome da je na djelu linč znali su Penić i Kovač, a to su prepoznali u citatu poznate pretvorbene situacije: *Nekom imetak, drugom metak*. Jer Penić i oni, a on kaže mi, nisu znali da će biti rata, pa je rađena privatizacija. To što je rat već bio pa nije bilo moguće ne vidjeti ga je jedno, a drugo je samo pitanje cinizma i vremena: uskoro bi mogli čuti da su pravi imetak dobili oni koji su dobili metak. Jer ovi što su dobili stvarni imetak sad imaju sekiraciju. Od čega im nije lako. Peniću, primjericu, toliko nije lako da ga, kao dio pitanja u paketu, brani Branimir. Glavaš. A kad brani Glavaš, onda i Penić zna da mu nije lako. Nisu svi krivi za ono što se dogodilo. Nitko ne kaže da su svi. Ali čini se da nisu ni neki. Na kraju će ispasti kako, zapravo, krivaca nema. Jer oni su imali sve što i danas još od stoljeća sedmog samo nije bilo nikog da im to potpiše. A kad se takav našao onda su neki avanturisti i državni neprijatelji otišli u rat pa im oni nisu mogli u mirnoj i razboritoj atmosferi to objasniti. Onda je onaj što je u međuvremenu došao i potpisao im imanjanja i otišao.

I oni to sad imaju. Zauvijek. A onda su došli neki zafrkanti koji bi mijenjali zakone kako im se sviđa: od blagdana do imanja. Što njih izbezumlje. Izbezumlje ih u njihovom, ali i u tuđim interesima.

Tuđi interesi u raspravi o reviziji ležali su na grudima zastupnica. Pa je gospođa Mintas-Hodak u crno-bijelom izdanju (haljina i sako) ustvrdila da ljudima već postaje smiješno (!) kako Vlada maše revizijom uvijek kad ima vlastite neuspjehe. Da je ova vlada zeznula birače to je svima jasno, ali

lje napustilo privatizirane položaje. Pa su se neki vlasnici odlučili uglavnom na sisanje već postojećih vrijednosti u privatiziranim jedinicama. A neki su se odlučili na uvoz neprijavljene radne snage. Što im se nije suviše sviđalo. Pa su neradnicima u mirovini skresali mirovine i sve što se moglo.

Rukavi umirovljenika

Ali su im neradnici u mirovini odlučili zagorčati život. Umjesto da uživaju u pogledu na vlastita bogatstva neki su proleterni krenuli opsjedati kontejnere što su junaci privatizacije imali priliku vidjeti. To će nositi kao traumu cijelog života. Traumu kojoj su već zaboravili vrijeme porijekla jer ona je njihova raznodobna mora i trauma. Da za tu traumu ne bi u privatizaciji zdravstva plaćali psihijatre, odlučili su je podijeliti s narodom. Pa su mu na zadnjem Saboru ispričali sve o vlastitim traumama. I Vladi koja ih gura u predizborne stresne situacije. Možda im je cijelu tu nesreću ublažila činjenica da će za te napore biti redovito plaćeni. I za one pogreške kojih je, čulo se skromno, bilo u privatizaciji. Ali da ne bi bilo linča i revanšizma pronađen je kompromis: početak će se od kredita za koje nije moguće doznati tko ih je dobio. A onda će se vjerojatno krenuti u osnivanje komisije koja će zaključiti sve o nemogućnosti. Zašto će svi zajedno biti redovito plaćeni. A tako su se izvanredno nasekirali da je ljudima bilo teško gledati: nisu znali gledaju li u kontejner ili u bogate Hrvate koji su se do bogatstva napatili kroz rat i mir. Brodogradilište čamaca za spašavanje *Greben* iz Vela Luke stiglo je ono što i mnoge druge – stečajni postupak. Ali kad na otoku u stečaj krene nekoliko stotina radnih mjesta onda to samo znači da je netko čvrsto odlučio iseliti otok. I da nikakvi čamci za spašavanje tamo više neće pomoći. Nasukali su se na greben one brigade u koju se sve hrvatske vlade zaklinju i do koje ništa ne drže. Kad bi stvarno postojala frka oko stvarne revizije, možda bi nekom stalo do čamaca za spašavanje. Zasad im je samo stalo do toga kako iseliti ovu zemlju. Za početak nas ubijaju pričama. I ukidanjem čamaca za spašavanje. ☒

u žarištu

Domovinski katekizam

Dok je razumljivo da politička klasa ustrajava na negiranju stvarnosti i da u tumačenju događaja selektira uzroke koje će uvažiti, zabrinjava da na dogmatizaciju pristaju i tzv. nezavisna novinarska pera, koja na taj način samo pomažu u permanentnoj reprodukciji društvenih trauma

Andrea Dragojević

Statistički podatak da u Hrvatskoj, prema posljednjem popisu stanovništva, udio stanovnika srpskog etničkog porijekla u ukupnom broju iznosi 4,05 posto, što je trećina u odnosu na popis iz 1991. godine, izazvao je proteklih tjedana u medijima cijeli mali društveni ritual čiji su glavni protagonisti bili političari i novinski komentatori. Gotovo sva početna tumačenja uzroka smanjenja broja Srba u Hrvatskoj odvijaju se u sklopu društvene igre koja se u nas ne igra prvi put i koju bi mogli nazvati igrom poricanja.

Što će reći Europa?

Kao što se zna iz psihologije, poricanje se javlja kao reakcija na neku doživljenu traumu koja kod aktera izaziva toliki šok da traumatizirani posljedično počinje negirati realitet. I u spomenutom statističkom podatku doista ima nešto šokantno: to da je jedna populacija u samo deset godina skresena za dvije trećine, što je samo po sebi civilizacijski poraz, što god tome bio uzrok. S druge strane, iznenađenja ipak nema jer se projekt smanjenja broja *remetilačke manjine* odvijao transparentno, pred očima svih nas, pa stoga nitko u javnosti ne može stvarno negirati da nešto nije znao. Ali se igrokaz poricanja ipak odvija. Zabrinutost se glumi. U igri su odbili sudjelovati jedino pravaši, javno kazavši da je podatak o smanjenju broja Srba "jedna od boljih vijesti zadnjih dana".

Pravi razlog zašto zabrinutost ipak treba prikazati kao istinsku pokazala je većina novinskih komentatora, a sukus njihove brige mogao bi se izraziti u pitanju svih pitanja naše politike: "Što će na sve to reći Europa?". Tako tvrde da se vlast više nema zašto boriti Srba, jer da se ni druge evropske zemlje ne boje svojih manjina, tim više što je Hrvatska danas među etnički homogenijim zemljama Starog kontinenta. Dakle, toleriranje manjina shvaća se, prije svega, kao imperativ međunarodne zajednice, pa bi stoga to trebao biti i naš imperativ, a ne, recimo, zato što bi multietnička raznolikost bila sama po sebi inherentna jednoj razvijenoj političkoj zajednici, pa kao takva i poželjna. Osim toga, ovakva retorika više instance, kao višu instancu, uz Evropu, priziva i nacionalnu državu. Naime, manjine promatra samo kroz optiku prijetnje nacionalnoj državi, odnosno dominirajućem etniku. Kako realne prijetnje više nema, šteta je da smo izgubili baš toliko Srba, mogli ih je ostati i više. Puno slabiju glumu pokazuje komentatorica *Jutarnjeg lista* Sanja Modrić, možda i zato što se u svom temeljnom stavu poziva na političara Matu Arlovića koji je kazao: "Onaj tko je počeo rat, morao je računati na egzodus". Stav neodoljivo podsjeća na prizivanje kolektivne krivnje i kao takav politički je posve zastario. Naime, tako se krivnja tretirala nakon Drugog svjetskog rata, kada se pod sličnim optužbama za započinjanje rata kažnjavaju tzv. poraženi narodi. Tako iz Banata i

cijelog Podunavlja bivaju protjerani svi podunavski Švabe. Iz istog su razloga iz Istre, Primorja i Zadra protjerani Talijani. Navodno su bili optanti. Ovdje treba reći

trenutka, što je bilo jasno i bez Tuđmanove transparentnosti u tretiranju srpskog manjinskog pitanja i bez njegova javnog, u više navrata opetovanog, pozdravljanja protjerivanja Srba iz Hrvatske. Ta politička volja ugrađena je i u nakon *Oluje* donijete zakone koji su imali jednu namjeru – pravno zacementirati etničko čišćenje (Zakon o preuzimanju privatne imovi-

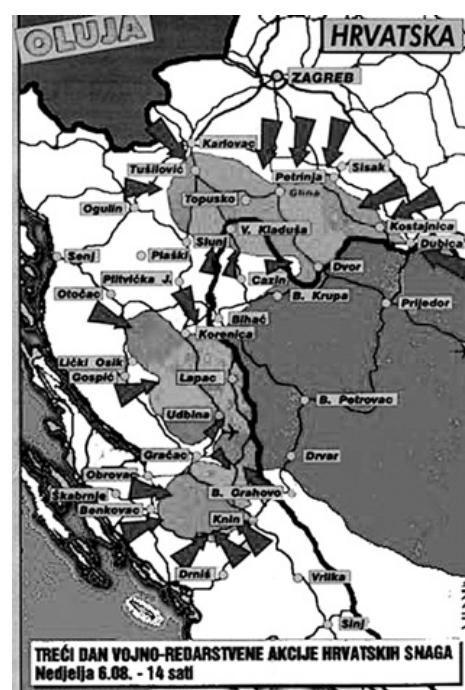
Zašto se, dakle, odbija priznati da je prethodni režim suodgovoran za nasilno preseljenje dijela vlastita stanovništva? Zato jer se odbija priznati da je iz oportunitizma, komoditeta ili čega god, sve to amenovalo, prije svega svojom šutnjom, gotovo cijelo društvo

da je eufemizacija osvetničke, ratnopolitičke retorike u ovoj strategiji vrlo važna. Tako tri milijuna sudetskih Nijemaca nakon 1945. nije iz Češke protjerano nego preseljeno; Talijani nisu protjerani i etnički očišćeni nego su, kako rekostmo, optirali za Italiju. Isto se tako ni Srbima danas nije dogodilo etničko čišćenje, nego uhu blaži samoskrivljeni egzodus. Politička klasa je pak posve bez smisla za glumu. Premijer Račan tako jednostavno najprije odbija suvislo komentirati podatak, a onda i verbalizirati, pa možda i konceptualizirati moguće rješenje problema. Nešto kasnije je pak s nevjerojatnom lakoćom ustvrdio, što je već poprilični cinizam, da nad brojkom "nema potrebe kuckati, već da treba ići dalje". Nešto slično stoji i u komentaru *Vjesnika*, gdje se podatak doživljava isključivo kao opterećenje u sigurnom hodu prema budućnosti, dakle, samo kao kamenčić u cipeli nacije koja sigurno korača po socijalnim konsenzusom zacrtanom putu. Trauma se ovdje pokušava riješiti kroz, naravno, ne-realnu nadu da će problem nestati ako ga ignoriramo, ako pred njim jednostavno zatvorimo oči, kao kad malo dijete stavi ruke na oči i sudrugu u igri skrivača kaže: "Sad me ne vidiš".

Bez svojih 12 posto

Politička volja prethodne, hadezeovske elite da se broj stanovnika srpskog etničkog porijekla smanji postojala je od prvog

ne i privremenom raspolaganju tom imovinom, Zakon o raspolaganju stanova u društvenom vlasništvu), a sve je još jednom potvrđeno nedavnim publiciranjem transkripata s jedne sjednice VONS-a na kojoj se nadugo i naširoko razgovaralo kako s Miloševićem prirediti etnički inženjering i kako onda svijetu tu rabotu prikazati kao nevažnu epizodu. Zašto se, dakle, odbija priznati da je prethodni re-

žim suodgovoran za nasilno preseljenje dijela vlastita stanovništva? Zato jer se odbija priznati da je iz oportunitizma, komoditeta ili čega god, sve to amenovalo, prije svega svojom šutnjom, gotovo cijelo društvo. Radikalna bi teza ovog teksta glasila: ako se u nečemu postigao društveni konsenzus oko Hrvatske, ako je koja točka novog društvenog ugovora unisono prihvaćena, onda je to bila točka koja govori: "Da Hrvatska, ali bez (12 posto) Srba!" To je pervertiranje one poznate Gotovčeve teze: "Da Hrvatska, ali ne bilo kakva!". Ne navodimo Gotovca bez razloga. Naime, on je jedini iz političke klase koji je javno kazao da ne pristaje na Hrvatsku koja bi se temeljila na etničkom čišćenju. Učinio je to na televiziji 1997. kad se kao predsjednički kandidat predstavljao javnosti. Oni koji se toga sjećaju, pamte i šovinističko pitanje televizijskog novinara, koje je glasilo: "Jeste li za masovni povratak Srba?". Gotovac je odgovorio: "Tužna bi bila ona zemlja koja bi se temeljila na etničkom čišćenju". Pametnome dosta! Ovaj goreopisani igrokaz ni pošto nije bezazlen za hrvatsko društvo. Štoviše, vrlo je opasan, jer u svojoj konačnici ipak rezultira kolektivnim odbijanjem suočavanja s nedavnom prošlošću. Pojedinci glume da su zabrinuti i u toj se tobožnjoj zabrinutosti služe ezopovskim jezikom. Neki od njih možda u sebi i trijumfiraju, neki trijumfiraju na glas, neki su možda doista solidarni s izbjeglicama, ali politička zajednica kao takva dugoročno gubi, kolektivni *denial* ipak ubire svoj danak.

Istina i hereza

To nam otkriva Jadranka Kosor, zastupnica HDZ, koja je u televizijskoj anketi sačinjenoj povodom tumačenja popisa i rezultata nekih srpskih političara u Hrvatskoj, iskreno upozorila da se ne može govoriti o etničkom čišćenju, jer bi to onda značilo revidirati Domovinski rat, a zna se da je i Sabor donio Deklaraciju o Domovinskom ratu u kojoj točno piše što Domovinski rat jest. Zastupnica se s pravom pobunila jer, podsjetimo, politička je klasa prije godinu i pol deklarativno propisala kako se ima misliti o prethodnim događajima i time zapravo pokazala da se Domovinski rat ne može više legitimirati iz samoga sebe, te da je evidentnost i neupitnost vrijednosti nastalih ratom sve teže prenositi puku, posebice novoj generaciji, a da pri tome propisani stavovi ne dođu u brojne kolizije s činjenicama (zločini s naše strane, etničko čišćenje Srba, huškački govori bivše političke vrhuške). Stoga se pristupilo postupku dogmatizacije: korpus vrijednosti proizašlih iz rata pokušao se zacementirati zbirkom apsolutiziranih stavova. U sedam točaka tog svojevrsnog političkog katekizma sublimirano je sve što se ima znati o tom razdoblju naše nedavne prošlosti, da bi u posljednjoj točki svi građani i društvene institucije bili pozvani da na navedenim načelima štite temeljne vrijednosti Domovinskog rata. Ta apelativna točka otkriva skriveno, ali pravo, značenje s dugoročnim posljedicama. U toj se točki priznaje da će svaki drukčiji stav o ratu biti smatran herezom i kao takav će na određeni način biti sankcioniran. Na to je reagiralo tek nekoliko povjesničara tvrdeći da su im time ruke zapravo vezane, te da u takvim okolnostima ne može biti pravog historiografskog istraživanja. Ovim se pokazuje da je poricanje na neki način institucionalizirano, da je istraživanje fakticiteta zamijenjeno političkim dogmatizmom. I dok je razumljivo da politička klasa ustrajava na negiranju stvarnosti i da u tumačenju događaja selektira uzroke koje će uvažiti, zabrinjava da na dogmatizaciju pristaju i tzv. nezavisna novinarska pera, koja na taj način samo pomažu u permanentnoj reprodukciji društvenih trauma. Umjesto da novinari poviknu: "Tko se nije skrio, magarac je bio!", te krenu u potragu za skrivenim(a), oni zatvorenih očiju šapću: "Sad me ne vidiš, sad me ne vidiš, sad me ne vidiš..."

žrtava Drugoga svjetskoga rata, a takvih gafova bilo je još. Kako se moglo dogoditi da je ta emisija otkupljena? Zar među više tisuća

društvo i pridružiti euroatlantskim integracijama bez ikakvih unutrašnjih lomova i sukoba, a to jednostavno ne može biti. Zbog kompromiserstva, nedovoljne hrabrosti i odlučnosti da se krene u reforme, u kadrovske

– Nisam samo mislio na odnos Sabora prema Bleiburgu i Jasenovcu, o čemu ću kasnije nešto više reći. Mislim prvenstveno na to da među članovima Vijeća HRT-a ima razlika u mišljenjima, ali su sve to odreda fini ljudi. U Vijeću HRT-a nema rasista, seksista, članovi Vijeća se međusobno ne tuku. Trebali li uopće reći da smo to sve već vidjeli u Saboru? Naravno da većina saborskih zastupnika nisu takvi, ali se opet vraćamo na pitanje o hrvatskom konformizmu: zašto oni ne poduzmu nešto radikalnije, ne pokažu javnosti da se ne osjećaju ugodno u takvu društvu? Može li se takve osramotiti, marginalizirati, a ne da se gospodin *madracmudrac* dočekuje u jednoj TV-emisiji skoro pa kao nacionalni heroj? Bojim se da je većini gospode u Saboru prvenstvena životna ambicija da s visokim i nezaluzenim plaćama mirno dočekaju izbore i da se onda na njima ogrebu za neku novu sinekuru.

Naposljetku, ja mogu stajati iza svih odluka Vijeća, ali bogami ne mogu iza svih saborskih odluka, čak ni u ove posljednje dvije godine.

Ako se zalažemo da se opsada Sarajeva, Srebrenice i Vukovara smatraju većim zločinima negoli oni koje su počinile hrvatske ili bošnjačke jedinice, onda dopustite da se kaže i da je Jasenovac gori i veći zločin od Bleiburga

Zaborav zločina

Kako komentirate Račanovu ispriku u Bleiburgu?

– Račan se klanja svim žrtvama Bleiburga. To znači i pripadnicima Crne legije i Poglavnikova tjelesnog zdruga od kojih su većina bili višestruki hladnokrvni ubojice, uglavnom žena i djece. Valja znati da su mnogi od njih izginuli u teškim borbama s partizanskim snagama, jer su znali da, ako budu zarobljeni, ne mogu očekivati da budu pošteđeni. Osim toga, većini njih ne može se odreći ratna vještina i osobna hrabrost. Dakle, oni čak i nisu bili žrtve ratnog zločina. Klanja li se Račan i njima? Javnost mora shvatiti da su ubojice obitelji Zec prema ovima pravi amateri.

Ima prijedloga (jedan od predlagača je primjerice Igor Graovac) da se, ako je donesena Deklaracija o Domovinskom ratu, donese i deklaraciju o zločinima u 20. stoljeću. Slažete li se s tim?

– Načelno bih se mogao složiti da ako postoji jedna deklaracija, valja donijeti i drugu. Međutim, Deklaracija o Domovin-

skom ratu je besmislena. Proteklo je već dosta vremena od njezina donošenja, a ona se koristi samo u unutarhrvatskim političkim prepucavanjima. Ona nije nikakav referentan dokument, pogotovo ne prema inozemstvu. Recite mi je li se ijedan hrvatski diplomat ili državni dužnosnik mogao pred predstavnicima drugih država pozvati na nju? Naravno da nije, jer bi bio ismijan.

Deklaracija polazi od posve krive pretpostavke, naslijedene još iz totalitarno-autoritarnih vremena da političke institucije ne samo da imaju pravo nego izriču i posljednji, definitivni pravorijek o nekim povijesnim događajima. Znači li to da ću ja, primjerice, ako jednoga dana napišem knjigu o Domovinskom ratu, morati paziti da njezini zaključci budu usklađeni s onima iz Deklaracije? Ovo nije samo pokušaj da budem duhovit, nego upozoravam da ova deklaracija ima mnogo šire implikacije: ona predstavlja trapav pokušaj da se državna vlast ovlasti da indirektno utječe na razvoj i rezultate povijesnih istraživanja. To Račanova vlada dosad nije činila, niti mislim da će činiti, ali je pitanje kako će se prema tome postaviti bilo koja buduća vlada. Takav strah utoliko je utemeljeniji, jer Deklaracija teži aboliciji i zaboravu zločina koji su počinjeni tobože u ime Hrvata i Hrvatske, a izrečena je i jedna notorna neistina: da Hrvatska, barem u jednom aspektu ili dijelu svoga ratnoga angažmana u Bosni i Hercegovini, nije počinila agresiju na tu zemlju.

Smatrate da je ravnopravno tretiranje Bleiburga i Jasenovca važno za razvijanje političke kulture u Hrvatskoj. Za početak, mislite li da doista ta dva slučaja treba tretirati ravnopravno? Niste li malo pristojni kada to kažete?

– Jedan od detalja u prezentaciji povijesnih događaja, ali posredno i temelj političke i medijske kulture, bio bi da se za jedinice NDH prestane upotrebljavati termin «hrvatska vojska», a za Narodnooslobodilačku vojsku «jugoslavenska vojska». Doduše, prije koju godinu se za Narodnooslobodilačku vojsku govorilo «jugokomunistička», «srbočetnička» vojska itd., pa je, rekli bismo, ovo ipak bolje, ali stvari valja maksimalno dezideologizirati. Treba govoriti o «jedinicama NDH» i «partizanima» ili «Narodnooslobodilačkoj vojsci».

Kategorizirati zločine

Osim toga, dužno poštovanje svih nevinih žrtava obveza je svakoga, pogotovo državnih institucija. U temeljima je naše civilizacije da se gaji i obnavlja sjećanje na ono što se dogodilo, ponajprije kada se radi o zločinima, a dužnost ljudi kojima je to profesija, između ostalih i meni, jest da objašnjavamo kako i zašto se to dogodilo. Kada sve nevine žrtve budu jednako poštovane, stvorit će se i uvjeti za istinsko pomirenje. Istodobno, valja znati konkretne okolnosti pod kojima se to dogodilo: javnost mora znati da jasenovački i bleiburški zločin nisu isto. Jedno je zločin genocida, drugo je zločin osvete. Osim toga, u Jasenovcu su svi koji su stradali bili nevini, na Bleiburgu i na križnom putu stradali su mnogi koje bi svaki sud osudio na najteže moguće

Ivo Goldstein, povjesničar

Činjenice valja znati

Javnost mora znati:

jasenovački i bleiburški zločin nisu isto. Jedno je zločin genocida, drugo je zločin osvete

Agata Juniku

Neposredan povod razgovoru s Ivom Goldsteinom njegova je ostavka na članstvo u Vijeću HRT-a. Neposredan povod njegovoj ostavci, bolje reći povod koji je «prelio čašu», bio je direktan prijenos s komemoracije na Bleiburškom polju 12. svibnja ove godine, tj. neravnopravno tretiranje Bleiburga i Jasenovca. Povodi koji su prethodili bili su, primjerice, prešućivanje ustaških zločina u dokumentarnoj emisiji o zapadnoslavonskom selu Španovici, neemitiranje sporne *Latinice* o deustalizaciji, način na koji je tretiran protest branitelja i dragovoljaca na Trgu bana Jelačića u listopadu prošle godine... Ideja ovog razgovora bila je detektirati uzroke koji leže duboko unutar, ali i daleko izvan HRT-a.

Posljednjih tjedana ste u nekoliko navrata izjavili je HRT zrcalna slika naše stvarnosti, nešto kao Hrvatska u malom...

– Sve bolesti hrvatskog društva postoje i na HRT-u: neracionalnost sustava, slaba organizacija, ozbiljne sumnje da postoje slučajevi mita i korupcije. Pojedinci i skupine se antagoniziraju, a razlozi su ideološki, financijski, prestižni, međuljudski. Pojedinačan trud i kvaliteta teško se mogu iskazati, jer je sustav petrificiran. U ovom trenutku ne vidim ni na HRT-u ni u društvu dovoljno odlučnosti i snage da se stanje radikalno mijenja.

No, na Hrvatskoj radio-televiziji, a još više na Hrvatskoj televiziji problema ima još: novinarski i urednički kadar je nedovoljno obrazovan, to je ustanovila u jednom od svojih izvještaja Vijeću i bivša glavna urednica gđa Marija Nemčić, kada je napisala da je na HTV-u postojala «dugogodišnja negativna selekcija». Koliko je to neznanje veliko, govori vam i navodna tvrdnja jednog novinara da su Iran i Irak zapravo dvije varijante istoga imena, pa da je Iran hrvatska, a Irak srpska varijanta, ili možda obratno. Anegdota se prepričava i nisam siguran da je istinita, ali se potvrđuje ona «si non e vero, e ben trovato» («ako i nije istinito, lijepo je izrečeno»). Naime, prije nekoliko dana emitirana je na HTV-u francuska dokumentarna emisija o odnosima Tita i Staljina u kojoj su nekompetentni sugovornici izrekli niz netočnosti koje nemaju veze s našim podjelama lijevo-desno ili sličnima. Na primjer, rečeno je da su četnici bili antifašistička snaga sve do 1944., da je na prostoru bivše Jugoslavije bilo oko dva milijuna

foto: Ognjen Alujević

zaposlenih na HTV-u nema nikoga tko bi znao ocijeniti njezinu kvalitetu? I, što je još važnije, ne bi li već jednom trebalo doći vrijeme da HTV proda emisiju takva naslova Francuzima, Englezima i drugima, a ne oni nama?

A kako biste opisali to što je pred zrcalom, tj. Hrvatsku?

– Nama bi svima trebalo za rođendan kupiti zrcalo pa da se vidimo u pravom svjetlu, dakle, onakvi kakvi jesmo: mala, relativno nerazvijena zemlja, zaokupljena nekim svojim davno iskrslim i nikada preboljenim problemima. Naša politička elita, ili barem njezin dobar dio, ne može zemlju niti dovesti u novi svijet globalnih trendova, univerzalne političkih i društvenih koncepata, jer ih niti pozna, niti razumije.

Društveni ugovor

Jasna Ulaga-Valić je sporni prijenos iz Bleiburga objasnila činjenicom ugovora što ga je HRT potpisao s Katoličkom crkvom. Može li se i u ovom slučaju povući paralela s društvenim realitetom u kojemu se zbog nekih imaginarnih ugovora često događaju nedopustivi gafovi i kompromisi?

– Atmosfera kompromiserstva dominira hrvatskim društvenim i političkim životom. Smatra se da se može stvoriti stabilno liberalno-demokratsko

i druge promjene, Hrvatska posljednjih godinu-dvije plaća visoku cijenu. Približavanje Evropi nije ni izbliza tako brzo kako smo se nadali, strane investicije izostaju, a zemljom je zavladała apatija koja se ne da riješiti uzimanjem lijekova protiv prehlade.

Nisam nikakav poticatelj ili organizator čistki, smatram se liberalom. Upravo zbog liberalnih uvjerenja, uvjeren sam, međutim, da se moraju marginalizirati sve nedemokratske tendencije i ideje koje zagađuju politički i društveni život. Od toga valja krenuti, da bi se stvarao zdrav temelj za daljnje promjene.

Ugovor Kaptola i Uprave HRT-a ipak dijelom valja izdvojiti iz ovoga konteksta. Potrebno je imati takav ugovor, ali se pitam ne bi li onda i druge vjerske zajednice trebale potpisati sličan ili istovjetan ugovor. No, je li to uopće moguće, jer je, između ostaloga, Kaptol tim ugovorom dobio pravo da sudjeluje u izboru urednika Religijskog programa na HRT-u. Naposljetku, sama bit te odredbe je upitna – znači li to da bi hrvatska sveučilišta trebala imati pravo sudjelovati u izboru urednika Znanstvenog programa na HRT-u, Društvo filmskih radnika na izbor urednika Filmskog programa, itd.?

Tvrdite da je Vijeće HRT-a, kakvo god bilo, još uvijek kvalitetnije od Sabora... što to govori o jednim, a što o drugima?

kazne. Bleiburški zločin time nije manji niti time želimo unajmiti odgovornost neposrednih počinitelja i njihovih naredbodavaca, ali činjenice valja znati. Mislim da će uskoro javnost o svim tim tragedijama imati mnogo bolje i točnije informacije.

Što to točno znači? Namjeravate li provesti dodatna istraživanja?

– Otkako je proteklih mjeseci postalo neprimjereno i politički nepristojno, pa i nemoguće tvrditi da je Jasenovac bio samo radni logor, počela se u medijima ponavljati teza da je od proljeća 1945. postojao komunistički logor u Jasenovcu, s prozirnom nakanom izjednačavanja svih zločina.

Međutim, u Jasenovcu je najranije od kolovoza 1945. pa u sljedeće dvije godine bila skupina od najviše 600 osuđenika. Dakle, svi su oni bili osuđeni, a nisu izravno stigli s križnoga puta. Bili su štićenici Zavoda za prisilni rad Sisak, organizirani u Radnu grupu Jasenovac. Bili su smješteni u samom mjestu, a raščišćavali su ruševine jasenoavačkog logora, popravljali ceste i most preko Save, pomagali seljacima u okolnim selima da izgrade spaljene i srušene kuće. Ubijanja nije bilo, a posjeti i paketi stizali su jednom tjedno. Dakle, uvjeti u tom logoru, ako se to uopće može zvati logor, bili su radikalno različiti od onih u ustaškom logoru.

Ali da odvratim protupitanjem onima koji tvrde da je zločin uvijek zločin, pa iz toga žele uspostaviti ravnotežu između ustaških i partizanskih zločina u Drugom svjetskom ratu. Nije sporno da su u nedavnim ratovima na prostoru bivše Jugoslavije sve zaraćene strane činile zločine – i Srbi, i Hrvati, i Bošnjaci-Muslimani. Na temelju toga netko može zaključiti da su sve strane u sukobu iste te da zapravo nema ni agresora ni žrtve. Mnogi se u Hrvatskoj s pravom ljute na takve tvrdnje, pa i sâm sam se više puta i ovdje i u inozemstvu takvo tvrdnji suprotstavljao.

Moramo uspostaviti svojevrsnu kategorizaciju zločina. Pa ako se zalažemo da se opsada Sarajeva, Srebrenice i Vukovara smatraju većim zločinom negoli bilo koji od onih koji su počinile hrvatske ili bošnjačke jedinice, onda dopustite da se kaže i da je Jasenovac gori i veći zločin od Bleiburga, odnosno da su ustaški zločini gori i veći od partizanskih.

Ne trebaju nam isprike

Prošlih nam se godina nameštalo kao spasonosno rješenje svih problema "pomirenje svih Hrvata". No, to je sve skupa bilo krivo postavljeno i naravno da je propalo, odnosno samo izazivalo nove podjele. Između krvnika i žrtava nema pomirenja. Žrtve, odnosno njihovi najbliži, jedino mogu oprostiti krvnicima. Da bi se to lakše ili uopće dogodilo, potrebno je da svaka sredina, svaka nacija ili društvena grupa nedvosmisleno osudi zločine koji su počinjeni tobože u njezino ime. Ako se netko ne može suočiti s vlastitom prošalošću, ne može očekivati ni bolju budućnost.

U tom smislu, po tako i u smislu političke kulture, aktualna vlast je dakle pala na ispit?

– O Jasenovcu i Bleiburgu i najviše državne vlasti imaju neuravnotežen stav. U Bleiburgu je išla vladina delegacija, u Jasenovac

samo premijer Račan. Sabor je organizirao besplatan prijevoz na Bleiburg, ali nije im još palo na pamet to isto napraviti za Jasenovac. Ta je neuravnoteženost dovedena do paradoksa u činjenici da premijer Račan razgovara na Bleiburgu s članovima Počasnog bleiburškog voda, istovremeno se ispričava za zločine koji su počinjeni kada je imao dvije godine, a oni njemu ni riječi o tome kako i zašto se on sam, zaslugom režima kojem su vjerno služili i koji do danas slave, rodio u koncentracijskom logoru.

Svim tim sam manje iznenađen, a puno više zbog toga žalostan, jer se radi o garnituri koja voli isticati da gradi državu i društvo na antifašističkim tradicijama. Već su na vlasti gotovo dvije i pol godine, a u odnosu prema povijesti, prema događajima koji tako vape za barem osnovnom ravnotežom, nisu napravili nikakav pomak od bivše, Tuđmanove vlasti.

Kad se ispričava Račan, kao tobožnji sljednik vlasti koja je počinila zločin, onda bi trebalo očekivati ispriku s druge strane. Opet načelno govoreći, trebali bi se ispričati svi oni koji se pozivaju na tradicije NDH. Tih ima dosta, i u kojekakvim političkim strankama, uključujući HDZ, i u još kojekakvim stožerima, udrugama i sl. Njihova je politička kultura toliko mizerna da oni vrlo teško mogu shvatiti što je to isprika, a posve je nemoguće da bi, čak i kada bi se ispričali, i proživjeli i doživjeli što zapravo znači njihov čin. To sigurno ne bi bila iskrena isprika i stoga je bolje da je takvi i ne daju, jer bi samo proizveli nedoumice i barem dijeļu javnosti uspjeli bi se prikazati u krivom svjetlu. Uostalom, što bi se takvi uopće i mogli ispričavati kada jedan dio njih i dan danas na javnim skupovima poziva na nasilje i ubojstva. Da zaključim, ne treba se ispričati nitko, jer je hrvatski narod dobrim dijelom, a od jeseni 1943. i većinom, bio na strani antifašizma te da je bio ne samo na pobjedničkoj strani, već i na strani pravde. Naša javnost mora znati tko je bio u Drugom svjetskom ratu na pravoj, a tko na krivoj strani. Dovoljno je da te notorne istine, uz dodatak da je NDH bila zločinačka tvorevina, prodre do ušiju učenika i široke javnosti.

Knjiga začuđujućeg naslova

Kakav se razvoj političke kulture može očekivati kada Josip Jurčević, nastavnik svremene povijesti na Hrvatskim studijima, javno govori da se "moderna Evropa stvarala na otporu crvenoj opasnosti, a ne na antifašističkim temeljima", te da se "današnje generacije ne trebaju opterećivati antifašizmom"?

– O Jurčeviću ne mislim trošiti riječi. Sve što sam imao rekao sam u svojoj knjizi *Holokaust u Zagrebu* – on u svojoj knjizi *Nastanak jasenoavačkog mita* uglavnom razložno pobija sve pretjerane procjene o broju jasenoavačkih žrtava koje su služile ideologizaciji i propagandističkim političkim ciljevima, posebice u stvaranju ratne psihoze među srpskim stanovništvom u Hrvatskoj, BiH i Srbiji osamdesetih godina, ali u tome nije originalan. S druge strane, najčešće implicitno, a mjestimično i eksplicitno, negira ili pokušava zataškati genocidnu namjenu i zloč-

nački karakter ustaških logora, posebno Jasenovca, čime sugerira lažnu ili ublažavajuću sliku o ustaškom režimu u NDH. Proizvoljnim, selektivnim citiranjem, Jurčević sugerira da je Jasenovac bio samo radni logor, a ne i mjesto masovnog uništavanja ljudi. Kada piše o ženskom i dječjem logoru u Lobargradu kod Zlatara u Hrvatskom zagorju, Jurčević ističe da su u njemu postojale osnovna i srednja škola te vrtić, kao da je to, tobože, olakšavalo prilike u logoru. "Teški logorski uvjeti" spominju se općenito, usput, ali o njima nema nijedne riječi više, kao ni o činje-

Bitno je da buduća palestinska država bude demokratska, da ima legalno izabranu vlast i demokratske institucije koje jasno osuđuju terorizam. Kada taj proces uistinu zaživi, ekstremisti poput Ariela Sharona neće više moći doći na vlast u Izraelu

nici da su gotovo sve zatočenice zajedno sa svojom djecom skončale u Auschwitzu.

Jurčević se nije u proteklim mjesecima upuštao u diskusiju oko moje knjige. No, kad smo kod ovih njegovih riječi, koje, dok mi ih vi niste prenijeli, nisam nigdje pročitao ili čuo, one za mene nisu nikakvo iznenađenje.

Prezentacija povijesnih događaja je temelj političke i medijske kulture. Kakvo je u tom smislu stanje u prosvjetici? Imate li uvid u udžbenike, školske programe? Ima li izmjena u odnosu na rane devedesete?

– Ne mogu govoriti o općem stanju, pratim jedino situaciju u nastavi povijesti i s povijesnim udžbenicima. Do nekih je promjena došlo još sredinom devedesetih, kada je otvorena mogućnost da postoje alternativni udžbenici. Sada alternativnih udžbenika ima još više, ali nije došlo do temeljne promjene – name, nije promijenjen nastavni plan i program, osnova za svaki radikalni zahvat. Bez obzira što je bilo najava da će se u takav zahvat krenuti, očito ne postoji ni volja ni snaga za to.

Kako komentirate više neaktualni, ali simptomatični slučaj prošlogodišnjeg Frankfurtskog sajma, na kojemu je Aralica u medijima tretiran kao zvijezda hrvatskog štanda?

– Ivan Aralica je svojedobno opravdavao Tuđmanovu politiku prema Bosni i Hercegovini, pisao duge traktate o potrebi podjele te zemlje. Neka Aralica piše i

objavljuje knjige koje hoće (a što su one sve lošije to je njegov privatni problem), ali on ne bio smio predstavljati posttuđmanovsku Hrvatsku, pogotovo ne u ovakvoj reprezentativnoj prilici.

Kad smo već kod medijskog tretmana, jeste li zadovoljni recepcijom Vaše knjige Holokaust u Zagrebu?

– Prilično zadovoljan. Jest da je bilo napada na nju i na oca i mene kao autore, ali ti napadi nisu doveli u pitanje ni činjenice iznesene u knjizi ni opće sudove. Uglavnom se radilo o uvredama (u *Glasu koncila* je Jure Krišto tvrdio da je to «knjiga začuđujućeg naslova»), ali da su od tih ljudi stigle pohvale i komplimenti, uistinu bih imao veliki problem. Mogao bih se zabrinuti da nešto s knjigom stvarno nije u redu.

Glas ekstremista prejak

Kako komentirate polemiku o pitanju odgovornosti "židovskih intelektualaca" koja se u Feralu vodi između Heni Erceg i Žarka Pubovskog?

– Kada su u uvodniku *Ferala* prozvani «židovski intelektualci» da se odrede prema izraelskim zločinima, bio sam istodobno i ljut, ali i žalostan. *Feral* je list koji je dosljedno šibao svaki nacionalizam, ksenofobiju, antisemitizam, i zbog svega toga mu valja podignuti spomenik. Ali u ovom slučaju nastupio je jednostrano: pisali su o tome da izraelska vojska «ruši crkve», što je notorna neistina i nitko nikada nije tvrdio, prihvatili su bez provjere tvrdnje palestinskih izvora da je u Jeninu izraelska vojska počinila masakr, i u toj tvrdnji ustrajavali i u danima kada su svi svjetski mediji već to obilato demantirali. Naposljetku, prozivka «židovskih intelektualaca» odudara od uvijek dosljednih stavova redakcije *Ferala*. No, da ne bi izgledalo kako me *Feral* s pravom proziva ja sam, primjerice, prije nekoliko mjeseci u *Vjesniku*, između ostaloga, izjavio da "je glas ekstremista i među Izraelcima i među Palestincima i danas dalje prejak".

Terorizam nije islamski specifikum

Koje rješenje smatrate optimalnim za rasplet izraelsko-palestinskog sukoba (ovo – i sve ostalo – pitam Vas, naravno, kao povjesničara i angažiranog intelektualca)?

– Mislim da tu nema velike filozofije, na žalost ili na sreću. Moraju postojati dvije države, izraelska i palestinska, uglavnom u granicama prije rata 1967. godine. Palestinske izbjeglice, njih oko 700.000, te njihovi potomci, moraju biti adekvatno obeštećeni, baš kao i otprilike i isti broj Židova iz raznih arapskih zemalja koji su u godinama nakon 1948. bili praktički protjerani, bez ikakve imovine, u Izrael i druge zemlje. Najteže će biti razriješiti problem Jeruzalema, ali uz puno dobre volje i međunarodnog angažmana, ni to nije nedokučivo. Bitno je da i buduća palestinska država bude demokratska, da ima legalno izabranu vlast i demokratske institucije koje jasno osuđuju terorizam, te da prestane sustavna indoktrinacija Palestinaca, počevši od najranije dobi u školi, da Izrael valja gurnuti u more, a sve Židove pobiti. Kada taj proces u Palestini, ali i u drugim arapskim zemljama

uistinu zaživi, ekstremisti poput Ariela Sharona neće više moći doći na vlast u Izraelu.

Nevezano za izraelsko-palestinski sukob, antiislamska propaganda je veća nego ikad prije nakon rušenja WTC-a. Između terorizma i islama stavljen je praktički znak jednakosti...

– Ljudi iz neznanja, a potom i straha brkaju pojmove, podliježu masovnim histerijama, uspostavljaju se stereotipi, koji hrane nove predrasude i mržnje. Međutim, nesporna je činjenica da neke islamske države i danas ili su u proteklih godinama i desetljećima poticale ili financirale terorizam, poput Irana, ili su čak same organizirale terorističke akcije, poput Libije.

Terorizam i nasilje nisu, međutim, islamski specifikum posljednjih desetljeća i godina. U određenim povijesnim okolnostima iz japanskog je šintoizma izrastao pokret kamikaza, također svojevrsni samoubilački terorizam. Pod kapom Katoličke crkve organizirana je inkvizicija. Da bi se jasno razlučio islam od terorizma, valjalo bi doći do radikalne promjene – mora se dogoditi da same islamske i arapske zemlje, jasno osude terorizam i da mu se počnu djelotvorno suprotstavljati, a ne kao do sada, da ga financiraju ili da se prema njemu odnose kompromiserski i konformistički.

Paralelno s današnjim unipolarnim "relevantnim" svijetom, egzistira čitava jedna "geografija nepotrebnog svijeta", (kako ju je nazvao jedan francuski državni funkcionar), tj. sivih zona koje nikoga više ne zanimaju. U takvu kontekstu neprijatelji postaju svi protivnici globalizacije, što opet rezultira nevjerojatnim terminološkim zbrkama, ali i doista apsurdnim paralelizmima u stavovima, primjerice islamskih, ali i svih drugih terorista, "zelenih", stranaka ekstremne desnice koje su u usponu... Kakva bi bila Vaša dugoročna prognoza za taj "novi svjetski poredak"?

– Globalizacija je ne samo neizbježan proces nego proces koji nam se zbiva praktički svakodnevno pred očima. Mobilna telefonija, Internet i sve ono što ide s njima, revolucioniraju svijet vjerojatno puno više negoli ijedan drugi izum u proteklim desetljećima. Kakva poboljšanja i prednosti ti izumi donose u svakodnevnom životu i radu, nije ni potrebno obrazlagati. No, istodobno se nisu ispunile prognoze i uvjeravanja, uglavnom iz razvijenih zemalja, da će sve integrirani svijet donositi mnogo koristi nerazvijenom svijetu. Uistinu ispada da bogate zemlje postaju sve bogatije, a siromašne ostaju isto tako siromašne, ako ne postaju čak i sve siromašnije i besperspektivnije.

Sada postoje dva scenarija za budućnost: jedan, da se takvi trendovi nastave, drugi, da se oni preokrenu i da siromašni, nerazvijeni svijet na neki čudnovat način krene naprijed. Kako sam malo prestar da bih bio prevelik optimist, da ne kažem naivac, bojim se da je vjerojatniji prvi scenarij. E, onda je na nama, dame i gospodo, drugarice i drugovi, Hrvatice i Hrvati, građanke i građani Hrvatske da pohitamo u onaj razvijeni svijet, jer nam ozbiljno prijete da ostanemo u onom nerazvijenom i besperspektivnom. ☒

Igor Graovac i Josip Jurčević

Isprike i trgovanja žrtvama

U emisiji Radija Slobodna Evropa Most o značenju izvinjenja koje je hrvatski premijer Ivica Račan nedavno uputio žrtvama Bleiburga razgovarali su Igor Graovac, znanstveni suradnik Hrvatskog instituta za povijest, i Josip Jurčević, profesor suvremene povijesti na Hrvatskim studijama Sveučilišta u Zagrebu

obrani od srbijanske oružane agresije. I to je vrijednosni sklop u kojemu se može promatrati Republika Hrvatska. Mislim da da-

– Igor Graovac: U Jasenovcu su bile isključivo žrtve. To je ta bitna razlika.

Znači, ne slažete se s onima koji izjednačavaju Jasenovac i Bleiburg.

– Igor Graovac: To shvaćanje

svom razvoju dolazi do uništenja čovjeka i možda je čak proizveo više žrtava nego fašizam ili nacizam. A kad se radi o usporedbi između Jasenovca i Bleiburga, u treba razlikovati dvije stvari. U Jasenovcu je primijenjen državni teror, sustavni teror koji je bio zakonodavno reguliran u ratnim uvjetima, dok je Bleiburg, što god mi o njemu mislili, a naročito Križni put, poslijeratni fenomen, on je posljedica represije komunističkog režima spram svojih političkih protivnika.

– Josip Jurčević: Jasno je da se nacizam, fašizam i komunizam međusobno razlikuju. Međutim, oni su koristili veoma slična sredstva u osvajanju i provođenju vlasti i njihovo zajedničko obilježje jeste totalitarnost. Ta tri totalitarna sustava obilježila su 20. stoljeće i proizvela su nevjerojatne tragedije i neviđene žrtve. Kad se radi o Jasenovcu i Bleiburgu, oni se sigurno mogu izjednačiti jer su to bila mjesta smrti, mjesta gdje se stradavalo. Jasno je da se u slučaju Jasenovca radi o državnom teroru, međutim, državni teror imamo i u Bleiburgu jer su temeljni interes jugoslavenske države bili obračun i likvidacija. Za Bleiburg i Križni put vežu se masovne likvidacije bez ikakvog suđenja. Logore je imao i komunistički režim. Naime, zaboravlja se da je Jasenovac i nakon rata korišten kao logor, kao i čitav niz drugih mjesta. Jugoslavija je na cijelom svom teritoriju osnivala logore u koje je zatvarala nepoželjne. Jugoslavenski komunistički režim je radio sve ono što su radili i drugi totalitarni sustavi u Drugom svjetskom ratu. Ono što je zajedničko i Jasenovcu i Bleiburgu jest to da su tamo stradali nevini, nezaštićeni ljudi kao žrtve terora i jedne ili druge države.

Titove depeše

– Igor Graovac: Kad je riječ o Bleiburgu i Križnom putu ne može se govoriti o koncentracijskom logoru koji je sustavno korišten za uništenje ljudi, nego je riječ o premještanju ljudi prema depešama koje su partizanske vlasti u to vrijeme izdavale. Mnogi, međutim, ne znaju da su u Bleiburgu stradali i partizani. Postoje presude. Jedan broj partizana je strijeljan zbog prekoračenja odmazde. Postoji i Titova depeša o puštanju

o žrtvama, treba se uvijek prijetiti u vrijeme i atmosferu u kojima se to događalo. Bez toga ne možemo razumjeti ono što se dogodilo. Dalje, netočno je, gospodine Jurčeviću, kad kažete da je Jasenovac bio logor i nakon Drugog svjetskog rata. On tada nije bio koncentracijski logor, on je, možda, u jednom razdoblju bio prolazna stanica u kojoj je vjerojatno bilo i strijeljanja, ali nije bio logor. To je velika razlika.

– Josip Jurčević: Gospodin Graovac očito ima potrebu opravdavati zločine koji su izvršeni nakon Drugoga svjetskog rata, pogotovo pokušava opravdati Tita. Naglašavam da su i ustaški sustav vlasti, kao i komunistički, bili totalitarni, dakle, nema amnestije ni za jednog. Komunistički sustav Druge Jugoslavije bio je totalitaran, svi zločini koje je radio bili su osmišljeni – svjetonazorski, normativno i ideološki. Na čelu svega toga nalazila se ključna kult-osoba, Josip Broz Tito. On je participirao u odlukama o stvaranju OZNE i KNOJ-a, kao i u donošenju odluka o logorima. Posebno ga je zanimao sustav logora za Nijemce. On je kritizirao upravu tih logora, jer je navodno čuo da se u tim logorima preblago postupa sa zatočenicima, pa je tražio da mu se svaki mjesec šalje izvješće kako se postupa prema njima. O tome postoji zapis u državnom arhivu, citirao sam dijelove toga u svojoj doktorskoj disertaciji o represiji jugoslavenskog sustava. O totalitarnosti tog sustava svjedoči i činjenica da se od početka 1941. godine pa nadalje ne može naći nijedna konferencija, bilo partijska, bilo neka druga, gdje se ne ističe pravo na osvetu i odmazdu, s time da su narodnim neprijateljima i ratnim zločincima označavani, ne samo oni koji su se izravno suprotstavljali partizanima ili komunističkom sustavu vlasti, nego svi oni koji su bili nepoželjni. To znači cjelokupna građanska struktura, uključujući i HŠ, kao i oni koji bi potencijalno u budućnosti mogli biti konkurenti. Svi oni su proglašavani ratnim zločincima i narodnim neprijateljima. To je bilo formalno pravno normirano, a provedeno je najbrutalnijim sredstvima – od masovnih likvidacija, bez ikakva suđenja, preko suđenja koja su se provodila pred vojnim i takozvanim narodnim sudovima, do cjelokupne marginalizacije takozvanih narodnih neprijatelja koja je sustavno provedena. Taj sustav je djelovao 45 godina i Bleiburg se može smatrati samo početkom svih mogućih zločina koji su značili kršenje normi međunarodnog prava, standarda civilizacije zapadnog svijeta i uopće humanističkih načela. Prema tome, ne može se davati amnestija nijednom od totalitarnih sustava, ni komunističkom, ni fašističkom, ni nacističkom.

Antifašizam, crvena opasnost...

Kad je riječ o represiji, stavljate li u istu ravan režim Nezavisne države Hrvatske i komunistički režim?

– Josip Jurčević: I jedan i drugi sustav su bili totalitarni sustavi. Možemo govoriti o razlikovanjima glede okolnosti i nekih detalja. Međutim, zajednička im je bila represija.

– Igor Graovac: Velika je raz-

Igor Graovac: Velika je razlika u tome je li neki totalitarizam u svojoj biti zločinački ili je on to postao svojim povijesnim razvojem

našnji naraštaj u Republici Hrvatskoj ne treba dovoditi u vezu sa 1941. i 1945. godinom, jer pripadnici današnje generacije nisu participirali u tim događajima, oni nisu bili ni rođeni u to vrijeme.

Žrtve i stradalnici

Slažete li se s gospodinom Graovcem, da se Račan, ako se već ispričavao u Bleiburgu, morao ispričati i u Jasenovcu?

– Josip Jurčević: Ne mislim da se gospodin Račan ispričavao. Gospodin Tomac se mislio ispričati, s obzirom da je participirao u Savezu komunista Jugoslavije koji je izravno odgovoran za zločine koji su počinjeni u Bleiburgu, u govoru koji, na žalost, nije održao u Bleiburgu. A Račan je išao položiti vijenac, nije jasno da li ispred hrvatske vlade ili vlastite partije. Mislim da žrtve ne treba dijeliti ideološki, na one koje se vezuju za Jasenovac i na one koje se vezuju za Bleiburg. Mislim da su sve žrtve tragične, bez obzira na njihovu ideološku pripadnost i da sve zaslužuju dužni pijetet. Isprika sama po sebi ništa ne znači. Mora postojati pijetet prema žrtvama i eventualno obeštećenje, bilo materijalno, bilo moralno.

– Igor Graovac: Treba praviti razliku između žrtava i stradalnika. Naime, suvremena viktologija samo nevine ljude smatra žrtvama, a ostali su stradalnici. Stradalnik može biti počinitelj zločina i onda on ne smije nositi epitet žrtve. Stradalnik je izgubio život boreći se za neku svoju političku opciju ili ideju, a žrtva je uvijek nevina.

Po vama, jesu li u Bleiburgu bile žrtve ili stradalnici?

– Igor Graovac: Miješano. Tamo je, prema nekim pokazateljima, bilo puno stradalnika, a veoma malo žrtava.

A u Jasenovcu?

Josip Jurčević: Temeljiti današnju Hrvatsku na rezultatima Drugoga svjetskog rata potpuno je krivo. Današnja Hrvatska je nastala kao rezultat raspada komunizma i kao izraz težnje hrvatskog naroda za vlastitim državnim i nacionalnim identitetom

proizlazi iz nakaradnih teza o konvergenciji nacizma i komunizma. Međutim, tu postoji bitna razlika. Naime, nacizam i fašizam nastupaju sa zastavama na kojima je ispisan zločin. Cijelo zakonodavstvo i cijela politika nacizma i fašizma smjeraju na zločin, u temelje nacizma i fašizma ugrađen je zločin. Komunizam na zastavi ima čovjeka, ali u

žena i djece, kao i ona o formiranju sudova. Druga je stvar što je to ispalo karikaturno, pa kad Tito javi da treba formirati sudove za suđenje ratnim zločincima, onda se ti sudovi formiraju od onih koji su kamenjem gađali ljude u kolonama. Kad im je Tito poručio da ti ljudi ne mogu biti suci, oni su mu odgovorili – pošaljite nam 10.000 sudaca. Dakle, kad je riječ

Omer Karabeg

Gospodine Graovac, kako ocjenjujete Račanov gest izvinjenja žrtvama Bleiburga? Jedni u tome vide mudar potez, drugi demagogiju, a treći pak udvaranje desno orijentiranim biračima?

– Igor Graovac: Nakon Brandtove isprike koja je bila iskrena i klečanja u Auschwitzu mnogi su pokušali ponoviti tu gestu po onoj poslovice – vidjela žaba da se konj potkiva, pa i ona digla nogu. Ali isprika, ako je prinudna, nije dobra. Isprika mora biti iskrena i mora poticati od onoga tko je dijelom kriv ili se smatra krivim. Socijaldemokratska partija Hrvatske je neočekivano preko Zdravka Tomca i Ivica Račana uputila ispriku za koju se ne zna je li upućena žrtvama ili, kako Feral u zadnjem broju kaže, onima koji su bili prisutni na Bleiburškom polju, a to su crne uniforme. Pitanje je kome se Račan ispričavao i u čije ime se ispričavao.

Kome se, po vama, on pokušao ispričati?

– Igor Graovac: To bi trebalo pitati njega, ali s obzirom na sastav ljudi nazočnih na obilježavanju bleiburške tragedije, nisam siguran da se njima treba ispričavati. A, ako je već riječ o isprikama, s obzirom na to da je sadašnja Republika Hrvatska sljednica i NDH i partizanske Hrvatske, dakle i jedne i druge, a Socijaldemokratska partija je sljednica Saveza komunista, odnosno Komunističke partije Hrvatske, onda su se njezini predstavnici trebali ispričati i Srbima i Romima i Židovima za Jasenovac. Ne zna se zašto se sadašnja vladajuća garnitura u Hrvatskoj ispričava jednim žrtvama, a ne ispričava se drugom.

– Josip Jurčević: Svakako da se istup gospodina Račana na Bleiburgu može promatrati prije svega u znaku političke pragmatike. Označio bih to kao potez koji je motiviran političkim interesima. U sklopu toga može se govoriti o tome koliko je isprika gospodina Račana iskrena. Gospodin Graovac je, međutim, pokušao povezati stvari koje se veoma teško mogu povezati. Naime, današnja Republika Hrvatska je nastala 1991. godine u

lika u tome je li neki totalitarizam u svojoj biti zločinački ili je on to postao svojim povijesnim razvojem. To je velika razlika. Nedavno je proslavljen Dan pobjede nad fašizmom koji se slavi kao Dan Europe zbog toga što je suvremena Europa, kao i Republika Hrvatska, zasnovana na antifašističkim tradicijama. Nije slučajno što je Dan pobjede nad fašizmom proglašen Danom Europe. I danas je cijela Europa sazdana na tekovinama Drugoga svjetskog rata, odnosno na zastupanju onih ljudskih vrijednosti koje je afirmirao antifašizam. Koliko znam u Europi se ne slavi dan antikomunizma. Komunistizam je bio dio antifašističke koalicije i saveznik u borbi protiv najvećeg zla čovječanstva koje se javilo u 20. stoljeću. Zato nikome u Zapadnoj Europi ne pada na pamet da proglasi dan antikomunizma kao dan Europe. Da su svi totalitarizmi jednaki, kao što vi, gospodine Jurčeviću tvrdite, onda bi se Europa, koja je obrazovanija od nas, odavno sjetila da danom Europe proglasi dan antifašizma i dan antikomunizma. Ali vidite, evo prošlo je 50 godina od rata, a još je samo Dan pobjede nad fašizmom Dan Europe. I nikakav dan antikomunizma nije postao dan Europe.

– **Josip Jurčević:** Temeljni problem Europe između dva svjetska rata bila je takozvana *crvena opasnost*, odnosno pojava jednog sustava koji je zaista predstavljao *crvenu opasnost* i koji je prijetio da potpuno uruši građanski svijet. O tome kakav je to bio sustav dovoljno govori činjenica da je 1939. godine sklopio savez s nacizmom. Htio bih vas podsjetiti da je 1943. godine, nakon kapitulacije Italije, izvršena defašizacija Italije. Godine 1945. održana je Potsdamska konferencija gdje je izvršena denacifikacija Njemačke. I nakon toga temeljni problem svijeta postaje hladni rat, odnosno *crvena opasnost*, odnosno socijalizam kao svjetski proces. Jer, nakon što su saveznici pobijedili nacističku Njemačku, militaristički Japan i fašističku Italiju ti totalitarizmi više ne postoje. Oni su bili, rekao bih, veoma kvalitetno destruirani tako da više nisu predstavljali opasnost. Europa se podijelila na temelju hladnog rata, dakle na temelju *crvene opasnosti*. Glavno obilježje Europe od 1945. do 1990. godine bio je sukob građanskog svjetonazora s komunizmom i socijalizmom kao svjetskim procesima. Nedavno je izašla knjiga, koju je gospodin Graovac vjerojatno vidio, zove se *Crna knjiga komunizma*, iz koje se vidi koliko je komunizam u 20. stoljeću odnio žrtava. Čini mi se između 90 i 100 milijuna, s tim da nije uključena Hrvatska. Prema tome, kriva je projekcija temeljiti Europu na antifašizmu. Antifašizam je jedan mali fragment povijesti Europe u 20. stoljeću koji je nakon Drugog svjetskog rata prestao biti evropski problem. Nakon toga se pojavila *crvena opasnost* koja je bila temeljni problem Europe do 1990. godine, i nadam se da se nakon toga više neće regenerirati.

... ili antefasizam

Ako se slažete, da raspravimo ovo pitanje. Gospodine Jurčeviću, tvrdite da se moderna Evropa temelji na otporu crvenoj opas-

nosti i borbi protiv crvene opasnosti. A gospodin Graovac tvrdi da je u osnovi moderne Evrope antifašizam.

– **Igor Graovac:** Ne samo da sam znanstvenik nego i legitimist. Naime, i u preambuli Ustava kao temelj Republike Hrvatske spominju se antifašistička tradicija, ZAVNOH-ovske i AVNOJ-ske granice. Hrvatska koja želi biti dijelom Europe je

Igor Graovac: U Jasenovcu je primijenjen državni teror, sustavni teror koji je bio zakonodavno reguliran u ratnim uvjetima, dok je Bleiburg, što god mi o njemu mislili, a naročito Križni put, poslijeratni fenomen, on je posljedica represije komunističkog režima prema svojim političkim protivnicima

smatram i dalje antifašistička, a ne *anticrvena*. Naime, o čemu se radi. Denacifikacija i defašizacija bile su nametnute Njemačkoj i Italiji, jer su te zemlje izgubile Drugi svjetski rat. Stjecajem povijesnih okolnosti, zahvaljujući partizanima ili, kako ih, gospodine Jurčeviću, zovete, *crvenima*, Hrvatska spada u grupu zemalja Europe koje sačinjavaju pobjedničku, savezničku silu. I zato u Hrvatskoj nikad nije provedena deustašizacija. Svojevremeno su i predlagatelji zakona o deustašizaciji odustali od toga, jer bi to značilo blatiti Hrvatsku. Mi se ne trebamo ni deustašizirati, ni denacificirati, ni defašizirati, jer smo pobjednička zemlja Drugog svjetskog rata. Doduše, uz potporu *crvenih*, ali *crveni* su bili sastavni dio antifašističke koalicije. I cjelokupni zapadni, moderni, demokratski svijet, htjeli vi ili ne, i dalje je antifašistički, odnosno antinacistički i zbog toga se Dan pobjede nad fašizmom slavi kao Dan Europe.

– **Josip Jurčević:** Čini mi se da je gospodin Graovac neprekidno zaboravlja neke elementarne činjenice. Govorio sam o sporazumu nacističke Njemačke i Sovjetskog Saveza, o *crvenoj opasnosti*, o hladnom ratu i *željeznoj zavjesi* kao povijesnim činjenicama. On to uporno prešućuje. Svakako da u znanstvenoj literaturi zapadnog svijeta prevladava mišljenje da su temelji Europe humanizam, građansko društvo, parlamentarna demokracija i tako dalje.

– **Igor Graovac:** I antifašizam.

– **Josip Jurčević:** Ne. Europa se ne temelji ni na čemu *anti*. Iako se, naravno, u ratnom sukobu moralo biti protiv nečega i moralo se pobijediti i fašizam i nacizam i militarizam. Ali Europa ima puno, puno dublje temelje koji su građanski. Današnja Europa jest građanska, dakle ona nije *anti*. Mislim da današnji na-

njezina povijesna utemeljenost su zasnovani na AVNOJ-evskim i ZAVNOH-ovskim granicama koje su rezultat antifašističke borbe. Njezina teritorijalna cjelovitost, ja sam iz Dalmacije, zasnovana je na pobjedi antifašističkih snaga, na povratu Dalmacije i sjedinjenju Istre s Hrvatskom. Fašisti su rasprodali Hrvatsku, a hrvatski partizani su je obnovili. Današnja Hrvatska

Josip Jurčević: Kad se radi o Jasenovcu i Bleiburgu, oni se sigurno mogu izjednačiti jer su to bila mjesta smrti, mjesta gdje se stradavalo. Jasno je da se u slučaju Jasenovca radi o državnom teroru, međutim, državni teror imamo i u Bleiburgu jer su temeljni interesi jugoslavenske države bili obračun i likvidacija

je u partizanskim granicama, jer da je ostala fašistička Hrvatska, onda moj Split ne bih bio u Hrvatskoj, nego u Italiji.

Država niotkud!?

– **Josip Jurčević:** Mislim da se grozno osjećaju hrvatski građani koji slušaju gospodina Graovca koji tvrdi kako je samostalna hrvatska država, ova današnja, građanska, nastala zahvaljujući nekakvim naraštajima iz 1945. godine. Ova hrvatska država je nastala zahvaljujući golemoj žrtvi hrvatskog naroda, pogotovo od 1991. do 1995. godine, kad se branila od srbijanske agresije. I to je temelj te države u čisto faktografskom smislu. Dakle, nas nisu branili ni partizani, ni ustaše, ni ban Jelačić, ni kralj Tomislav, nas su branili hrvatski branitelji, bilo dragovoljci, bilo oni koji su bili u policiji, branili su nas svi oni koji su nosili pušku boreći se protiv srbijanskog tenka 1991. godine.

– **Igor Graovac:** Zastupnik sam kontinuiteta. Neosporno je da postoji izravna veza između Hrvatske 1945. i Hrvatske 1990. godine, bez obzira na nemali doprinos ljudi koji su stvorili suvremenu Republiku Hrvatsku. Upravo su se ti ljudi pozvali na taj kontinuitet. Nisu se pozvali na kontinuitet fašizma, nego na kontinuitet antifašizma. I međunarodna zajednica priznala je teritorijalnu cjelovitost današnje Hrvatske na temelju partizanske Hrvatske. To su činjenice.

– **Josip Jurčević:** Današnja Hrvatska se ne temelji na komu-

nističkim tradicijama. Komunizam, kao sustav, predstavljao je diskontinuitet s ranijim razdobljem. Ne samo hrvatski nego općenito. Marksizam, a pogotovo boljševizam, općenito su zagovarali potpuni diskontinuitet sa bilo kakvim tradicijama – političkim, državnim, kulturnim, ideološkim, svjetonazorskim, jednom riječju, diskontinuitet s građanskim vrijednostima. Komunizam je potpuno potirao građanske vrijednosti. Prema tome, današnja Hrvatska se ne bi trebala temeljiti na komunističkim tradicijama.

– **Igor Graovac:** Partizani nisu komunisti, komunisti su predstavljali manji dio partizanskog pokreta. Nisam spomenuo riječ komunizam. Vaša borba protiv komunističkih vjerenjača nema veze s onim o čemu mi razgovaramo.

– **Josip Jurčević:** U Drugoj Jugoslaviji na vlasti je bila Komunistička partija, odnosno Savez komunista. Nitko drugi nije mogao artikulirati nijedan interes. Tko god je to pokušao, bio je eliminiran, likvidiran, društveno marginaliziran. Hrvatska bi trebala biti dio Zapadne Europe, a današnje europske integracije provodi građanska tradicija, koja je polivalentna i pluralistička.

– **Igor Graovac:** Slažem se s vama. U Francuskoj su protiv Le Pena izašli svi Francuzi na ulice i rekli – ne damo fašizmu ni milimetar naprijed. To vam je građanska tradicija.

– **Josip Jurčević:** Komunizam nije građanska tradicija.

– **Igor Graovac:** Građanska tradicija vam je antifašizam.

Kome se ispričati?

Na kraju bih se vratio na pitanje kojim smo počeli ovaj razgovor. U zaključku, je li Račanov gest izvinjenja u Bleiburgu bio potreban?

– **Igor Graovac:** Kad je riječ o dignitetu i poštivanju žrtava, potreban je svaki oblik isprike, pa i nespretna. Protivim se izjednačavanju zločina i žrtava. Ako je Hrvatski sabor smatrao shodnim da usvoji Deklaraciju o Domovinskom ratu, onda je trebao usvojiti i deklaraciju o zločinima u 20. stoljeću. I onda bi u tom kontekstu oni koji se smatraju odgovornima mogli uputiti ispriku odgovarajućim ljudima, a to znači, prije svega, žrtvama, a ne političkim nositeljima zločina.

– **Josip Jurčević:** Mislim da se gospodin Račan odlučio na taj, za njega drastičan potez, iz čiste političke pragmatike, kako zbog izbora, tako vjerojatno i zbog zamagljivanja u Europi. Je li njegov čin iskren ili ne, koliko je on bio učinkovit – pokazat će vrijeme. Međutim, mislim da bi bio puno bolji potez da se gospodin Račan ispričao mnogobrojnim žrtvama komunizma od 1945. do 1990. godine, a pogotovo nakon 1970. godine kad je sudjelovao u izvršnoj vlasti u Hrvatskoj. Naime, poznato je da je u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine bilo čak 30.000 političkih procesa u kojima je više desetaka tisuća ljudi osuđeno. Dakle, ako se već ispričavao, s humanističkog stajališta bi bilo puno poželjnije da se gospodin Račan ispričao za zločine koje je komunistički sustav počinio u vrijeme kad je on bio veoma ugledna osoba u komunističkom sustavu Socijalističke Republike Hrvatske. ■

skupovi

jući se problema prevodilaštva, stila i jezika. Nastavljajući prošle godine započetu namjeru okupljanja recepcija Tomizzinih prije-

Dvostruke kodiranosti žensko/nacionalno kao metodološki izazov povijesti pograničnih književnosti (Pužar), *Fizionomije*

(Avirović: *Jezik autora, Jezik prevoditelja*, Marinucci: *Jezik i narječja Istarske trilogije*) do jezika u kontekstu suvremenih zbivanja (Ušumović: *Jezika kao minsko polje*) i nekih povijesnih primjera uspostavljanja *lingue france* (Crevatin: *Venecijanski kao književni jezik Jadrana*). Izuzetno originalno u uspostavljanju analogije između perestrojke i globalizacije bilo je izlaganje Sinana Gudževića (*Globalizacija kao perestrojka*) koji je kroničkim detaljima razotkrio zbilju i uobrazilju političke elite s kraja stoljeća. Politički je diskurs Istre Sandi Blagonić minuciozno razložio opetovanim oprijemavanjem neumornog zaposjedanja identiteta recikliranjem prošlosti tj. njezinim mobiliziranjem u sadašnjosti. Izlaganje Sanje Roić (*Tomizza, istarski fantastičar*) otvorilo je jedan sasvim novi uvid u Tomizzin literarni svijet obogaćujući njegovu literarnu atribuciju elementima fantastike. Referat je ujedno i izvrstan primjer konstruktivnog pristupa stvaralaštvu uopće i propitivanju još neistraženih književnih horizonta i stoga vrlo vrijedan pomak i iskorak iz općenitih i znanih gabarita tomizzijanskih tema. Tomizzino mjesto u kontekstu suvremene književnosti tema je koja svakako traži i emotivni i vremenski odmak, kao uostalom i iole ozbiljniji kritičko-teoretski osvrt, stoga se mišljenje Alda Klimana može uzeti kao valjana smjernica daljnjem radu skupa jer je, kaže Kliman, potrebno i «moguće relevantna promišljanja o njegovoj literaturi vratiti na one početne, čisto književne pozicije» s obzirom na to da je previše naglašena ta socijalna ili (socijalizirajuća) dimenzija Tomizzine osobnosti i književnosti. Ali, upravo ta dimenzija, s druge strane, usmjerila je skup prošlogodišnjem osnivanju Pograničnog foruma u okviru kojega se sudionici dotiču društvenih i kulturoloških tema pograničja, globalizacije, tolerancije, iskorjenjivanja i ušutkavanja, manjina, većina i opasnih sredina.

No, s treće strane, (ipak smo na tromedi), takvo širenje tema ove je godine rezultiralo heterogenošću i glomaznošću stoga se za buduća izdanja skupa planira izvjesna selektivnost i razgraničenje u smislu znanstvenog i popularnijeg pristupa, te književno-kritičkih izlaganja i referata vezanih uz različita društvena pitanja.

Dva romana i jedna predstava

Na ovogodišnjem skupu predstavljena su i dva nova prijevoda Tomizzinih romana: na slovenskom *Pregrešna razmerja* (*I rapporti colpevoli*) u izdanju ARK-a iz Izole i na hrvatskom *Dalmatinski san* (*Il sogno dalmata*) u izdanju Pučkog otvorenog učilišta iz Umaga. *Dalmatinski san* posljednji je Tomizzin roman i u tom smislu, rekao je Neven Ušumović prilikom predstavljanja, može ga se tumačiti kao svojevrsni rezime njegove osnovne problematike: udomljenja i iskorjenjivanja. Moguće je slijediti tri interpretacijske razine koje se u posljednjem dijelu romana s jedinstvenom akcentirajućom misao o obrani ljudskog dostojanstva tj. onome što ostane nakon što, pred kraj puta, život promotrite s pozicije neostvarenosti, nepotpunosti i nerealiziranosti. Povezanost historiografije s piščevom autobiografijom i u ovom romanu, naglasio je Ušumović, potvr-

duje da je duboka piščeva identifikacija sa sudbinom svoga naroda i krajolika polazište sveg njegovog stvaralaštva. Druga linija slijedi putopisni karakter izlaganja stavljajući u prvi plan težnju pojedinca za stvaranjem svoga doma, dok razina ljubavne priče govori o unutarnjoj potrazi za domom i mogućnošću objedinjavanja dvostrukog identiteta.

Jedan od odličnih načina populariziranja prošle godine prevedene knjige *Posjetiteljica* i «iskorištavanja» filmsko-kazališne dinamike Tomizzinih tekstova ovogodišnje je uprizorenje dijelova tog romana koje je Pučko otvoreno učilište na kraju skupa ponudilo svojoj publici i sudionicima. Upravo na takve specifičnosti i bogatstvo u svom je, duhovitom i komunikativnom izlaganju (*Note: bilješke uz Posjetiteljicu*) s referencama na vrijeme sadašnje, istaknuo Drago Orlić te je predstava bila oprijemljiva mnogih korisnih primjerki. Režiju i dramsku adaptaciju potpisuje redatelj Marijan Fruk, a kostimografiju i scenografiju Anastazija Debelli. U glavnim ulogama nastupili su Dora Polić i Slavko Juraga. *Posjetiteljica* je roman koji nudi višerazinske priče, isprepletene i vrlo podatne za kazališne, a osobito filmske adaptacije. Predstava je u svojoj kratkoći, tek četrdesetak minuta trajanja i dvoje glumaca, uspjela predočiti i intimu i rat, i erotiku i sjenu poratnih godina, detalje i društveno-povijesnu kulisu pedesetih. Zgusnuta emotivna bremenitost izoštrila je likove, pa i izvedbe izrazitom sugestivnošću. Dramaturgija je spretno prekrila neke nedostatke literarnog predloška, a režija je vizualnim atrakcijama, tj. video projekcijama, pojedine dijelove učinila izuzetno upečatljivim.

Zatvoreni prolazi

Na ovom ste skupu, između ostaloga, mogli saznati i da u Bukureštu svake godine dvoje studenata talijanistike diplomira na temi Tomizze. U sklopu hrvatskih sveučilišta taj podatak ima smisla pratiti jedino u petogodišnjim razdobljima u okviru kojih dobijete mizernu brojku 1 do 2. Podatak s prošlogodišnjeg skupa govori o još poraznijem podatku u Italiji, gdje je u posljednjih nekoliko godina diplomiralo troje ljudi na trčanskom sveučilištu.

Književnost kao propitivanje mikrohistorije, kako je i naslovljeno jedno izlaganje (Kliman) svakako podrazumijeva razjašnjavanje odnosa između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, tj. potrebno je omogućiti razumijevanje povijesti kako bi se omogućilo određivanje identiteta, u svojoj širini od kulturnog do književnog. Upravo zato ovaj skup, osim književne teme vezane uz Tomizzin literarni opus, otvara prostor i za šira društvena pitanja *Pograničnog foruma*.

Tomizza može biti nadahnuće i opće mjesto i današnjih zbivanja upravo stoga jer njegov primjer nije postao pravilo, jer takve romansko-slavenske složenice, nažalost, u pravilu ne funkcioniraju u istarskom mikrokozmosu. Bio je tek izuzetak koji je u sebi, ali ne i oko sebe, pomirio razdore različitosti i bogatstvo višestrukih određenja. No, to je i razlog više za hommage Tomizzi i otvaranje raspravama o zatvorenim prolazima. ■

Dvije granice i tri zemlje

Tomizza je, osjetivši moralnu potrebu da svoj realni prostor literarno uokviri, svojim književnim opusom u kojem se prelamaju društvene prilike mutnih i teških poratnih godina u Istri, Sloveniji i Trstu, postao i povodom za mnoga društvena pitanja današnjice

Nives Franić

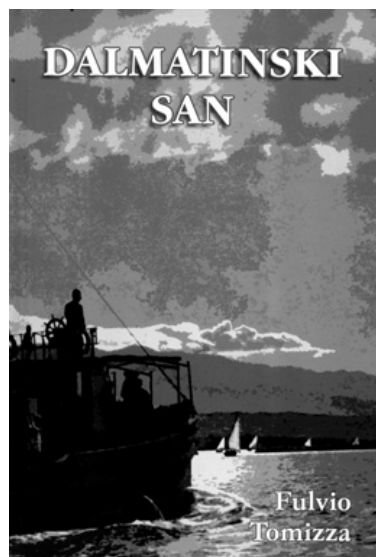
Književno-znanstveni skup *Tomizza i mi*, podnaslovljen *Susreti uz granicu*, ove je godine, u svom trećem izdanju, u organizaciji Pučkog otvorenog učilišta iz Umaga, preokračio dvije granice i obuhvatio tri zemlje. Trst, Kopar i Umag bili su mjestom susreta 32 sudionika čija su izlaganja odredile četiri načelne teme: Prevodenje Tomizze, Granica u globalizaciji, Jezik i narječja u Tomizzinom opusu te Tomizza i Istra.

Fulvio Tomizza, prečesto određivan kao talijanski pisac slavenske kulture, zapravo «nije pripadao nikome i pripadao je svima», kako je rekao Ciril Zlobec prilikom otvorenja skupa u Trstu. U tom je smislu Tomizza, osjetivši moralnu potrebu da svoj realni prostor literarno uokviri, svojim književnim opusom u kojem se prelamaju društvene prilike mutnih i teških poratnih godina u Istri, Sloveniji i Trstu, postao i povodom za mnoga preispitivanja društvenih problema današnjice u kojoj postoji velika (pre)tenzija za prožimanjem, a s druge strane još veća za isključivim odabirom svojih nacionalnih potomaka.

Drvo, riječ i čovjek

Tomizzu kao pisca možda je najbolje okarakterizirao Marko Kravos, trčanski pjesnik, istaknuvši tri karakteristike njegova stvaralaštva: drvo, kao motiv povratka prirodi u svoj liričnosti ambijenta, riječ, kao vokacija svakog susreta s drugim i drukčijim, te čovjek kao društveno biće koje neprestano sanja o bolje uređenom svijetu. Takvim temeljima učvršćen literarni i životni nazor razlog je što skup već treću godinu poprima i odlike hommagea piscu. Iz svoje nesretne i krajnje nezahvalne pozicije izbjeglice, on je neprestano nastojao riječju i kulturnim djelovanjem preinačiti graničnu nepropusnost u mjesto prožimanja i zblizavanja.

Trst, grad u kojem je živio i stvarao, a koji ga zapravo nikad nije prihvatio, ove se godine po prvi put uključio u organizaciju skupa. Visoka škola za tumače i prevoditelje bila je nositelj trčanskog dijela programa čiji su se sudionici usmjerili uglavnom na književno-teoretske i jezične analize Tomizzina opusa dodiru-

voda u različitim kulturnim sredinama koje su «udomile» Tomizzu prijevodima na 15 jezika, osobito su bila važna izlaganja gošće iz Njemačke Ragni Marije Gschwend koja je prevodila Tomizzu na njemački i Doine Derer koja je izlagala na temu Tomizza u Rumunjskoj. Izborom stila istarskog Tomizze bavila se Cristina Benussi, a jezikom naracije Fabio Russo. Jezičnom interpretacijom u pojedinim romanima stručno i temeljito pozabavili su se Adriana Da Rin (*La lingua de «La finzione di Maria»*) i Gabriella Cartago (*Lettura linguistica de «Gli sposi di via Rossetti»*). Hommage Fulviju Tomizzi izrazili su Milan Rakovac, Ciril Zlobec, Predrag Matvejević (preko audio zapisa), Marko Kravos i Tonko Maroević.

Koparski dio simpozija (u organizaciji *Časopisno založniške družbe Primorske novice*) odvijao se u Pretorskoj palači uz puno ležerniji i širi pristup obradi tema. Rastko Močnik, Aljoša Pužar, Ulderico Bernardi, Petar Turčinović i Milan Rakovac izlagali su pod motivskom aurotom globalizacije i granice, ali usmjeravajući se na raznorodne teme:

globalnog identiteta (Bernardi) do *Istre u globalizacijskim trendovima* (Turčinović) te *Niemandsland & Zwischenland pograničja* (Rakovac). Rastko Močnik je u širini svoje filozofsko-sociološke misli, teme globalizacije i granice, te višestruko zapretene činjenice, povezao s literarnim opusom Tomizze na jedan, istaknuo je, aforistički način. Nadovezujući se na Tomizzinu ideju utopije ujedinjene Europe, kao jedinog mogućeg smjera, Močnik je preko jezika i dijalekta tj. njihove istovremene upotrebe u Tomizzinu romanu ukazao kako se u praksi mogu preskočiti granice u glavama i na ledinama.

Između perestrojke i globalizacije

U umaškom dijelu skupa koji je organiziralo Pučko otvoreno učilište izlagali su: Franco Juri, Drago Orlić, Marcello Marinucci, Sinan Gudžević, Franco Crevatin, Roberto Blagoni, Ljiljana Avirović, Sandi Blagonić, Neven Ušumović, Aldo Kliman i Sanja Roić. Teme su bile krajnje raznorodne od usko lingvističkih, vezanih uz Tomizzino stvaralaštvo

ESEj

Jezik kao minsko polje

Međusobno obespravljivanje pripadnika zajednice druge patnje, koje se krije iza očite gluhoće i odsustva otvorenog razgovora između nekad ravnopravnih građana iste države, samo je jedan od poslijeratnih fenomena koji traži raspravu upravo zbog njegove prešutne utjecajnosti

Neven Ušumović

P rvi susret, upoznavanje, bilo koja dva građanina različite nacionalnosti bivše SFRJ, teško danas može proći bez suzdržane opreznosti u izboru pitanja, bez svjesnog izbjegavanja određenih tema i, ne na kraju, bez određene doze straha. Kolikoj boli, kakvim je patnjama onih ratnih godina bio izložen čovjek s kojim se upoznajemo, ostaje zagonetka za nas. Ako se započne razgovor o tome, osjećaj neiskazivosti još se pojačava, a svako uspoređivanje samo pogoršava stvar. Govor o pretrpljenim patnjama svoju težinu nalazi samo u okviru vlastite zajednice, dapače, prave granice među zajednicama na terenu bivše SFRJ prepoznatljive su upravo prema dosegom konsenzusa o tome što su *naše* patnje, kolika je šteta koju smo *mi* pretrpjeli; negativna odlika tog konsenzusa gluhoća je, odnosno ravnodušnost, koja nekad ide i do ledenog cinizma, prema govoru o patnji pripadnika susjedne zajednice. Vjerujemo u istinitost *našeg* govora o tome – oni preko granice pretjeruju, politiziraju i, pozivali se oni na bilo kakve činjenice, njihov govor čini nam se nekako *nevjerodostojnim*. Drugim riječima, upitno je njihovo *pravo* na govor o patnji i šteti koja im je nanesena, to pravo prvenstveno je naše. Od njih, naših susjeda, očekujemo pak da se pozabave svojom krivnjom, a ne da nam, kao u nekom neobjavljenom produžetku rata, uzvraćaju bezobzirnim isticanjem svojih patnji. Ovo međusobno *obespravljivanje* pripadnika zajednice *druge* patnje, koje se krije iza očite gluhoće i odsustva otvorenog razgovora između nekad ravnopravnih građana iste države, samo je jedan od poslijeratnih fenomena koji traži raspravu upravo zbog njegove prešutne utjecajnosti.

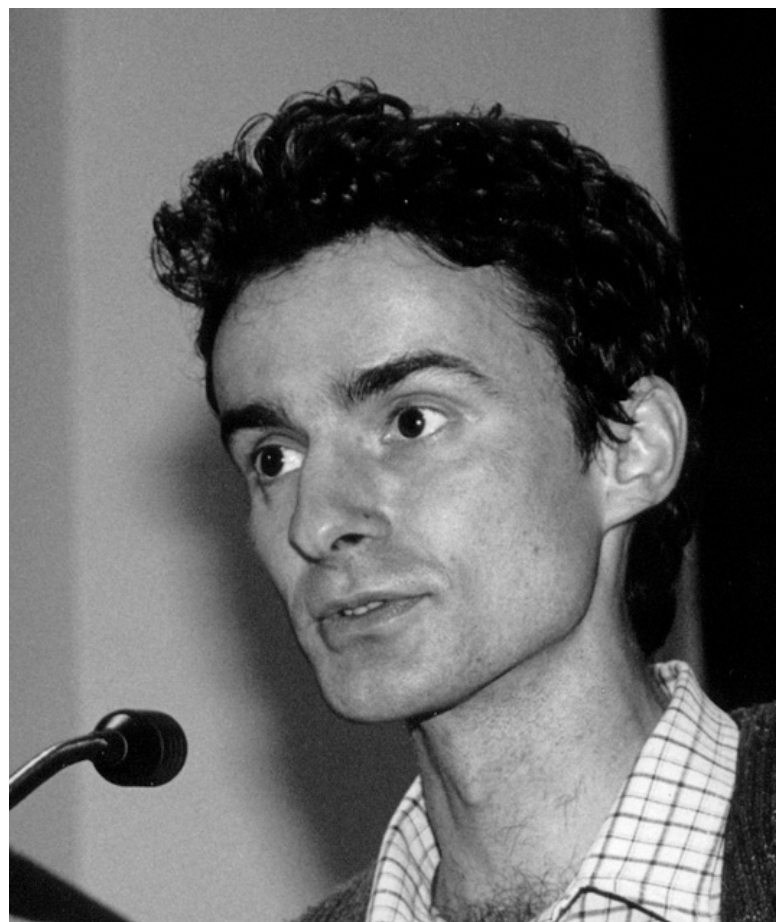
Govor drugoga

Otvaranje recepcijskog prostora za govor o patnji našeg susjeda čini mi se nužnim koliko i pravedno utvrđivanje konkretnih oblika štete koja mu je nanesena u okviru ili djelovanjem naše zajednice. Ovakvo zalaganje s moje strane ni u kom slučaju ne gura u drugi plan potrebu za pre-

ciznim i dosljednim opisom neizjednačivih uloga aktera proizvodnje ratnog meteža. Ali ni takav opis nije moguć u uvjeti-

jući balast, kao da nam je netko, dok smo prelazili granicu, u prtljagu ubacio eksplozivni mehanizam.

se novi jezik ne može izmisliti preko noći, ovo pregnuće se zahvaljujući *inerciji* uhodane jezične prakse prečesto izvrće u govornu grotesku, karikaturu jezika. I dok se njezini subjekti, ti novi moćnici, glasno koprcaju u vlastitoj jezičnoj nemoći, zbrka i pomutnja koja je zavlada svakodnevnim govornom praksom bila je više u znaku šutnje, smijeha koji se gušio u užasu, u znaku oklijevajućih stanki isprekidanih rečenica. U toj zbunjujućoj galami, u tom zaglušujućem međusobnom natjecanju jezikoboraca tko će probiti najutjecajniji put novojeziku (novojeziku koji je paradoksalno – kako to već ide kad mit zamijeni političku kulturu i kad se s mitom na mit uzvrća – ujedno trebao biti prajeziikom, izvornim jezikom Hrvata) nisu šutjeli i mucali samo *dote-penci*, koje su nove okolnosti dovele s različitim štokavskih područja na prostor hrvatskoga kulturnog djelovanja, nego zapravo i svi oni koji se nisu maknuli iz *matice* tog prostora. Jezik kojim su dotad govorili najednom je počeo pokazivati svoju stranost, problemi suvremene teorije jezika, naime, upitnost snage subjektivnosti u jezičnoj praksi, tzv. jezično iskustvo, postala je dijelom svakodnevice. Glavni je problem samo u tome što nije bilo mogućnosti da se o tom fenomenu raspravlja u razmjerima njegove raširenosti.

ma ideološkog uskraćivanja prava na drukčiji govor, kad se ratna kronika polira do mitskog sjaja, a vladaju prešutni konsenzusi iza čijih se pozitivnih sadržaja krije strategijski osmišljeno isključenje drugog.

Dok je na područjima gdje je rat neposredno vođen isključivanje drugog ostvarivano najbrutalnijim sredstvima, užasavajuće dosljednim uklanjanjem i najne-moćnijih pripadnika druge zajednice, u pozadini, jedan od brzo razvijenih načina isključivanja sastojao se upravo iz ove igre lica i naličja. Predstavnici nove vlasti svoju su legitimnost za uspostavu novog poretka dokazivali pozivanjem na veću slobodu, istinsku demokraciju i pravednost. Naličje tog novog poretka neiskazani je, u svojim efektima često nepredvidiv konsenzus o isključenju drugog. U kojem konkretnom slučaju će novi poredak ponašanja efikasno pokazati svoje naličje i kome će konkretno ponestati dah zbog trenutnoga kohezivnoga grča nove političke zajednice, bila je stvar lokalnih mikrostrategija ili naglih potresa. Javni prostor odjednom je bio položen na minsko polje i svatko tko se nije mogao ili znao podvrgnuti novim pravilima igre osjećao se ugroženim.

U mojoj knjizi proze *Ekskurzija: roman kratkog daha* u poglavlju pod nazivom *Jezik kao minsko polje* pisao sam upravo iz ovog iskustva ugroženosti. Da takvo iskustvo nije tek zasluga moje paranoične imaginacije uvjerila me je gotovo istovjetna, a neovisna *minska* metaforičnost pjesnika Sinana Gudževića u intervjuima koje je davao *Feralu*. On je u ratu Hrvatsku došao iz Sandžaka, a ja iz Vojvodine. Višestranost našega kulturnog odnosno osobnog identiteta, koja se prije rata tretirala kao blago, među novim ratnim granicama preokrenula se u onespokojava-

Sad je potrebno, upravo kroz nezaborav ratnog jezičnog iskustva, stvoriti uvjete za stvarnu obnovu jezika. Njegovati, na svakoj razini, takvu širinu pristupa jeziku u kojem će se njegova višeglasnost ponovno prepoznati kao bogatstvo na čijoj osnovi različite političke i društvene opcije mogu razviti i po sam jezik kreativni dijalog

Karikatura jezika

Osjećaj ugroženosti poznat je svakoj složenijoj zajednici i oko njega se formira cijeli zaplet pravnih garancija, političkih posezanja i ideoloških zloupotreba i pretjerivanja. Nepodudarnost društvene prakse i pravnog poretka uvijek ostavlja prostor za imaginativni zamah tog osjećaja. Za vrijeme rata on se krajnje intenzivira i prerasta u osjećaj smrtonosne ugroženosti: svaka situacija, svaka riječ, svaki pokret može zapaliti paranoičnu imaginaciju pod čijim utjecajem čovjek zna donijeti i za njegov život presudne odluke.

Simbolička, kulturna identifikacija putem snažnih, upravo nasilnih razgraničavanja, te ubrzana proizvodnja, odnosno reaktiviranje *razlikovnih* mehanizama bila je jedna od ratnih specifičnosti. Jezik, koji je kroz stoljetnu prevlast jugoslavenske političke ideologije natjecanjem štokavskih narječja i lingvističkih pregalaca doveden do književnog standarda nazvanog hrvatskim ili srpskim jezikom, po samom svom karakteru postaje za nove političke moćnike tradicijom koja se brže-bolje mora smjestiti u daleku prošlost. Kako

Strah od izdajničkog glasa

Otkrivanje stranosti materijalnog jezika, zapravo je otkrivanje nestabilnosti njegovih semantičkih konstrukcija, njegove rječničke neodlučnosti. U takvim uvjetima očitom postaje njegova slojevitost, koja nikako nije *organska*, nego niz tragova nedovršenih borbi političkih i kulturnih koncepata za svoj glas. Ali, devedesetih, nesavladiva i nepredvidiva sugestivnost jezične višeglasnosti probija u našu svijest, ne kao poziv na dijalog, nastavak nedovršenih i nedovršivih razgovora i poziv na slobodno suočavanje s vlastitom prošlošću, nego kao prijeteće čudovište. Govornik hrvatskog jezika šuti, muca kao stranac u strahu da će upotrijebiti riječ koja bi odjeknula izdajničkim glasom još svježije prošlosti.

Devedesetih, miniran je javni prostor u različitim svojim dimenzijama, počev od doslovnog miniranja kuća, polja, mostova i tvornica, do onih najsuptilnijih područja uzajamnosti. Zadatak razminiravanja na takvim je područjima moguće ostvariti samo preciznim imenovanjem i svjesnim, javno usmjerenim deaktiviranjem

ranjem opasnih mehanizama za isključivanje drugog.

Racionalna i široka javna rasprava o tzv. jugounitarističkoj prisili i njezinim tragovima u aktualnom jeziku, rasprava čija se mogućnost spontano nametnula obratom političke i društvene situacije, potisnuta je galamom proroka novog jezika. Time je onemogućena stvarna obnova jezika. Promjena, u čijem znaku nastupaju subjekti novogovora, samo je prividna; dapače, s obzirom na neke tendencije koje su počele jačati osamdesetih godina, ta promjena upravo je retrogradna: na jezičnu scenu stupaju govorni subjekti koji žele slušati samo jeku svog vlastitog monologa i koji razgovor, u najgorem slučaju otvoreno dijaloško sukobljavanje, žele zamijeniti diktatom. U najgrotesknijim situacijama ovakav odnos snaga izgleda kao diktat bijesnog seoskog učitelja mucavim đacima koje nikako ne može osloboditi njihova *prljavog i prostačkog* narječja.

Uz ovo *interno* miniranje jezičnog područja, drugi tip problema, naizgled *eksterni*, tiče se oblika tolerancije prema govorniku koji govori drugim štokavskim standardom (danas se uz dva srpska, razvija i bošnjački i crnogorski književni standard), odnosno, iz drugog aspekta, odnosa prema bilo komu tko ne govori standardom, nego nekim narječjem koje pripada našem javnom prostoru. U mnogim je situacijama taj prag bio sveden na minimum, situacija zastrašujuća pogotovo kad se uzme u obzir sva jezična raznovrsnost na zaraćenim područjima, a pogotovo bolni migracijski zaplet do kojeg je došlo uslijed rata. Model koji je vladao jezičnim poljem, čak i u njegovim najneformalnijim oblicima, bio je onaj stroge državno-pravne, odnosno vojne govorne prakse. Svatko tko nije znao na sebe navući novu jezičnu uniformu osjećao se golim, izloženim, manje vrijednim, te se skrivao u šutnji, mrmljao svoje riječi da ne bi izazvao glasni podsmijeh ili bio žrtva nasilja.

Kreativni dijalog

Razminiravanje je, srećom, već započelo. Kratkotrajnost nekih nasilnih jezičnih zahvata već se iskazala. Sad je potrebno, upravo kroz nezaborav ratnog jezičnog iskustva, stvoriti uvjete za stvarnu obnovu jezika. Njegovati, na svakoj razini, takvu širinu pristupa jeziku u kojem će se njegova višeglasnost ponovno prepoznati kao bogatstvo, na čijoj osnovi različite političke i društvene opcije mogu razviti i po sam jezik kreativni dijalog. Mogućnost za slobodnu igru istovjetnosti i razlika između štokavskih standarda, također je daleki uvjet daljnjeg razvoja jezika. A poseban je zadatak otvoriti svakodnevnim javni prostor u različitim njegovim dimenzijama, a već prema konkretnoj situaciji, ne samo za govornike različitih nacionalnih štokavskih književnih jezika nego i za sva narječja koje forsiranje standarda na svakoj životnoj razini sve više svodi na šaljivi jezični predah između dviju televizijskih emisija. ▣

* Tekst je pročitao na skupu *Fulvio Tomizza i mi, susreti uz granicu*

ESEj

Strategiju izmišljanja i produkciranja ekskluzivnosti kulturnih elemenata ili, kad u percepciji stanovništva već postoje kao tak-

Slično je i s pitanjem: "gdje su i koji Hrvati ikad gradili male poljske kućice, većinom okrugle sa čunastim krovom bez ikakve

Histri nisu zainteresirani za klanje. Protjeravši Rimljane, Epolon i društvo zasjeli su u osvojenom logoru i počeli bančevanje

mišljena. I kada govori o objektivno dogođenom aktualizirana historija iskrivljuje selektiranjem događaja. Ta politička mitizacija pozornički je čin bacanja svjetla na događaje koji potvrđuju homogenost grupe, istodobno ostavljajući u mraku ona događanja koja takav simbolički kapital ne posjeduju. Izbor određene osobe ili događaja antropologu više otkriva o vremenu koje se na njega poziva nego o vremenu u kojem je osoba živjela ili se događaj zbilo.

Reciklirana prošlost i zaposjednuti simboli

Strategije prisvajanja i produkciranja identiteta u političkom diskursu u Istri

Sandi Blagonić

Iskrtati granicu – simboličku ili stvarnu – znači proiznaći ili kreirati, makar i činom povlačenja granice – one druge. *Mi se prepoznavamo po njima.* Jedan od privlačnih poligona na kojima se traži potvrda *nas* jest tradicijska kultura: kao regionalni i (li) etnodiferencirajući čimbenik. Pritom se ona ne nadaje kao nekakav stalni i primordijalni skup karakteristika koje bi, jednom uočene, oštro odvajale regiju od regije, etniju od etnije, naciju od nacije. Granice – etničke, regionalne, nacionalne, koliko god ih vidjeli kao prirodne jesu ponajprije društveni konstrukt.

Traženje specifičnoga, a zane-marivanje sličnoga u kulturi strategija je svakog koncipiranja zajedništva. Pritom se prostorne granice političkog interesa trebaju poklapati s kulturnim elementima tog prostora: iz tih se kulturnih elemenata, između ostaloga, crpi legitimitet crtanja granica – regionalnih ili nacionalnih i kolektivnih identiteta. Ti kulturni elementi trebaju biti potvrda da su granice posvećenog prostora postojele i prije nego ih diskurs elita uopće obznanjuje.

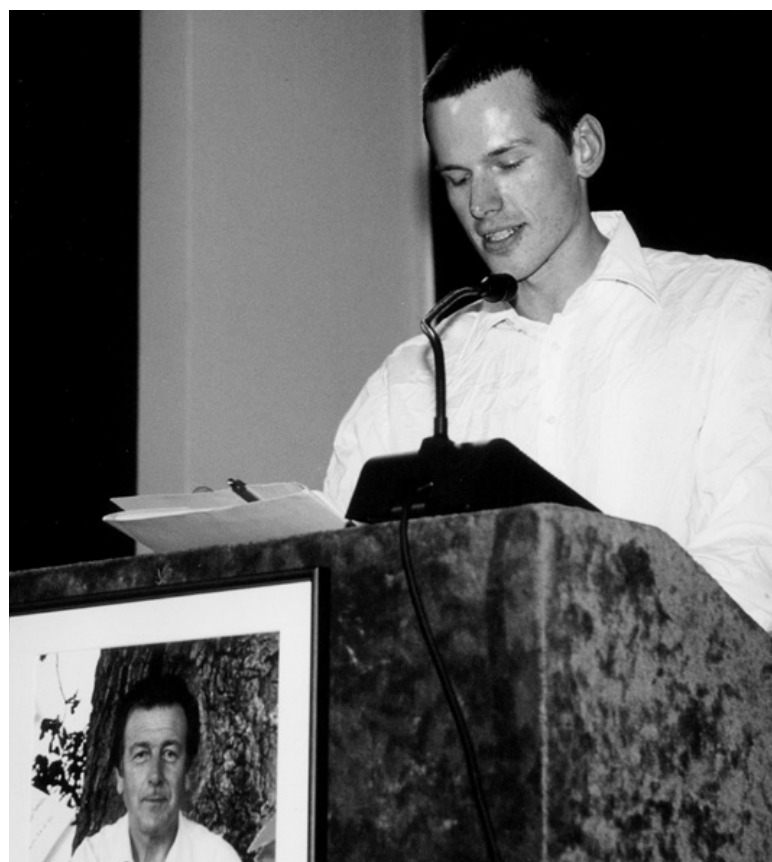
Teško bih se mogao sjetiti nekog kulturnog elementa koji je hrvatski u smislu *sve-i-samo-brvatske-etničke-nacionalne* distribucije. Slično je i s nečim što bi trebalo biti isključivo istarsko. Etnolozi, ti nekadašnji su-demiurzi nacija i nacionalnoga, onacionaljenjem kulturnih elemenata, (ali i stvaratelji regija i regionalnoga) danas, u određenom smislu mogu biti njihovi, i općenito identitetski, fragmentarizatori: na kršenjem procesa kojima, u otkrivenom slučaju, jedan kulturni element dominantna nacionalna perspektiva naziva hrvatskim dok je za periferiju on istarski. U stvarnosti on može biti uži ili širi, ali lišen ikakve korisnosti izvan dominantnih diskursa, osuđen na kontekstualnu i pojmovnu redefiniciju.

Posvećivanje granica folklorom

Istražujući usmenu književnost, sličan zaključak o nepostojanju nacionalne ekskluzivnosti folklornih elemenata donosi i Maja Bošković Stulli:

"Ukupnost regionalnih i lokalnih obilježja, uzevši u obzir i dijalekatsku raznolikost, čini raspoznatljiv korpus hrvatske usmene književnosti; no, gotovo nijedna crta nije izolirana i posebno samo hrvatska. Statične nacionalne zatvorenosti u folkloru nema."

Upravo su mišljenje o etničkoj obojenosti niza folklornih elemenata koji su uobličili nacionalni karakter, elite posljednjih godina afirmirale.

vi, njihovog hipertrofiranja, koja služi impregnaciji zajedništva kao strategiji prema simboličkoj akciji mobiliziranja koriste i jedan od osnivača i donedavni član IDS-a Ivan Pauletta tvrdnjom:

"Tko bi se htio ozbiljnije zabaviti Hrvatima u Istri morat će se potruditi objasniti barem dvije iz niza antropoloških specifičnosti Istre. Prvo – od kuda Istrijanima tako osebuju muzikalni i vokalni melos, odnosno, koji još Hrvati tako sviraju i pjevaju? I drugo – gdje su i koji Hrvati ikad gradili male poljske kućice, većinom okrugle sa čunastim krovom bez ikakve potpore, u tehničkom suhoziđu – kažune?"

Kada bi kriterij "muzikalni i vokalni melos" bio parametar omeđivanja regije tada bi ona, osim Istre, obuhvaćala Hrvatsko primorje i Kvarnerske otoke, pa bi se netko tko je zainteresiran za nešto veću regiju od Istre, parafraziramo li prije spomenuto pitanje, mogao upitati: "od kuda stanovnicima nekadašnje ZO Rijeku tako osebuju muzikalni i vokalni melos, odnosno, koji još Hrvati tako sviraju i pjevaju?"

Izneseno mišljenje o ekskluzivnosti pjevanja i sviranja u Istri dijelom proizlazi iz etnomuzikološke terminologije: termin istarska ljestvica je do danas prevladao u znanstvenoj i svakodnevnoj uporabi za tonske odnose u glazbi ponajprije Istre, Hrvatskog primorja i Kvarnerskih otoka.

Termin istarska ljestvica sugerira viđenje glazbe u Istri kao endemske pojave. Stoga se netočnost u tekstu spomenutog osnivača IDS-a može objasniti njegovom nestručnošću. Ono što je za nas, kada pratimo procese regionalizacije kulture u političkom diskursu, zanimljivije jest tendencioznost selekcioniranja elemenata kulture. Takvim bi pristupom kulturi bilo moguće igrati se unedogled konstruiranja regija. Drukčiji odabir kulturnih sastavnica značio bi i posvećivanje drugih granica regije.

U političkom je diskursu postavljen model: koza nasuprot boškarina u kojem koza simbolizira istrijanstvo i ideosovsku pripadnost, u diskursu IDS-ove političke opozicije i autonomaštvo i talijanaštvo, dok je boškarin njezin politički antipod

potpore, u tehničkom suhoziđu – kažune?" Osim što građevine takvih karakteristika znatno prelaze granice Iste i Hrvatske, oni, s druge strane, ukoliko želimo biti precizni, pomalo sitničavi, nisu nikakav sve-istarski fenomen jer ih na velikom dijelu Istre uopće nećemo naći. Sasvim bi legitimno mogao nastupiti neki budući fragmentarizator „istarskog“ iz južne Istre, pa se zapitati: "Gdje su i koji ljudi u Istri gradili kažune?". Pritom ne treba negirati jaku razinu identifikacije kažuna s Istrom: ona je danas zbiljska, iako zamišljena.

Recikliranje prošloga kao stvaranje novijeg

Selekcioniranje s predumišljajem ne poseže za simboličkim kapitalom isključivo u trezor usmene kulture. Povijesni događaji, bitke ili povijesne ličnosti kao posebni toposi mogućeg emocionalnog okupljanja i identifikacije zadobivaju vrijednost ovisno o potrebama društvenih elita u određenom povijesnom trenutku.

Pogledajmo načas sljedeći citat spomenutog suosnivača IDS-a:

"Osim rata vođenog nad istarskim nebom između mitske Minerve i Neptuna u vezi s otećenim runom, svi su drugi proljevali istarsku krv. Od sukoba Histra s Rimljanima, kada je hrabri Epolon potukao Rimljane, pa sve do danas. No, i tu se već vidjelo da

sve u šesnaest. Da, to ga je opijanje stajalo kraljevstva, no meni su tako siti, nažderani i opijeni draži nego da su trčali za Rimljanima i skidali im skalpove. Istarski su mladići po tuđoj naredbi proljevali krv kod Padove kada su Veneciju branili od Napoleona, kod Galicije, u bokzerskom ratu, u Abesiniji, kod Staljingrada pa sve do Bosne, ali i mnogo, mnogo prije."

Kao što nacionalistički diskurs na kojem se gradi ili održava nacija počiva na izdvajanju onih događaja ili osoba koje karakterizira herojska ili patnička nevinost sudbina tako se i u potonjem citatu istarska povijest personificira "hrabrim Epolonom", Histrija koji pobjeđuju Rimljane, a koji ipak "nisu za klanje". Čitava je istarska povijest jedna povijest: "od sukoba Histra s Rimljanima ... pa sve do danas" ona je "prolijevanje istarske krvi". Taj je obrazac primjenjivan kod svih kolektiviteta na južnoslavenskim područjima posljednjih godina i

dovoljno je uskladiti mu etnički ili nacionalni predznak s entitetom na koji se želi odnositi pa da zadobije mobilizacijsku funkcionalnost. Sintagmom "prolivena istarska krv" se pokazuje jedinstvo *nas*. Njome se odbija mogućnost da je prolivena neka druga, moguća "talijanska", "hrvatska", "benečanska", seoska, ili jednostavno, krv nekog pojedinca: ona je metafora jedinstva svih nas kojima kola istovrsna, istarska krv.

Izbor Histra intencionalno je usmjeren na potvrđivanje istarske kohezije. Obratno, puno brojnija unutar-istarska sukobljavanja: vlaško-bezačka, općenito subenijska; dobjegličko-starosjedilačka, pravoslavno-katolička, banderijska, etno/nacionalna nabrojimo samo neka, kao moguća silnica unutar-istarske disolucije ostaju ignorirana ili se prikazuju kao rezultat vanjskih, ne-istarskih čimbenika. Kada elite posegnu za bitkama ili ličnostima kao metaforičnim ideološkim predšasnicima, oni ih, naglašavajući jedan njihov aspekt, konvertirajući sadašnje vrijednosne kategorije u prošlost, bitno modificiraju.

Ovaj proces mobiliziranja prošlosti u sadašnjost Christian Giordano naziva *aktualizirana historija*. Ona nije samo *vjerno* rekonstruiranje prošlosti. Da bi udovoljila potrebama političkih elita, ona je, barem dijelom, iz-

Borba za simbole

Politički je diskurs, osim legitimiranja granica i identiteta interpretacijom folklor i povijesti kao *naše*, pa i *nas-povijesti*, usmjeren na niz strategija kojima pokušava zaposjesti elemente jakog simboličkog kapitala i s njima potvrđivati svoj legitimitet na ono što ti simboli pokrivaju ili mogu pokrivati. Stranačke borbe za simbole koji se vide istarskim jedna su od strategija potvrde istrijanstva. Oni su rekviziti čije korištenje služi simboličnom iskazivanju i potvrđivanju istrijanstva.

Na znanstvenom skupu u jednom istarskom mjestu 1998. godine, nakon hrvatske himne započinje izvedba pjesme *Krasna zemljo, Istro mila*. Dok ostali sjedaju, načelnik općine domaćina, član IDS-a, ostaje stajati. Jedan od sudionika na to dobacuje: "Jedna je himna!"

Nije mi poznato je li se gesta dizanja nastavila kod jednog od predstavnika IDS-a na tom skupu njegovim prelaskom u HDZ. Ako nije, bio bi to dodatni pokazatelj strateškoga, racionalnog zaposjedanja simbola. Ipak, dizanje ne treba samo gledati kao čin usmjeren prema van. Njime se iskazuje unutarstranačka kohezija koja se osigurava unutar-njom prinudom baziranoj na ritualizaciji i sakralizaciji tog čina. Sjedenje nekog člana IDS-a za vrijeme pjesme *Krasna zemljo, Istro mila* bilo bi kršenje rituala koje bi, na određeni način, formalno ili neformalno, bilo sankcionirano, slično kao kada bi na stranačkom skupu HDZ-a neki član te stranke ostao sjediti za izvođenja stranačke himne *Bože čuvaj Hrvatsku*.

Iskazivanje takve *posebne afektivne veze* instaliraju u najvećoj mjeri upravo glasnogovornici kolektiviteta. Njihova gesta ima smisla onda kada je usamljena: tada oni javno mogu biti prepoznati kao oni koji se energetske troše više od onih koji sjede ili imaju spuštene ruke. Obratno, čin pribavlja dobit i u slučaju opće usvojenosti: u tom se slučaju stranka nameće kao graditelj nove zbilje.

Korištenje ove pjesme pokazuje još jednu bitnu odliku strateške upotrebe simbola. Pjesma *Krasna zemljo, Istro mila* nastala je u kontekstu izgradnje i afirmacije hrvatske nacije u Istri i sadržajno se ne uklapa posve u program IDS-a. To je vidljivo i iz prijedloga nekih njegovih članova da se intervenira u tekst pjesme: "dome roda hrvatskog" bilo bi zamijenjeno s "dome roda istarskog". Ipak, ona se, bez obzira na sadržaj, kod većine građana Istre vidi ponajprije kao afirmacija Istre i istarskoga. Instaliranje neke nove svečane pjesme ne bi nosio onakav emocionalni potencijal kakav ona ima.

Stranačko iskazivanje *istarsko-ga*, ovdje putem svečane pjesme, preuzima i druga politička opcija. U prvoj polovici devedesetih HDZ-ov promidžbeni spot koristi se tom pjesmom. Kako potvrđuje jedan od čelnih ljudi HDZ-a Istre, Nevio Štetić, članovi HDZ-a u to vrijeme nisu dizali na zvuke te pjesme. Prema njemu je taj čin u vrijeme kada je Hrvatska pod okupacijom bio neprimjeren. Sadašnja *šarolika*, kako kaže, situacija među članovima HDZ-a glede dizanja nastaje po prilici 1995., 1996. godine kada *IDS prelazi Učku*. Sadašnje ustajanje HDZ-ovih zastupnika na svečanim sjednicama Županije ovako obrazlaže: "Mi se dižemo jer ne možemo dopustiti da su veći Istrijani od nas."

Borba za riječi

U jednoj istarskoj srednjoj školi, 2001. godine, sugovornik A, u nepolitičkoj temi, rabi pojam Istrijan. Sugovornik B negativno konotira taj pojam inzistirajući na pojmu Istranin. Razgovor završava svadom.

U osamdesetim godinama politički minimalno operativan, pojam Istrijan, uvođenjem, u narednom desetljeću u politički i društveni diskurs kao jedan od dominantnih pojmova na kojima se gradi politička mobilizacija u Istri, gubi na bezopasnosti. Deklarirati se Istrijanom ili Istraninom znači, barem u političkom diskursu, iskazati i politički stav, zajedno s time progovoriti i o preferiranom identitetu.

Istrijanstvo je pojam iz palete pojmova koje IDS instalira u politički i, općenito, javni diskurs. Okupirajući i modelirajući pojmove Istrijan i istrijanstvo, proživši ih dominacijom i posjedovanjem na lokalnom političkom tržištu, IDS stiže dodatnu prednost u borbi za stranačko glasnogovorničtvo identiteta.

Borba, glavni akteri koje su IDS i HDZ, za legitimnost hrvatskog oblika Istranin, odnosno dijalektalnog oblika proizašlog iz talijanskoga – Istrijan može se interpretirati višestruko i ovdje ju je moguće samo skicirati. Iako nastojanje oko naziva Istranin neki HDZ-ovi članovi interpretiraju jezičnim argumentima razlozi antagoniziranja pojmova u bitnom su izvan-jezički.

Oblik Istrijan i s njim u vezu postavljen koncept istrijanstva koji dijelom nastaje kao suprotstavljanje nacionalnoj unifikaciji i dominantnoj paradigmi hrvatstva od 1990. godine bio je za vladajući HDZ neprihvatljiv zbog političkog sadržaja koje poprma. Tendencija da se, forsiranjem legitimnosti oblika Istranin, otprije uvriježenom obliku Istrijan oduzme legitimnost na jezičnom tržištu metaforički, ali i stvarno oprimjeruje tipičan izvor sukoba periferije i centra: nastojanje nacionalne unifikacije koju provodi centar rezultiraju otporom periferije.

IDS je okupirao pojam koji je posjedovao veći potencijal mobiliziranja na političkom tržištu nego što to ima pojam Istranin. Osim što je češći oblik, naziv Istrijan posjeduje moguće simboličko značenje kakvo pjesma *Krasna zemljo, Istro mila* nema: on je ušao iz talijanskog jezičnog utjecaja u hrvatski dijalektski korpus, pa se u njemu može naći izravna simboličnost kulturalnog pretapanja u Istri na kojem

je upravo IDS izgradio politički koncept istrijanstva. Inzistiranje IDS na nazivu Istrijan, po efektu fragmentacije unekoliko podsjećajući na primjer s kaženima ili etnomuzikološkim interpretacijama, i dodatni je strateški kapital: različitost oblika Istranin/Istrijan potvrđuje razliku nas (Istrijana) i njih (koji nas zovu Istranima).

Amblem i polisemija

Usporedo s nazivom Istrijan, kao rekvizit političke igre u posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća ulazi i lik koze.

U osamdesetim gotovo nepoznata kao motiv u grbu Istre, koza svoj *revival* ponajprije dužeje političkim događanjima početkom devedesetih godina. Osamostaljenjem Hrvatske koza ulazi u krunu državnog grba, odnosno zastave Republike Hrvatske, te prethodno, u grb Istarskog demokratskog sabora.

Koristeći grb, odnosno vrlo često stilizirani lik koze u svojim političkim i propagandnim nastupima IDS je znatno pridonio identifikaciji sebe kao stranke s kozom kao simbolom Istre, pa onda i samom Istrom. Tako mi je, početkom devedesetih godina jedan visokopozicionirani političar IDS-a pokazao način na koji se *pozdravljaju Istrijani*. Ispruživši kažiprst i srednji prst u znak *victory*, prste je lagano savio u zglobovima aludirajući na kozje rogove.

Atraktivnost heraldičke upotrebe leži u polisemiji fabriciranoj od političke elite. Predizborni slogan Istarskog demokratskog sabora *Ne budite ovce, glasajte za kozu* ne troši se isključivo u zavođenju svojom duhovitošću. On, na dubljoj razini, zavodi različitim značenjima: "glasanje za kozu jest glasanje za IDS, što je zapravo glasanje za Istru".

Opozicionirani tom sloganu, u proljeće 1997. godine uoči par-

da IDS i HSP ništa ne povezuje, a da im je slično tek to što su obojica najmlađi predsjednici parlamentarnih stranaka."

U knjizi *Politika i politikanstvo* u Istri aluzijom na poslovice *Ako laže koza, ne laže rog* koristi se HDZ-ov istaknuti član Vladimir Šeks dovodeći u pitanje vjerodostojnost IDS-a: "Trebalo li po-

Ovi primjeri kontekstualiziraju kozu, prvobitno tek amblem, na dva suprotstavljena načina. U prvom, koza, prepuštena IDS-u postaje njegova metafora, u drugom ona metaforički označava Istru i njezine stanovnike kojima se HDZ predstavlja nositeljem istarskoga i hrvatskog prosperiteta.

ovakva simbolička distribucija koja se konstruira u sferi političkoga, ne mora značiti i suprotstavljenost u području diskursa ne-elita, već se eventualno na to područje može prenijeti.

Borba za birače

Interpretacija proširenja kulturnih elemenata stvara ili potvrđuje granice regije. Elementi koji se u tom procesu biraju jesu selekcionirani. Isto je i s izborom povijesnih događaja i ličnosti: pobjeda ili patnja koja ih obilježava simbolički je *nas-okupitelj*.

Uz kreiranje granica interpretacijom povijesne i kulturne jednoobraznosti prostora politički diskurs identificira stranku s regijom na simboličkoj ravni. Prvobitno simbolično značenje elemenata koji se u toj igri koriste nije nužno usklađeno s propagiranim sadržajima: sudbina simbola je da se, između ostalog, i upotrebom u političkom diskursu, mijenja njihovo značenje. Od usklađenosti je važniji simbolički potencijal koji pjesma, amblem ili riječ, za homogeniziranje biračkog tijela, posjeduju. U tom se kontekstu, politička borba može promatrati kao zanimljiv oblik političke igre kojom se zaposjedaju simboli i identiteti, s njima i birački glasovi. ▣

* Tekst je skraćena verzija izlaganja sa skupa *Tomizza i mi*

LITERATURA:

Angeleski, Z., *Đapić boškari-nom na kozu*, Glas Istre, 18. 10. 1999.

Bertoša, Miroslav, *Zlikovci i prognanici*. IKK GROZD. Pula, 1989.

Bertoša, Miroslav. *Istra: Doba Venecije*. Pula: ZN Žakan Juri, 1995.

Blagonić, Sandi: *Umnažanje granica: istarski slučaj*, u: Heršak, Emil (ur.). *Etničnost i povijest*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, 1999, str. 141 – 147.

Bonifačić, Ruža: *O problematici takozvane istarske ljestvice*, Narodna umjetnosti 38/2. 2001, str. 73 – 95.

Bošković-Stulli, Maja: *Regionalne crte usmene hrvatske književnosti*, Narodna umjetnost 37/2, 2000, str. 151 – 162.

Dukovski, Darko: *Dukovski, Darko. Svi svjetovi istarski – ili još-ne-povijest Istre prve polovice XX. stoljeća*. Pula: C.A.S.H., 1997.

Feral Tribune, prilog: *Feral Tromblon*, rubrika: *Greatest shits*, 30. 06. 2001.

Giordano, Christian: *The Past in the Present. Actualized History in the Social Construction of Reality*, *Journal for Anthropology* 26/27, 1995, str. 97 – 107.

Globus, rubrika: *Terminator*, 29. 06. 2001.

Hobsbawm, Eric: *Introduction: inventing traditions U: The Invention of Tradition*. E. Hobsbawm i T. Ranger (ur.), Cambridge: Cambridge University Press, 1983, str. 1 – 14.

Pauletta, Ivan Corrado: *Histria kolaž 1999. / Histria Collage 1999*. Pula: Mara Pula, 2000.

Šeks, Vladimir. *Politika i politikanstvo u Istri*. Labin: Naši fojji, 1999.

Politički je diskurs, osim legitimiranja granica i identiteta interpretacijom folklor a i povijesti kao naše, pa i nas-povijesti, usmjeren na niz strategija kojima pokušava zaposjesti elemente jakog simboličkog kapitala i s njima potvrđivati svoj legitimitet na ono što ti simboli pokrivaju ili mogu pokrivati

lamentarnih izbora pojavljuju se grafiti IDS-ovih političkih općenata: *Glasujmo za čovika, a ne za kozu*. Paradoks je što je taj antibestijski stav popraćen stiliziranim crtežom boškarina, koji je, usput, ljude neodoljivo podsjećao na logotip košarkaškog kluba *Chicago Bulls*.

U podnaslovu teksta paradigmatičkog naslova: *Đapić boškari-nom na kozu*, izvještavajući o gostovanju Ante Đapića i Ivana Jakovčića u talk-showu pulske *TV Nove* u listopadu 1999. godine, *Glas Istre* donosi:

"Vi možete dolaziti u Istru u crnim košuljama jer ćemo vas tako lakše prepoznati, poručio je Jakovčić Đapiću, koji je uobičajeno crnu odoru upotpunio kravatom na – boškarine (podvukao S. B.). Na koncu su se složili

našanje koze protumačiti tako da se posebna pozornost obrati na rog?" ili nešto dalje, govoreći o IDS-ovom zalaganju za dvojezičnost kaže: "onda dolazimo i do nekakve mjere za stvarnu tvrdoću onoga kozjega roga što ga vrhuška jedne od istarskih političkih snaga ekskluzivno svojata."

Ipak, prisvajanje simbola ne prepušta se bez borbe. Jedan od HDZ-ovih pokušaja *pridobivanja* koze jesu predizborni, humoristično intonirani animirani spotovi te stranke u prvoj polovici devedesetih u kojima koza kao glavni akter, trpeći pod teretom različitih režima, napokon iz stanja eksploitanosti prelazi u stanje da odlučuje o sebi što joj je omogućila, i omogućavati će joj upravo Hrvatska demokratska zajednica.

Kometirajući odnos s IDS-om, s obzirom na njegovo istupanje iz Vlade u lipnju 2001., premijer Ivica Račan na pitanje je li možda loš pastir (prema Dnevnim novostima Hrvatskoga radija, 21. lipnja 2001.) nastavljaajući metaforički diskurs pitanja izjavljuje: "Nisam strogi pastir, a kamoli čuvar, a možda je i koza malo nestašna". Na istoj metaforičkoj potki predsjednik IDS-a Ivan Jakovčić ovaj događaj komentira: "Istarska koza uvijek će biti nestašna". Kako je vidljivo, izvan se Istre ne događa zamjetno suprotstavljanje boškarina i koze, ali se koza postavlja kao simbol i metafora IDS-ove politike. Prednost IDS-a u takvom diskursu proizlazi iz dvostrukosti značenja koju koza u političkom diskursu ima: ona je IDS, ali i Istra. Tako se izjava Ivan Jakovčića može shvatiti višestruko: "IDS će biti nastajan" ili "Istra će biti nestašna" ili na primjer: "IDS će biti nestašan, a s njim i Istra". Ovako fluidno postavljena granica između IDS-a i Istre koja ih simbolički sljubljuje omogućava IDS-u da se svakodnevnim političkim diskursom nanovo potvrđuje kao ekskluzivni predstavnik *istarskoga*.

U političkom je diskursu postavljen model: *koza nasuprot boškarina* u kojem koza simbolizira istrijanstvo i ideosovsku pripadnost, u diskursu IDS-ove političke opozicije i autonomatstvo i talijanaštvo, dok je boškarin njezin politički antipod. Međutim,

Male knjiŹevnosti u Zagrebu

Organizatorima Festivala oĉito se tijekom realizacije projekta Antologija europskih kratkih priĉa nametnula potreba i za drukĉijom vrstom komunikacije s piscima ĉija djela prevode, ali i s publikom

Lovorka Kozole

Zagreb je od 20. do 23. svibnja bio domaćinom jednoga, za naše prilike zasad neuobiĉajenog festivala. Festival europske kratke priĉe nastao je kao «praktiĉni» dio projekta Antologija europske kratke priĉe koji je 2000. godine pokrenula Naklada MD, a dosadašnji je rezultat izdavanje sedam antologija kratkih priĉa: slovenske, mađarske, norveške, njemaĉke, talijanske, Commonwealtha te poljske kratke priĉe, koja je predstavljena na ovome festivalu.

Iako su antologije temeljene uglavnom na suvremenim pripovijetkama, one ipak, zahvaljujući suradnji s domicilnim urednicima, ne slijede samo suvremenu knjiŹevnu produkciju nego uzimaju u obzir i stupanj do kojega je pojedina knjiŹevnost dosad prevedena kod nas. Tako su, primjerice, u antologiju mađarske kratke priĉe, bez obzira na kriterij da se u antologije uvrštaju priĉe nastale nakon 1990. godine, uključene i priĉe objavljene nakon 1945. godine, jednostavno zbog ĉinjenice da one nikada nisu bile prevedene u Hrvatskoj.

Korak prema Europi

Desetak stranih gostiju, autora i urednika predstavilo je antologije kratkih priĉa svojih zemalja kao i svoju kratku prozu. Andrej Blatnik i Mitja Ćandar iz Slovenije, Mauro Covacich iz Italije, norveški pisac Frode Grytten, Poljaci Wojciech Kuczok i Dariusz Nowacki te Stjepan Lukaĉ i Endre Kukorelly iz Mađarske tijekom tri dana trajanja Festivala imali su priliku, zajedno sa svojim hrvatskim kolegama, razmijeniti iskustva kao pisci, prevoditelji, izdavaĉi, urednici.

No organizatori nisu sveli ovaj festival samo na promociju vlastitih izdanja nego se odvijao na nekoliko razliĉitih razina. Tako je na Filozofskom fakultetu odrŹana trodnevna poljska prevoditeljska radionica zajedno s predavanjem Dariusza Nowackog, pa je Poljska na neki naĉin bila tema ovogodišnjega festivala (jer su organizatori najavili njegov nastavak, i to ne samo u Zagrebu, nego i u drugim hrvatskim gradovima). Festival je zatvoren promocijom Antologije poljske kratke priĉe. Nagrada na natjeĉaju polonista za najbolji prijevod upravo je dobar primjer kako poticati usavršavanje prevoditeljskoga umijeća manje raširenih, premda moŹda kulturološki bliŹih, knjiŹevnosti i jezika.

Europske knjiŹevnosti u hrvatskim prevodima/hrvatska knjiŹevnost u europskim prevodima bio je naslov okruglog stola kojim je radno zapoĉeo Festival. Raspravljalo se o problemima hrvatskoga izdavaštva koje je, iz raznih (poznatih) razloga, okrenuto komercijalizaciji, odnosno komercijalnom izdavaštvu. Nasuprot tomu isticani su primjeri *malih* europskih knjiŹevnosti koje stimuliraju prevođenje svojih autora izvan vlastitih granica. Slovaĉka, Ćeška, Mađarska, Poljska, Slovenija – sve imaju takve zaklade, a neke zemlje imaju i više od jedne. Zahvaljujući slovenskoj Trubarjevoj zakladi, koja je sufinancirala sve prijevode slovenskih djela u Hrvatskoj, imamo na raspolaganju puno više

slovenskih knjiga, nego što ima slovenskih prijevoda hrvatske knjiŹevnosti. Hrvatska, neĉete se iznenaditi, nema takve fundacije. Za izdavanje hrvatskih knjiŹev-

nih djela u inozemstvu u posljednje dvije godine brine se Ministarstvo kulture te su u tom razdoblju izdana djela hrvatskih autora u Sloveniji, Ćeškoj, Nizozemskoj, Bugarskoj, Italiji. No, ĉak i ako uzmemo u obzir ĉinjenicu da je u Italiji objavljeno više hrvatskih djela, sve to zajedno daje zbroj od oko desetak ili više knjiga. Zbog toga je Hrvatskoj, kako je istaknuo Branko Ćeĉec, nuŹno potrebna fundacija takva tipa, no pitanje je tko ĉe je osnovati. Naime, Ćeĉec je ustvrdio da takvu fundaciju nikako ne bi trebala osnovati Źrava, zbog mogućih političkih interesa, ali bi Źrava, odnosno Ministarstvo kulture, svakako morala shvatiti da je nuŹno financirati takvu ustanovu.

Plodno tlo za kratku priĉu

Upravo zbog tih razloga/problema, kratka je priĉa forma pogodna za uspostavu knjiŹevne suradnje meĉu *malim* knjiŹevnostima, a antologije same po sebi daju barem neki malo širi pregled knjiŹevne produkcije neke zemlje.

Postaje li kratka priĉa konkurencija drugim proznim vrstama, prvenstveno romanu, ili je samo trend našeg vremena i okolnosti, zašto je doŹivjela procvat u devedesetim godinama – neka su od pitanja postavljenih na Okruglom stolu *Europska kratka priĉa*. Iako marginalizirana u odnosu na roman kroz povijest knjiŹevnosti, ona danas doŹivljava svoj procvat, moŹda upravo iz razloga koji je naveo norveški gost Frode Grytten: «Mi smo s kratkim priĉama u Norveškoj jednostavno napravili nešto tako dobro da su to i javnost i izdavaĉi morali prihvatiti». Ili je, kako je kazao Zoran Ferić, plodno tlo za kratku priĉu upravo današnje rascjepkano vrijeme koje ne zna ni što bi mislilo o sebi, pa je kao takvo nesposobno za uspostavu velike povijesne priĉe.

Albert Goldstein kratku je priĉu istaknuo kao oblik izuzetno pogodan za okolnosti u kojima se nalazi hrvatsko izdavaštvo, jer je objavljivanje kratkih priĉa moguće i u ĉasopisima, ali i u antologijama. One su moŹda najbolji mogući naĉin upoznavanja veće broja autora odreĉene knjiŹevnosti, ali i njihovih pristupa i poetika.

Organizatorima Festivala oĉito se tijekom realizacije projekta Antologija europskih kratkih priĉa nametnula potreba i za drukĉijom vrstom komunikacije i piscima ĉija djela prevode, ali i s publikom. MoŹda ĉe ovakva događanja biti poticaj za «deamerikanizaciju» prevodilaštva u Hrvatskoj, koja bi ĉitateljima pribliŹila ostvarenja kulturološki ionako bliŹih knjiŹevnosti. ■

Frode Grytten

Festival europske kratke priĉe

Kratke priĉe za dugo ĉitanje

U malom prostoru kluba okupili su se uglavnom mladi ljudi – oni koje to interesira, zatim neki koji su, eto, zbog posla morali doći, a najviše je bilo onih koji se i sami bave pisanjem

Gioia-Ana Ulrich

U sklopu Festivala europske kratke priĉe odrŹan je ĉitav niz razliĉitih sadržaja, a Festival se odvijao u više paralelnih programa. Jedan od njih bila su ĉitanja domaćih i stranih autora u zagrebaĉkom klubu Artnet, 21. svibnja. U malom prostoru kluba okupili su se uglavnom mladi ljudi – oni koje to interesira, zatim neki koji su, eto, zbog posla morali doći, a najviše je bilo onih koji se i sami bave pisanjem. Ozraĉje je bilo vrlo povoljno za veĉer ĉitanja; publika je bila dobro raspoloŹena i reagirala je na svaku izgovorenu rijeĉ. U, na našu sreću, klimatiziranom kafiću gosti su uz piće i «obaveznu cigaretu» opuštenu mogli pratiti program, što smatram veoma bitnim jer je cijelo događanje trajalo dugo (od 19 do 23 sata), pa bi bilo strašno da smo ĉetiri sata morali sjediti mirno kao na nekakvu predavanju. Program je, kao što to obiĉno biva na ovakvim okupljanjima, poĉeo s više od pola sata zakašnjenja. Miroslav Miĉanović objasnio nam je kako je namjera cijelog Festivala neposredan susret europskih pisaca s hrvatskim autorima, nakladnicima, prevoditeljima te zajedniĉko druŹenje.

Tequilla, seks i utakmice

Pred publiku najprije je izašao Edo Popović koji nam je sveĉano objavio kako priprema novu knjigu za Meandar, a ĉiji je radni naslov *Koncert za tequillu i apaurin*. Oĉekivao je mišljenje publike o ovom naslovu, no nije dobio pozitivnu potvrdu da ga zadrŹi kao stalni, što je bilo poprava smijehom svih prisutnih. Zatim nam je proĉitao erotsku priĉu *Ne mislite li da je seks malĉice precijenjen?*, koja je bila objavljena u *Nacionalu* i koja ĉe biti objavljena u zborniku erotske priĉe. Ona je ujedno dio Popovićeve zbirke *Betonske priĉe*, koja ĉe biti objavljena sljedeće godine. Popović je doista dobar pisac pitkoga i nekompliriranoga pera, ali u ovoj erotskoj priĉi neprestano se ponavljalo mnoštvo nepotrebnih rijeĉi i fraza kao što su pimpek, kurac, jebanje... Zašto neki misle da erotska priĉa nuŹno mora sadržavati te rijeĉi, zar ne moŹe biti erotski nabijena i bez njih?

Nakon Popovića predstavio se NorveŹanin Frode Grytten, autor više kratkih priĉa. Vili Matula bio je sjajan izbor osobe koja je ĉitala priĉe stranih autora u hrvatskom prijevodu. Proĉitao je veoma dobru Gryttenovu priĉu *Pjesma*, koja je uvrštena u Antologiju norveške kratke priĉe pod nazivom *Veliki pusti krajolik* i koja sadrŹi djela 24 norveška pisca. Zatim nam se predstavio Bekim Sejranović, talentirani mladi pisac koji je ujedno prevoditelj priĉe norveškoga autora. Iz svoje zbirke priĉa *Fassung*, ĉije je predstavljanje odrŹano sljedeći dan, proĉitao nam je priĉu pod nazivom *Sandale*. Iako je priĉa zanimljiva i dobra, trajala je nevjerojatno dugo (više od pola sata), stoga nakon Sejranovićeve «kratke» priĉe više ne znam kako odrediti taj knjiŹevni Źanr.

Balkanizacija pisanja

Mađar Endre Kukorelly, nešto stariji autor roĉen 1951. godine, predstavio se dvjema priĉama *Tajna A1* i *Tajna A2* napi-

Mauro Covacich

sanim u prvome licu, koje je publika dobro primila. Zatim se pojavio moj favorit Zoran Ferić i proĉitao jedno poglavlje iz romana *Utakmica* te osvjeŹio atmosferu komentarom rekavši kako ĉe sad proĉitati dio iz romana za koji njegov izdavaĉ sumnja da uopće postoji. Ferićeva priĉa smještena je u 1993. godinu i govori o utakmici koja se odvija uz «topniĉku artiljeriju što je tutnjala s Velebita». Kad je Ferić završio, netko od voditelja upitao je publiku Źeli li ĉuti još nešto od Ferića, a u publici je nastao muk, pa se autor u smijehu povukao i prepustio mjesto sljedećem gostu Mauru Covacichu, Talijanu hrvatskog podrijetla, koji je na priliĉno lošem engleskom (ali za Talijane pohvale vrijednom pokušaju) izjavio kako se srami se jer ne zna rijeĉ hrvatskoga, a trebao bi. U njegovoj priĉi *Novi poĉetak* ima svega; i krvi i nasilja i seksa, a to je upravo ono što je ĉini drukĉijom od svih drugih na Festivalu. Zamjerka ide jedino duljini priĉe, što me ponovno zbunilo. Duge priĉe nezahvalne su ne samo zato jer je ovo Festival europske kratke priĉe nego i stoga što nakon odreĉenog vremena poĉinje padati koncentracija. Tako se dogodilo da su nakon Covacicheva nastupa ljudi polako poĉeli odlaziti. Još smo doznali nešto o Covacichevu stvaralaštvu: on nastoji *balkanizirati* svoj naĉin pisanja, za njega je Balkan prostor uma, za njega balkanizirati znaĉi uznemiriti te kaŹe da pokuša va ozlijediti ĉitatelja dok piše. Neven Ušumović iz Subotice, autor knjige kratkih priĉa *Sedam mladih*, predstavio se priĉom (ĉiji naslov nisam dobro ĉula, budući da je razglas bio vrlo loš) *Ali uopće nije bila rijeĉ o...* Mogu samo reći da je Ušumovićeve priĉa koja se bavi ubojstvima odliĉna i da je to autor o kojemu ĉemo sigurno još mnogo ĉuti. Prevoditeljica Ivana Vidović-Bolt predstavila nam je tridesetogodišnjeg poljskog autora Wojciecha Kuczoka, vrlo popularnog u svojoj domovini. Njegova priĉa *PuŹ* iznimno je duhovita, a autor pokazuje neobiĉnu moć opaŹanja. Ona govori o osobi koja promatra Źensku nogu u ĉarapi, najprije misli da je to što vidi maĉeŹ, no s vremenom shvaća kako se radi o krpelju. Mali broj prisutnih koji je u to doba ostao u klubu, srdaĉno se nasmijao i oduševljeno pozdravio autora.

Āitanju u klubu Artnet trebali su prisustvovati i Slovenac Andrej Blatnik te Laura Hird iz Velike Britanije, no nisu se pojavili. MoŹda je to u neku ruku i dobro, jer bi program tada zasigurno trajao do pola noći što bi definitivno bilo previše, jer je moć percepcije gledatelja zasigurno ograniĉena. ■

Endre Kukorelly

RAZGOVOR

Zato mogu reći da je priča uvijek na strani umjetnosti, dok je roman na strani političkih i društvenih zbivanja i uvijek se sukobi i sporovi koji se javljaju oko romana,

Dariusz Nowacki, poljski književni kritičar

Na strani umjetnosti

Pisci kratke priče uvijek su imali drugorazrednu ulogu i one su zapravo bile nadopuna romanima, s obzirom da je pisanje kratkih priča danas u Poljskoj marginalizirano

Tamara Bregoš

U kakvoj je situaciji poljska kratka proza danas?

– U Poljskoj danas ne postoji široka novelistička tradicija, a to potvrđuje i činjenica da svi oni koji su pisali i koji danas pišu kratku priču, čak i oni koji su to činili u 19. i 20. stoljeću, nisu cijenjeni. Pisci kratke priče uvijek su imali drugorazrednu ulogu i one su zapravo bile nadopuna romanima budući da je pisanje kratkih priča danas u Poljskoj marginalizirano. Ako želi postići uspjeh, pisac se mora na poljskoj književnoj sceni pojaviti s romanom. S druge pak strane, treba reći da su upravo kratke priče prava umjetnička djela u Poljskoj i kao primjer mogu navesti priče Jaroslawa Iwaszkiewicza koje su ponovno otkrivene nakon pedesetak godina.

Zbog čega taj drugorazredni položaj?

– Samo je u roman moguće smjestiti sva politička i društvena zbivanja, mislim prvenstveno na ono što se događalo u Poljskoj, a zahvaljujući opsežnosti romana, dakle, broju njegovih stranica, moguće je na bolji način opisati situaciju i sva zbivanja za razliku od kratke priče u koju je moguće smjestiti jedan kratki događaj.

kako nekada tako i danas, ne odnose samo na roman i njegov sadržaj, već su to konflikti koji su obilježeni društvenim, osobnim i političkim zbivanjima. Upravo zato situacija kratke poljske priče podsjeća na situaciju u kojoj je i poezija. Stoga se poljske kratke priče uglavnom pišu za one istinske, prave ljubitelje književnosti i za kritičare, za one koji najbolje poznaju književnost, a ne za široku javnost.

Koja je tematika poljskih kratkih priča?

– Tematika poljske kratke priče je raznovrsna, nema nikakvih ustaljenih obilježja osim jednog koje izvire iz činjenice da priče uglavnom pišu mladi pisci. Mislim uglavnom na kratke priče i stoga kod njih dominira autobiografija kao tema jer su to pisci koji uglavnom pišu o sebi, o svijetu u kojemu žive i zato bi se moglo reći da je autobiografija jedina zajednička tendencija u njihovu stvaralaštvu. ☒

Festival europske kratke priče

Publici ispred nosa

«Ne treba raspravljati o antologiji, jer ona je kao žena – jednima se sviđa, a drugima ne»

Predstavljanje Antologije poljske kratke priče *Orkestru iza leđa*, 23. svibnja, knjižnica B. Ogrizović, Zagreb

Gioia-Ana Ulrich

Festival europske kratke priče koji je trajao tri dana službeno je zatvoren u knjižnici Bogdan Ogrizović, 23. svibnja, predstavljanjem Antologije poljske kratke priče pod nazivom *Orkestru iza leđa*. Antologiju su predstavili urednici Dariusz Nowacki i prevoditeljica Ivana Vidović-Bolt, u ime naklade MD, koja je organizator Festivala, Miroslav Mičanović te Dalibor Blažina.

Gost iz Poljske, Dariusz Nowacki, na predstavljanju je istaknuo kako u “načelu ne treba raspravljati o antologiji, jer je ona kao žena – jednima se sviđa, a drugima ne”. Antologija je autorski rad Dariusza Nowackog, Ivane Vidović-Bolt i Romana Simića, koji je imao konačnu riječ prilikom odabira tekstova. Kratka priča u Poljskoj ima drugorazrednu ulogu u odnosu na roman – pisac najprije mora napisati roman u kako bi osvojio čitateljsku publiku, odnosno postignuo slavu i dokazao se kao autor. Autori uvršteni u hrvatsku antologiju su profesori, novinari, kritičari, pjesnici, pa čak i psihijatri, a svi su oni rođeni nakon 1960. godine, osim dvojice koji su rođeni 1957. Prevedene priče objavljene su u Poljskoj devedesetih godina. U Antologiji su sudjelovali i prevoditelji koji su se u tom poslu okušali prvi put. Namjera projekta je bila približiti hrvatskim čitateljima poljsku suvremenu književnost i neke njezine predstavnik.

Izbor odabranih tekstova iz poljske književnosti pokazuje raznolikost proze, iako je

to samo dio one raznolikosti koja vlada u poljskoj prozi, jer je riječ o specifičnom žanru kojim se bave samo određeni pisci. Prevoditelji Antologije očekivali su tematici zbivanja iz 1989. godine, s obzirom na to da su priče nastale nakon tog političkog prijeloma, no nitko se od pisaca čije su priče uvrštene u Antologiju nije bavio tom temom. Svim autorima zajednički je odmak od politiziranosti, stvarnosti i ideologije. Osamdesetih se poljska književnost stavila u funkciju društvene – vladao je model domoljubne proze, ali i onaj antikomunistički. Kad je 1982. godine u Poljskoj proglašeno ratno stanje, dio intelektualaca je interniran, a među njima i pisci starije i srednje generacije. Otad je počeo snažiti proces odmaka od politike u poljskoj književnosti, na predstavljanju doznajemo od Dalibora Blažine.

Osim objavljivanja Antologije, u sklopu Festivala europske kratke priče bila je organizirana poljska prevoditeljska radionica na polonistici Filozofskog fakulteta i održana su dva predavanja: predavanje Dalibora Blažine Poljska književnost u hrvatskim prijevodima te predavanje Dariusza Nowackog Suvremena poljska proza. Također je organiziran susret s piscem Wojciechom Kuczokom, a studentu polonistike za najbolji prijevod priče *Trideset i tri pitanja* uručena je nagrada – trojedna stipendija u Poljskoj – koju je dodijelilo poljsko veleposlanstvo.

U manje od godinu dana Naklada MD je u biblioteci Živi jezici, koju uređuje Roman Simić, objavila sedam antologija europske kratke priče. Osnovni okvir je kratka priča koja je kao forma zahvalna za prevođenje, a nastoji se da autori budu mlađi od četrdeset godina. Jedna od ideja antologijâ je da u se Hrvatskoj dobije uvid u ono što se u Europi u ovom trenutku događa. Mičanović je dodao da izbor nije objektivčan, te kako je on slika jednoga trenutka. U pripremi Naklade MD trenutačno je Antologija hrvatske kratke priče. ☒

RAZGOVOR

poredak. Pisac koji je prije bio odgovoran za nacionalne stvari, koji nikada nije smio ići do kraja jer se uvijek znalo da je on pos-

Mitja Čander, slovenski pisac i kritičar

Priče iz labirinta

Mladi slovenski pisci nisu više toliko opterećeni epohalnim rješavanjem svijeta, epohalnom disidentskom pozicijom, više se toliko ne bave jezikom samim po sebi nego prate svoje osjećaje, svoje *feelinge* koji su možda na prvi pogled maleni, ali baš se preko tih malih *feelinga*, malih priča, sklapa velika priča

Karolina Lisak-Vidović

Kao kritičar i dobar poznavatelj slovenske literarne scene Mitja Čander ima svoju viziju o tome što karakterizira slovenku kratku priču danas.

Koje su preokupacije slovenske mlade proze?

– Slovenija je zapravo riješila jednu veliku frustraciju, barem za mlade pisce i barem zasad. Nitko ne zna je li to euforija ili nešto slično, ali ipak dobili smo državu, sa njenu godinama, i dobili smo demokratski

ljednja instanca koja treba presuđivati u stvarima naroda i slično, sada se ipak nekako rasteretio; slobodnije, lakše diše. Tako u novijoj slovenskoj prozi ima puno više humora, opuštenosti, erotike, više intimnih stvari koje su na prvi pogled manje važne i kao da su to neke male priče, ali ja mislim da upravo kroz njih možemo u današnje vrijeme sastaviti veliku priču, priču emocija, priču jednoga svijeta koji je labirint, ali ipak u tom labirintu tražimo autentično, emocije, tražimo spontani kontakt, i ti se pisci bave baš tim problemom. Nisu više toliko opterećeni epohalnim rješavanjem svijeta, epohalnom disidentskom pozicijom, više se toliko ne bave jezikom samim po sebi, nego prate svoje osjećaje, svoje *feelinge* koji su možda na prvi pogled maleni, ali mislim da se baš preko tih malih *feelinga*, malih priča, sklapa velika priča. Ne mogu, naime, pričati ili uopće razmišljati o priči koja je veća od mene samog. Mogu razmišljati samo o onim stvarima koje su na mojoj frekvenciji, na mojoj razini, a ne o stvarima koje rješava cijeli svijet. U tim stvarima slovenska mlada proza zasad je puno slobodnija, duhovitija, ironičnija i ima jedan novi polet koji zapravo nije baš značajan za slovensku prozu a kamoli za slovenski narod koji je kroz desetljeća bio ugušen, u grču. Mislim da su ti pisci puno slobodniji jer nemaju tog tereta kako moraju riješiti svijet.

Dobio si i nagradu za najboljeg slovenskog mladoga kritičara, pa si prava osoba za pitanje zašto su devedesete godine bile tako plodno tlo za razvoj kratke priče. Kako u Sloveniji, tako i u Hrvatskoj, pa i Europi.

– Mislim da su sve nacije, i hrvatska i slovenska, koje nisu imale svoje države,

uvijek od književnosti tražile nešto više od same književnosti. Tražile su upravo da književnost podupire naciju, a pjesnici kao najveći majstori jezika, kao oni koji poznaju koncentraciju jezika bili su zapravo najveći miljenici nacije i možda su čak i, na primjer u slovenskom slučaju, oni dosegli najviše razine jezika. Ali sad, kada je sve prošla ta mitologija oko nacije, možda se više prostora oslobodilo za prozu koja je dobila malo slobodniji zalet. I odjednom, negdje iz pozadine, ona je krenula bez velikih pretenzija, ali možda baš zato tako plodno, talentirano, toliko nekompromitirano, na spontan način, dok je poezija možda više ostala u kalupima stare tradicije koja je toliko jaka da do neke mjere i guši mlade talente. U prozi imamo dobre, čak odlične pisce, ali je ipak osjećaj slobode jači u prozi nego u poeziji. ☒

Mitja Čander rođen je 1974. godine u Mariboru. Dosad je objavio više od stotinu esaja, književnih kritika, razgovora i drugih tekstova u kojima je analizirao različite autore i teme iz slovenske i svjetske književnosti. Suraduje, između ostalog, s časopisima *Delo*, *Nova revija*, *Literatura*, *Razgredi*, *Mentor*, *Katedra*, *Apokalipsa* a radi i za Radio Sloveniju te mariborski Radio Student.

Od 1996. urednik je za književnost u nakladničkoj kući Beletrina. Uređuje i literarni dio revije *Dialogi*, za koju je priredio prvi izbor književne generacije sedamdesetih. U Mariboru je 1997. i 1998. godine vodio ciklus razgovora sa slovenskim književnicima pod nazivom *Posljednji petak*. Od 1996. član je Komisije za književnost u Prešerenovu skladu, žirija za izbor Veronikine nagrade. Dobitnik je Stritarjeve nagrade za najboljeg slovenskog mladog kritičara i Glazerjeve listine. Priredio je antologiju slovenske kratke priče *Krunski svjedoci* u izdanju Naklade MD. ☒

tojanja. (Dan kasnije, Shaviro je dodao da je i svoju sadašnju ženu upoznao na *Lambda MOO*, op. a.) Iako danas *Lambda MOO* iz-

dijske okoline; postalo je besmisleno pisati na stari način uz tolike nove medije koji su zauzimali dotadašnji prostor pisanja, medije poput filma, radija, snimanja zvuka. Postoji njemački kritičar, teoretičar medija po

vremena; to je slučaj s eksperimentalnim pismom, s autorima poput Williama Burroughsa i Kathy Acker, ali ti pisci ne bivaju spomenuti kao važni u istom dahu sa Saulom Bellowom ili Johnom Updikeom. Dakle, eksperimentalno pisanje u visokoj je kulturi još uvijek marginalizirano – bolje ga poznaju u populističkoj, pop kulturi, na neki način jest dio pop kulture.

Ako je kiberprostor zabvalno novo tlo za književne eksperimente, što tamo raste? Koje ste zanimljive književne eksperimente sreli u virtualnom svijetu?

– Jedan od pionirskih hipertekstova jest *Afternoon* Michaela Joycea, najslavniji takav rad iz osamdesetih. Osobno ga ne volim, ali ima određene poetske snage. Veći sam poklonik onoga što piše Mark Amerika; on je s eksperimentalne fikcije prešao na hipertekst, poslije na multimedijalne radove. Mark je riješio problem autoreferencijalnosti u postmodernizmu s pomoću činjenice da se u globalnom kapitalizmu sve pretvara u robu, preokrenuo je to u reklamni potez. Mislim da je to sjajno, da tu ima i emocije i promišljanja o svemu što se događa. Drugi od mojih omiljenih hipertekst-pisaca je Shelley Jackson, autorica briljantnog *Patchwork Girl*, i nešto skromnijeg – ali također vrlo lijepog – *on line* hiperteksta po imenu *My Body*. Ona ne pripovijeda konvencionalne priče na konvencionalan način, a istražuje subjektivnost, fragmentirano i poetično. *My Body*, o njezinu odnosu s tijelom i odnosu tijela sa svijetom, svjesno je vlastita jezika, ali se povezuje i sa sadržajima koji nisu jezični ili književni.

Htio bih dodati da me interesira znanstvena fantastika, koja je u biti realistička narativna vrsta. Smatram, međutim, znanstvenu fantastiku jednim primjerom staromodne realističke naracije u kojoj se radi o 21., a ne o 19. stoljeću, za razliku od glavne američkog realističkog mainstreama, djela koja su smještena u naše doba, dok zapravo govore o 19. stoljeću i devetnaestostoljetnom senzibilitetu.

Interdisciplinarnost

Vaš je rad interdisciplinarn?

– Diplomirao sam na Yale Universityju, a to je bio jedan od glavnih centara postmoderne teorije u Americi. Pa ipak, i ondje se pisalo samo o *kanonskoj* angloameričkoj, francuskoj, njemačkoj književnosti. Od mene se očekivalo da pišem o Blakeu i Shelleyju, a isto vrijeme sam u svaki vikend posjećivao *punk* klubove i čitao Williama Burroughsa. Malo-pomalo one su se uzbudljive nove teorije nekako počele povezivati s mojim izvankanonskim kulturalnim interesima, barem izdaleka, barem prema tome kako su postavljale izazove tradicionalnim normama. Krenuo sam tim putem nakon disertacije, počeo pisati o filmu... i, prvi rad nakon disertacije bio je članak o Burroughsu; kakav osjećaj oslobađanja!

No, u posljednjih dvadeset godina mnogo se toga promijenilo u američkoj akademskoj zajednici; ima puno više poticaja za širenje kanona, za pisanje o popularnoj kulturi, za kulturalne studije, za miješanje teorije s drukčijim pitanjima. Ima čak i vi-

še poticaja za interdisciplinarno pisanje, iako tu postoji neki paradoks – na odsjecima književnosti u SAD-u interdisciplinarni rad se smatra vrlo interesantnim, ali kad zapošljavaju, obično prime ljude koji su disciplinarno užili. Moji studenti koji su radili najbolje i meni najzanimljivije stvari imali su puno problema, mnogi nisu dobili poslove na sveučilištu jer se nisu uklapali u tradicionalna područja; objavili su im knjige, a nisu dobili poslove, poslove su dobili oni koji mogu reći "O, ja rabim sve te interdisciplinarne fore, ali u biti sve se to još uvijek svodi na devetnaestostoljetnu američku književnost." Osobno sam imao sreće da se nađem na odsjeku gdje su me pustili na miru; dali su mi stalno mjesto, iako su možda smatrali da sam čudak, da je malo bizarno to što objavljujem radove o različitim temama, mijenjam područja. Zapravo, zaposlili su me da predajem srednjovjekovnu poeziju (što više ne radim), a moja prva knjiga, umjesto da tiskam disertaciju, bila je o Mauriceu Blanchotu i Georgesu Batailleu, ti su autori za mene bili ta veza između teorije i književnosti. Moja druga knjiga, opet, bila je rad o teoriji filma, *The Cinematic Body*, a treća, *Doom Patrols*, popularna kultura na postmoderan način...

Destigmatizacija slike

Na predavanju o cyber-kulturi u jednom ste se trenutku izriekom ogradili od pojmovu "dobro" i "zlo", upozoravajući da ne priznajete opreku između "dobrog" teksta i "zlib" slika. Zašto?

– Pokušavam se odmaknuti od globalnih ocjena. Ljudi pišu knjige u kojima tvrde da je tekst dobra stvar, da su slike nešto grozno; to počinje s Platonom, kod usporedbe shvatljivog s osjetilnim, iako Platon možda ne govori o tekstu i slikama, nego o ideji i njezinim osjetilnim imitacijama. Prije nekih deset godina, pišući o teoriji filma, privukli su me neki, posebno američki, filmski teoretičari osamdesetih – oni su se zvali lakanovcima, iako lakanovci koje poznajem, recimo oni u Sloveniji, ne smatraju da su lakanovci, jer je to preveliko pojednostavljanje, prenaivno shvaćanje Lacana, s čim se slažem – dakle, pristup onih prvih lakanovaca sveo se na slike kao sredstvo pranja mozga, a na *difference* teksta kao nešto dobro, jer nas od toga spašava. Uznemirava me, i ne zanima me, takva imagofobija, izjave da napuštamo pismenost radi neposrednosti slika, da ne mislimo jer imamo slike; svakako da postoje različiti načini mišljenja, ali ovakve su globalne ocjene smiješne.

Dakle, izbjegavajući "dobro" i "zlo" ne pokušavate zadržati

Steven Shaviro, cyber-teoretičar

Ti Kanta i Warhola!

Doktorirao sam 1981., bezbroj puta pretipkavši svoju disertaciju na pisačkoj mašini; odmah potom počeo sam koristiti programe za obradu teksta i to se pokazalo vrlo važnim, zato što je moje pisanje u simbiozi s tehnologijom koju koristim

Neven Jovanović

Bavite se cyber-kulturom i kao teoretičar i korisnik. Kako ste ušli u taj svijet i, kad ste počinjali, što je bilo najzbudljivije, novo?

– Počinjao sam zapravo nekoliko puta, ne samo jednom. Doktorirao sam 1981., bezbroj puta pretipkavši svoju disertaciju na pisačkoj mašini; odmah potom počeo sam koristiti programe za obradu teksta, i to se pokazalo vrlo važnim, zato što je moje pisanje u simbiozi s tehnologijom koju koristim. Ne bih mogao uzeti olovku i papir te pisati na isti način. Drugo, 1984. preselio sam se u Seattle, a moj dobar prijatelj ostao je na Istočnoj obali, i oko godinu dana komunicirali smo e-mailom. Tad je to za mene bila potpuna novost – mislim da su prije toga e-mail koristili samo znanstvenici. Sredinom osamdesetih, opet, sudjelovao sam u Seattleu u kompjutorskom *bulletin boardu* nazvanom *Insomnia*, bio je to novi način da kao pisac izmjenjujem ideje s drugima; bila je to nova vrsta teksta, ljudi su znali igrati komplicirane verbalne igre. No, najvažniji je bio moj susret s virtualnim svijetom, kad sam 1994. počeo posjećivati *Lambda MOO*.

Bio je to na tekstu zasnovani virtualni svijet, više od *chatrooma* i pričaonica; imao si lik, imali smo opise, postojali su objekti, nalazio si se u prostoriji – sve je to bilo u tekstu, ali opisivali smo mjesto, predmete na tom mjestu, stvari s kojima smo se mogli igrati. Mogao si pričati s drugima, ali svi su bili anonimni, svatko je sam odabrao svoj identitet, nisi znao tko su zapravo sugovornici, nisi im čak znao ni stvarni rod... Bilo je to fascinantno i sasvim mi je izmijenilo život, opčinilo me kao potpuno drukčiji način pos-

gleda staromodno i nespretno u usporedbi s boljim sučeljima, vizualnim tehnikama, s puno lakšim načinom konverzacije u *chatroomima*, ipak je to za mene bila prekretnica; tu sam shvatio da možeš imati virtualni identitet, ne toliko drukčiji od stvarnog, koliko stvoren na drukčiji način. Virtualna stvarnost nije kao stavljanje kacige, nego kao posjedovanje drukčije ličnosti, drukčijih, mnogostrukih identiteta; fascinantno, jer nije bila riječ o solipsističkom iskustvu, već o interakciji s drugim ljudima.

Slojevi medija

Bavite se i cyber-kulturom i književnošću. Kakav odnos imaju ta dva fenomena?

– Kao što je McLuhan rekao, promjena medija donosi zapravo promjenu atmosfere. To ne znači da će stariji mediji biti odbačeni, nego da će im se funkcija izmijeniti. Dobar je primjer radio; prije televizije, radio je bio važno sredstvo masovne komunikacije, političke – na primjer, kako su ga koristili nacisti – i kulturne – kako se u Americi širila glazba... Nakon što je izumljena televizija, na nju je naprosto migriralo mnogo stvari s radija, poput melodrama, sapunica, kriminalističkih serija; narativni žanrovi danas na radiju praktički ne postoje. Ali to nipošto ne znači da ljudi danas radio ne slušaju, slušaju ga više nego ikad; ima drukčiju funkciju. U Americi ljudi slušaju radio dok voze auto, slušaju glazbu – ne živu glazbu kao u tridesetima, nego snimljenu – i *talk shows*, koji često imaju velik politički utjecaj. Znaite ono, ljudi nazivaju i svađaju se s voditeljima...

Taj je radijski žanr popularan i u Hrvatskoj.

– Aha. Dakle, mislim da ta teza vrijedi i za književnost. Dio modernizma ranog 20. stoljeća bio je reakcija na promjenu me-

imenu Friedrich Kittler – nisam siguran je li istina što on govori, ali zabavno je i intrigantno – on govori o promjeni diskursa između 19. i 20. stoljeća, tvrdi da su psihička nutrina i subjektivnost bile definirane književnošću, a književnost unutarnjim glasom koji čujemo kad čitamo sami, ili za sebe, a to se sve promijenilo oko 1900. zbog tri izuma: filma, gramofona i pisačke mašine. Počela je fragmentacija subjekta.

Dakle, književnost može poprimiti drukčiji oblik, dijelom zbog fenomena kao što je hipertekst, ali i zbog promjene funkcije; mislim da je već sada književnost mnogo dalje od središta formiranja kulture nego prije stotinu godina.

Virtualna stvarnost nije kao stavljanje kacige, nego kao posjedovanje drukčije ličnosti, drukčijih, mnogostrukih identiteta; fascinantno, jer nije bila riječ o solipsističkom iskustvu, već o interakciji s drugim ljudima

Koja bi bila ta nova funkcija književnosti?

– Ne znam; u svakom slučaju, Internet je intenzivirao čitanje, usprkos grafici i zvukovima, s ekrana se prvenstveno čita...

Ali koliko pažljivo?

– Istina, više je rastresenosti, manje fokusirane pažnje, tako da je teže pisati gustu eksperimentalnu prozu kao u prvoj polovini 20. stoljeća...

Fikcija konzervativne i cyber Amerike

Vratimo se, međutim, na književnost. Smatram da američka književnost trenutačno nije u dobrom stanju. Najveći dio mainstream fikcije – ono što prikazuju ugledni časopisi poput *New York Times Book Review* – nevjerojatno je dosadan i prilično beskoristan. Prevladava realistična fikcija devetnaestostoljetnog tipa, koja mi se uglavnom čini nemoćnom i estetski neinteresantnom. Postoje pisci koji reagiraju na transformacije našeg

Steven Shaviro (www.shaviro.com), rođen u New Yorku, profesor je na odsjeku za anglistiku University of Washington u Seattleu. Ondje predaje cyber-kulturu (kao dio kulturalnih studija), suvremenu književnu teoriju i analizu filma. U Zagrebu je Shaviro održao dva dobro posjećena predavanja (Multimedijalni centar MaMa, 15. i 16. svibanj): *Što znači živjeti u umreženom svijetu* i *Život, nakon smrti, postmodernih emocija*. ☒

Iz Neslužbenog vodiča kroz MOO

MOO: Programski jezik kojim se kreiraju objekti. Sve je objekt. Sobe su objekti, izlazi su objekti, posjed su objekti, čak i vaš MOO alter-ego/avatar je objekt. Najprije objekte kreirate, potom pišete glagole koji vam dopuštaju da s tim objektima radite Zanimljive Stvari. To je objektno-orijentirano programiranje (OO iz MOO). ☒

“objektivnost”, nepristranost?

– Nipošto; mislim da nisam objektiv, nisam empirički ni društveni znanstvenik... Imam određene sumnje u to da se zbilja baš sve može popisati i pobrojiti. U Americi ima puno olakog moraliziranja – iako svi gledaju TV, ona je nešto grozno, zlo, bilo je dobro dok su ljudi čitali, onda su razmišljali, a sad zbog TV ne misle, zato što ih zatrpavaju slike... To je jednostavno naivno.

Pristup Jerryju Springeru

Slično izbjegavanje naivnosti primijetio sam u vašem online tekstu o Jerryju Springeru; čini mi se da ondje tekst najprije opisuje fenomene, sve do pred kraj, a tek se ondje ton mijenja i tek ondje autorski glas nastupa otvoreno. Je li to Vaš način društvene kritike?

– *Stranded in the Jungle*, odakle dolazi tekst o Jerryju Springeru, knjiga je sasvim različita od drugih njegovih radova. Sastavljena je od kratkih poglavlja koja se lako čitaju online, od kratkih rečenica, kratkih riječi; pokušavam opisivati koliko god je to moguće – ali, naravno, odabirem što ću opisivati. Zanima me afektivna dimenzija onog što se događa, više od kognitivne; “kakav je osjećaj”, više nego “što to znači.” Zanima me pronalaženje afektivnih struktura u tim fenomenima suvremene popularne kulture. Mislim da se time kulturalni kritičari ne bave dovoljno. Svatko može reći “evo ideologije iza Jerryja Springera”, ali to često ne odgovara na pitanje što ljudi privlače, što ti to u takvom showu ulazi pod kožu. To nije ideologija, to je stvaranje, implantiranje određenih osjećaja, uvlačenje u određene emocionalne situacije i odnose. Ni estetički ni kulturalno ovaj proces nije dovoljno teorijski pretresen.

Izazivanje osjećaja kod publike – to je, inače, specijalnost retorike, zar ne?

– Da, osim što je retorika uvijek intencionalna sa strane govornika, a ovdje ima i aspekta koji su bez namjere, ili pasivni. Ako je retorika tehnologija stvaranja afekata, ima slučajeva kada

su i tehnologija i posljedice ne-namjerni.

A/subjektivni afekti?

Možete li to malo objasniti?

– Pa, to ima veze s drugom velikom temom kojom se bavim: a/subjektivni ili pre-subjektivni afekt. Uobičajeno shvaćanje emocija jest “ja imam emocije, ja osjećam bol, ja sam tužan;” ne mislim da je to jedino moguće shvaćanje. Afekt, kao ne-subjektivni aspekt emocije, na određen način destabilizira ideju kartezijskog sebstva, kao što su smatrali u antici – afekt, *pathos*, jest ono što narušava stabilnost ličnosti. Zanima me način na koji se to odražava u našem kulturalnom životu, u estetici; afekt kao liminalno iskustvo – taj termin posuđujem od Bataillea i Blanchota – afekt koji imaš, ako je dovoljno snažan, prodrma to što jesi, izmijeni tu osobu koja jesi, tako da više nisi onaj koji si bio prije afekta. Neću sad ulaziti u sve teorijske suptilnosti, u koje se ionako često upuštam ne poznajući ih dovoljno, ali to je dijelom razlog zašto kažem da radim znanstvenu fantastiku: radiš s tim konceptima prihvaćajući rizik, ne vladaš njima čvrsto, rigorozno, ali svejedno ih pokušavaš koristiti.

Dakle, emocija je nešto što te zatekne protiv tvoje volje, a mišljenja ono što jesi, tako da se u određenom smislu afekt može smatrati nečim ne-subjektivnim, ne-fiksiranim u osobnosti. On je ono što remeti ili prekida fiksnu osobnost. Ali postoji još jedan mogući aspekt: strukture afekta koje slobodno plutaju, tako da “ja” utjelovljujem, ili hvatam određeni afekt, koji na neki način postoji odvojeno od mene, u jednom čudnom, estetskom smislu... To ima veze s mojim projektom o reviziji kantovske estetike. Smatram da je npr. Andy Warhol redefinirao Kantovu estetiku prema zahtjevima postmodernog doba.

Je li pritom Warhol bio retorikar i je li djelovao nenamjerno?

– Oboje. Znao je što radi, ali to ne znači da je htio kontrolirati to što radi. Eksperimentirao je. ☐

Stranded in the Jungle 25: Jerry Springer

Steven Shaviro

TRESKAVAC. Žene vrište jedna na drugu. Svadaju se zbog muškarca. Svaka kaže da on pripada samo njoj. Svaka optužuje drugu da ga pokušava ukrasti. Svaka se hvali da je baš prošle noći spavala s njim. Riječi frajcu brzo i bijesno: “kurvo!” “droljo!” “ha!” TV cenzori blipovima uklanjaju ostatak. Iznenađena, jedna žena skida cipele i baca ih na protivnicu. Dok bi okom trenu izbija prava tučnjava. Žene izmjenjuju udarce rukama i nogama, vuku jedna drugu za kosu. Kamermani se zalijeću bliže radi krupnih planova. Publika u studiju dobacuje, urla, smije se. Končno se na pozornicu penju zaštitari. Brutalno rastavljaju žene. Zaustavljaju tučnjavu, ali ne prije nego što smo imali dosta vremena uživati u njoj. Sad je vrijeme za prekid radi reklame. To znači i da ćemo vidjeti ponovljeni snimak tučnjave, *slow motion*. Naravno, ono što gledam je Jerry Springer Show, na vrhuncu popularnosti tijekom 1997-98. Jerryjeva su omiljena tema ljubavni trokuti. Kombinacija je bezbroj. Žena spava s dva muškarca. Ili muškarac spava s dva muškarca. Ili žena prevrati svog muškarca s drugom ženom. Ili muškarac i žena oboje imaju tajne veze s istom ženom. Ili žena preotima dečka svoje kćeri. Ili muškarac ostavlja djevojku radi druge žene, ne znajući da je ova potonja zapravo muško. Međutim, najčešće se radi o muškarcu koji spava s dvije žene. Kaže da se ne može odlučiti. Tvrdi da ih obje voli. Objе su majke njegove djece, na kraju krajeva. Žene se mrze, ali nikad ne okrivljuju njega. Dok se one bore, on samo sjedi i nabacuje osmijeh, uživajući u pažnji koju dobiva. Ljudi su u tim trokutima i bijeli i crni. Crni muškarci s bijelim ženama su česti, dok su bijeli muš-

karci s crnim ženama rijetki. Drugih rasa rijetko i ima u showu. Ali, bijeli ili crni, hetero ili homo, transvestiti ili što god već, Jerryjevi su gosti gotovo uvijek iz niže klase. Znam to po njihovoj odjeći, po govoru, po ponašanju. Uglavnom preferiraju jeftine sintetičke tkanine, stvari kakve možete naći u K-Martu. Muškarci se nose casual. Žene se vole oblačiti seksi, u haljine od velura, ili džempere s velikim izrezom i kratke suknje od poliester-mješavina. Engleski kakvim govore gosti ne uči se u školi. Njihov je jezik pun slenga, prostota i nestandardne gramatike. Njihovi akcenti dolaze s ruralnog Juga ili iz urbanog geta. I ti se ljudi često deru. Točnije, toliko su nabrušeni, tako spremni napraviti scenu, da mislim da su sigurno pijani, ili na cracku. Ljudi iz srednje klase nikad ne bi ovako pokazivali svoje prljavo rublje. Oni svoje droge i svoje seksualne avanture preferiraju između četiri zida. Emisija često pravi rez s gostiju na prizore iz publike koja se smije onome što gosti izvode. Veći dio publike je siromašan, ali kamera nepogrešivo bira ušminkane mlade bijele

žene. Ovima, očito, ide daleko bolje, i daleko su bolje odjevene; gosti na pozornici nečem sličnom ne mogu se ni nadati. Što se domaćina samog tiče, Jerry je uglađen i profesionalan, odijela Armanijeva, dikcija književna. Prije nego što je postao domaćin talk showa bio je političar, i to se vidi. Uvijek ide za tim da se sviđa. Ponekad to znači poprimanje autoritativnog podržavajućeg stava. Kad su njegovi gosti emotivni, on je glas logike i zdravog razuma. Umiruje ih tapšanjem po ramenu ili bradatim vicem. Moli ih da “fer i pošteno” objasne svoje ponašanje, i uvijek ih podsjeća da misle najprije na svoju djecu. Na kraju svake epizode Jerry nam nudi svoju “Završnu misao.” To je fina mala moralna meditacija koju čita s telepromptera. Nema puno veze s onim što se zbilja dogodilo tijekom showa. Ali daje lijep osjećaj zaokruženosti. U drugim prilikama, Jerry šarmira glumeci klauna. Trči s pozornice, prenglašeno žurno, kad postoji vjerojatnost da će izbiti tučnjava. Pravi grimase lažnog iznenađenja slušajući još jednu priču o nevjeri. Ili jeftino izmamluje smijeh oponašajući način na koji govori gost. Jerry je samoproglasi konferansje medijskog cirkusa nakaza. Izlaže siromašne da bi se zabavljali bolji od njih. Što su stvari za goste očajnije, bolnije i neugodnije, to su otkaćenije za nas, gledaoce. To je to što me drži prilijepljenog za televizor, iz noći u noć. Gledam da bih vidio kako li Jerry nadići samog sebe. Ima li šanse da nađe još groteskniju, još dublje ponižavajuću situaciju od one koju nam je pokazao prošle noći? Jedna epizoda Jerryja Springera donosi sve izobličene emocije i izopačene likove koje biste očekivali u velikom romanu iz devetnaestog stoljeća. Samo što Jerry ide pet dana u tjednu, a ljudi su stvarni. ☐

“Sve je super i sve je za pet kad si muško i voliš nogomet.”

Pips, Chips & Video Clips

Zloupotrijebimo li i parafraziramo jednu od najpoznatijih teza Karla Marxa, mogli bismo reći da je nogomet *opijum za narod* – i to, u krajnjoj liniji, daleko više od religije. Kao što se možemo uvjeriti gotovo svakodnevno, a posebice u doba masovne histerije za vrijeme održavanja Svjetskoga nogometnog prvenstva, nogomet je jedno od upravo idealnih sredstava za odvratanje pozornosti širokih narodnih masa od nekih drugih, važnijih, ali i tu-robnijih tema. Najbolji dokaz ovoj tezi naslovne su stranice dnevnog tiska. Indijsko-pakistanska kriza? Ponovne razmirice oko granice u Piranskom zaljevu? Iseljavanje Srba? Taman posla – *Mundijal je top tema*, koja u sjenu baca sve druge prozaične sadržaje sumorne svakodnevice. Postava hrvatske reprezentacije, navijačke himne, mamutski transparenti, pa čak i seksualne (ne)aktivnosti naših reprezentativaca prioritetne su teme od nacionalne važnosti, barem u sljedećih mjesec dana.

Dragi momci

Naravno, ne treba imati iluzija da sintagma o nogometu kao o *najvažnijoj sporednoj stvari na svijetu* vrijedi samo u Hr-

vatskoj. Pitanje je, međutim, može li si Hrvatska u svojoj današnjoj situaciji priuštiti takav pristup, u kojem, usput bude rečeno, itekako možemo raspravljati pristupa li se nogometu kao nečem *sporednom* ili *glavnom*. Pritom je osobito za-

Između redaka

Sve je za pet?

Od sjaja zelene trave, crno-bijele lopte i crvenobijelih dresova ljudima obično zaigra srce, a moralna načela padaju u vodu po kratkom postupku

nimljivo da se kroz medije konstantno plasira manje-više idealizirana slika o čitavoj problematici – jest da se netko s vremena na vrijeme ozlijedi, jest da se netko drugi uvijek iznova pokazuje kao nedovoljno pouzdan igrač, ali svi su ti naši momci dragi, divni i krasni, te nema nikakve dvojbe da će dati sve od sebe radi podizanja ugleda Hrvatske u svijetu – barem onom sportskom.

Neka se pitanja, međutim, konstantno zaobilaze kao sporedna u *najvažnijoj sporednoj stvari na svijetu*. Na primjer, koliko

su naši reprezentativci plaćeni (po danu više od prosječne mjesečne plaće u Hrvatskoj), gdje plaćaju porez (nerijetko u zemljama s povoljnijim poreznim sustavom), gdje su i jesu li uopće služili vojni rok (mnogi od njih nisu, a trebali su) te

Trpimir Matasović

tko to sve skupa financira. Naravno, sve se to uglavnom dosta dobro zna, ali od sjaja zelene trave, crno-bijele lopte i crvenobijelih dresova ljudima obično zaigra srce, a moralna načela padaju u vodu po kratkom postupku.

Prava manjine

Gotovo redovito u javnosti se vode velike rasprave na čemu se u državnom proračunu treba štedjeti, a slijedom toga uvijek se iznova predlažu različita rješenja čemu oduzeti da bi se nečem drugom da-

Nogomet je razumljiviji razlog izostanka s radnog mjesta od drugog stanja, bolesti djeteta ili smrtnog slučaja u obitelji

lo. Od vojske bi se tako moglo uzeti za trudnice, od policije za branitelje, a od kulture za nezaposlene. Nikome, međutim, još nije palo na pamet da uskrati sredstva nogometu. Situacija je toliko apsurdna da se u tisku već postavlja pitanje radnika koji će zbog Svjetskog prvenstva zanemariti svoje radne obaveze. Doduše, teško da će zbog Mundijala netko ostati bez posla, jer nogomet je ipak razumljiviji razlog izostanka s radnog mjesta od, recimo, drugog stanja, bolesti djeteta ili smrtnog slučaja u obitelji. Vlast ionako drže *muški* koji *vole nogomet*, a prava manjine (?) koja ne udovoljava jednom ili obama navedenim uvjetima očito nikog ne zanimaju. Dok traje Svjetsko prvenstvo *sve je za pet*, a nakon toga – lako ćemo. Blaženi koji ne videše, a povjerovali. ☐

Tramvaj

Danijel Dragojević

Tamno

U ovom je gradu tamno. Malo tamnije nego na drugim mjestima. Tako nam se čini. Naravno govorimo o dnevnoj tami. Onoj kada je čovjek na prozoru, a ona je i unutra i vani. Ne znamo obično o čemu se radi. Tko ima naočale briše ih. Žene i mladići sumanuto peru glave, neka se glave vjete, i neka misle na stabla, i misle na misli. Prosto dotakli smo je, dotakla nas je. To je ona tama koju kipar zna kada radi oči. Tama oko očiju. Ona je tu i s njom treba računati. Tama iz starih i novih časopisa koja bi svakog časa mogla zaboljeti. Ta tama u tramvajima i na trgu, ali i u riječima, u samoglasnicima pogotovo. Tama stvari i ona koja izlazi iz usta životinja. Nema tog prekidača da joj stanemo na kraj ako bi htjeli. Kao šutnja nakon razvoda. Tako nas malo dijeli od nečega (ničega), a ona je ispod šešira, njezina nesigurna vjera ostaje kada naglo stisnemo i otvorimo ruku. Tama ulica i soba, bolesti i izlječenja. I kada nam netko blizak umre. Tama na putovanju. Tama buđenja i rođendana. Umniiji joj kažu dobra moja. A nije to lako reći. Ali možda i ne zaslužuje ništa drugo doli ljubav. ▣

Kolijevka

S brojevima je čudno. Dok stoje jedan do drugoga sve je u najboljem redu. Stvaraju neki mir. Odatle valjda ono malo povjerenja što ga imamo u bilo što. Tko nije brojio kada je htio da se smiri i uspava? Taj blagi, ludi beskraj koji se stvara i prima nas. Od jedan do dva, od dva do tri; između jedan, dva i tri, uostalom bilo gdje između malo i mnogo, jedna se kolijevka njiše. To je oni, brojevi, njišu i njišući joj nešto šute kao da pjevaju i nešto pjevaju kao da šute, a zapravo pričaju priču. ▣

Fra Angelico

Pod na jednom Fra Angelicovom Navještenju. Kako je lijep! Ljepotu Marije, anđela, izuzetnu blagost događaja, to znamo, to smo očekivali. Ali taj kockasti, tihi i jednostavni pod, na granici perspektive a još ne u njoj, sa svega dvije tri tamne boje. Dolje, jako dolje, odlučio je biti u službi, ne isticati se. A ipak pjeva. Možda upravo pjeva sve ono što se na njemu događa, a možda i više. ▣

Seoba

Svakim smo danom sve više u torbi. Što je teško i nepoznato odlažemo. Ona raste, puni se, bubri, u njoj je tisuću godina odjednom. Jedan svetac, možda Pascal, petit Pascal, ugasio je zrak, sada mračno zavodenje, sljepaštvo. Jadni brojevi koji prate seobu izbliza ne znaju što je, kakva zbrka, čemu obratan put. Luduju kao da se o njima radi. ▣

Hrpa i krpa

Nema dvojbe, čudna je rima hrpa i krpa. Čudne su i te dvije riječi koje je čine. Zvuče prilično neobično. Kao riječi koje su zlostavljane, progonjene. Sluge, niža klasa, zadnja klupa, pomanjkanje love, seksualno iskorištavanje, hendikep, autizam. Osim samoglasnika *a* u njima nema ni jednog normalnijeg slova. A *a* je kao na kraju otvorena usta nakon nemoći izgovorenog, ništa. Na francuskom, jednom ozbiljnom jeziku, teško da bi te riječi i mogle biti pročitane. One su, takve kakve su, dakle samo naše i samo nama pripadaju. Ali ako ih izgovorite u nizu, u redu po dvije – hrpa krpa, hrpa krpa, hrpa krpa, hrpa krpa itd. – u čitavoj svojoj nemoći i nemogućnosti, zvuče igrivo i radosno, osnažuju se u mnoštvu poput siromaha. Od imenica postaju vrlo neozbiljni glagoli. Hrpe se hrpaju, krpe se krpaju, drpaju, prpaju, trpaju i zatrjavaju. Teško je u tome ne vidjeti neki neuredan erotizam ostvaren uglavnom zahvaljujući svom prokletom *r* kojemu je subverzivnost ionako osobina. Naravno te riječi nisu takve samo svojom zvučnošću. Njihov pauperski kolektivizam ide prema nama sa svih strana, pogotovo prema našoj podsvijesti. One su zapravo zbirne, kumulativne; hrpa više, krpa manje; hrpa onim što je hrpa, a krpa svojim tkanjem i prepletom koji je hrpa. One naime nisu jabuka i nož. One se, za razliku od njih, mogu spajati i nastavljati, uvećavati i umanjivati, dakle zlostavljati: bez čvršćeg su jedinstva. A kriju i jednu zajedničku, moglo bi se reći, filozofsko-matematičku tajnu koja je kod hrpe već evidentirana a kod krpe (mislimo) još ne, a glasi: u kojem času, kada, od (recimo) zrnja nastaje hrpa, koje je to presudno zrno? I, kada od običnog komada tekstila dužom upotrebom nastaje krpa? Koliko znamo, sve se rasprave o tom problemu, pa i one najnovije, nisu izvukle iz pitanja. Čak ni teorija kaosa koja je zamamnost slike hrpe dotakla nije o njoj ništa susvislo rekla ili pokazala. Kao u skolastičkim ili dadaističkim igrama na najnaivnija pitanja nema odgovora. Još i više od toga: egzistencijalisti bi rekli da upravo ona, ta pitanja, od teoretskog diskursa, postaju naš portret. Iz jednog područja premještaju se u drugi. Naša tvorno egotična imaginacija se smješta na sam vrh zamjeničke igre: kako sam od (recimo) kolajne postao hrpa, kako sam (recimo) od šala postao krpa? Netko, naime, u nama zna da se to dogodilo i da se to događa. Bilo da smo sami, u dvoje ili nas je više, s tim dvjema riječima smo usred osobne priče čije su mogućnosti i varijacije gotovo nepregledne. Ja sam tvoja hrpa, ti si moja krpa. Kao kod Michauxa, svijet je sagrađen od samih hrpa i krpa. Bez obzira na organsko i anorgansko. Nije stoga nimalo slučajno da su Grci smatrali da crvi nastaju iz krpa. Neka razigrana i nejasna topologija baca te dvije riječi iz vanjskog u unutrašnje i natrag, pa po svemu izgleda da ćemo se s njima još dugo baviti. Hrpa i krpa. Ako ćemo pravo, te dvije siromašne i nedojmljive riječi i zaslužuju svoju tajnu i pravo da stvaraju zbrku, dakle život. One stvaraju događaj i sudjeluju u njemu. Ako bismo htjeli biti precizni, to nije viša nego niža pravda, po kojoj će vjerojatno jedan Artaud ili jedan Michaux temeljitije sudjelovati u buđućnosti od osoba zamjetnog sjaja. ▣

Srce

Kako odjednom srce postaje srce i ništa drugo! Nećemo tako kaže srce. Tamo gdje su ranije stajale mnoge riječi (kao recimo zora, zec, zombi) ono je kucalo, nije ni primjećivalo. Tuklo je, vuklo, bjesnilo, umaralo se, nije se zaustavljalo, ali se i radovalo. S lakoćom je mijenjalo mjesta i vremena. Ako se slučajno približilo ili udaljilo pitalo je gdje je drugo srce. Srce moje nije bilo moje srce nego srce, tj. lakokrila misao, nešto koliko toliko i sve. Sada se nešto događa. Tuče, tuče, malo stane i preskoči. Opet sam nešto izostavilo: što? Ljuti se, snuždi, prestraši, poslušaj se, i pomiri i smiri. Ako tako bude preskakalo, zaustavljalo se, izostavljalo, zaboravljalo, mislilo na sebe, moglo bi se dogoditi da sve preskoči, ostane samo, i stane. To se neće dogoditi, misli ono, ludo srce. ▣

Glodavac

Takve su naše duše. Jedan nepostojeći glodavac smjestio se i traži sve što njegov oduvijek stari rod traži: hranu, kretanje, san, potrebu za drugim nepostojećim stvorom. Boji se, nemiran je. Ne brini se kažem mu, imat ćeš sve što i ja, skupa ćemo glodati, trčati, spat, biti do njezina sjajna repa svakog dana i noći, četvrtkom i petkom, ni nedjelju nećemo preskočiti, moj dobri, veseli, nepostojeći glodavče. ▣

Tramvaj

Ušao sam u tramvaj i vidim prizor kao u nijemom filmu, gotovo svi žvaču. Šutljivo, predano, kao da usta ne postoje ni zašto drugo nego za te čudne pokrete gore-dolje i malo postrance. Svatko za sebe a opet sinkronizirano, redovnici neke čudne vjere: žvačimo, žvačite, neka žvaču. Sve sažvakati. Na tabli jasno piše 17 Jarun. Ali tko zna gdje uistinu ide taj tramvaj i na kakav pogon; sasvim je izvjesno, ti se usklađeni pokreti pretvaraju u vrstu energije i tramvaj pomoću nje vozi. Tako je počelo jedno novo tisućljeće. Možda bih o tome mogao govoriti nekome u neko prošlo doba, ali tko zna da li bih znao naći razloge i opravdanja, i da li bi me onaj kome bih to govorio mogao shvatiti. Neka zbrka. ▣

Četiri

Četiri strane svijeta, četiri godišnja doba, četiri strane stola, četiri strane kreveta, pa onda i četiri platnena ugla da sve to vežu u zavežljaj, zamotuljak, pinklec, fagot, kako li se sve ne zove ta laka skitnička prtljaga. ▣

M e n t a l n o z d r a v l j e

Kako živjeti zajedno?

priredila Grozdana Cvitan

Razgovor: Michael von Cranach, psihijatar u Kaufbeurenu

Bolni susreti s istinom

Ne možeš provoditi reformu ako ne raščistiš sve što je bilo prije

Grozdana Cvitan

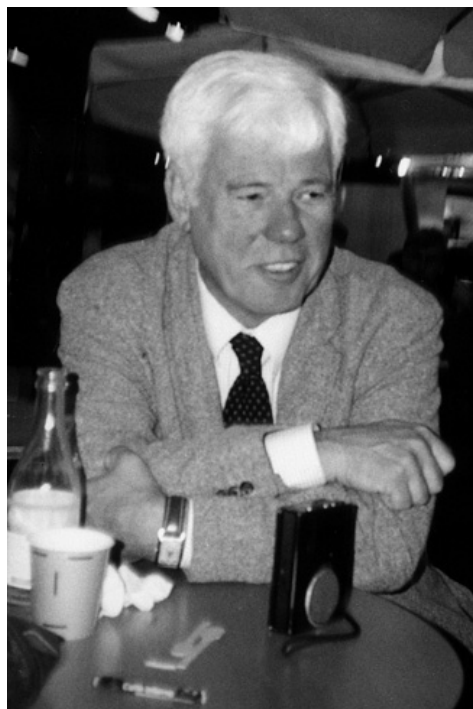
Minhenski psihijatar Michael von Cranach direktor je Regionalnog psihijatrijskog servisa u Kaufbeurenu. Na europskom kongresu u Stockholmu sudjelovao je referatom *Pomirba – njemačko iskustvo* u sklopu teme *Balkan – pomirenje za mentalno zdravlje*. Na primjeru Njemačke, gdje je jasno prepoznato i definirano tko je bio agresor a tko žrtva, Cranach je govorio o tri aspekta pomirenja. Prvo: pomirenje između bivših međunarodnih neprijatelja, drugo, pomirenje sa žrtvama te, konačno, pomirenje unutar njemačkog društva. Da bi se proces pomirenja unutar vlastita društva mogao odvijati, mora se izići na kraj s prošlošću. Proces, odnosno pokušaj da se izađe na kraj s vlastitom prošlošću, u Njemačkoj ni do danas nije završen. Taj se proces pokazao na generaciji kad su mučitelji došli u kasne šezdesete godine i kad su njihova djeca prepoznala da ono što je utjecalo na njihove očeve ima utjecaja i na njih same. Bio je to produktivan konflikt koji je rezultirao time da mnogi dijelovi društva pogledaju dublje u sebe. Proces razvoja uvida događa se na različitim područjima. Prva faza procesa pomirenja događala se od 1945. do 1968. u točkama: traženje mučitelja, odnosno zločinaca, javno imenovanje zločina, izbor demokratskog vodstva, ekonomska rekonstrukcija, nova konstitucija i udruživanje Zapada – novi zajednički neprijatelj. Vrijeme od 1968. do 2000. smatra se drugom fazom pomirenja u kojoj su obrađeni intergeneracijski konflikti, eutanazija psihijatrijskih pacijenata, nadoknada prisilnog rada, uloga vojske i neonacistički pokret. Treća faza je počela nedavno i u njoj se očekuju definicije i standardi vrijednosti etičkih normi te daljnje rasvjetljavanje još nekih nedovoljno istraženih sustava u kojima je politička pravda bila iznad prava manjinskih grupa (primjerice homoseksualaca i dezertera), a pravnici i Crkva su šutjeli. Za razliku od kronoloških zadaća u procesu pomirenja postoje i psihološki mehanizmi izlaženja nakraj s poviješću. Za Njemačku uvid ide kroz tvrdnje: Bili smo žrtve nacizma, dovoljno smo platili za naše pogreške, pogriješili smo i moramo naći faktore koji su nas do toga doveli. Proces pomirenja će završiti onog trenutka kad budu definirane etičke norme, kad se svi otvoreno susretnu s poviješću, kad se ustanovi pravna odgovornost i kad se prepozna individualna odgovornost. Sve to uključuje osjećaje krivnje i stida, da bi se moglo susresti sa žrtvama. Slijedi razvoj modela reintegracije kroz osobne kontakte sa žrtvama i ekonomska nadoknada žrtvama.

Budući da ste izlagali u sklopu teme Balkan – pomirenje za mentalno zdravlje kojim ste dijelom njemačkog iskustva pomirbe i komu ponajprije željeli govoriti?

– Prije godinu dana počeo je projekt za koji je Svjetska zdravstvena organizacija pozvala psihijatre iz nekih europskih regija odnosno iz Palestine, Izraela, Turske, Grčke, Hrvatske, Srbije, Albanije, da govore o pomirenju. Ja sam pozvan da o toj temi govorim kroz njemačko iskustvo. Osobno sam pozvan zbog toga što sam posljednjih petnaest godina, uz redoviti posao u dnevnoj bolnici, istraživao problem eutanazije psihijatrijskih pacijenata u vrijeme Trećeg Reicha. O tome je objav-

Koja ideologija je stvorila taj val eutanazije prema mentalno oboljelim ljudima? Tko su sve bili žrtve?

– Psihijatrijski pacijenti. Oni koji su bili u psihijatrijskim bolnicama. Bilo je to vrijeme rasističke ideologije koja je pro-

Starije generacije bile su za šutnju i zataškavanje, a mlađi su željeli saznati sve i dati informacije ako su ih slučajno imali kao dio obiteljskog ili prijateljskog iskustva

ljeno puno radova. Osim upoznavanja s činjenicama, bilo je potrebno raditi na problemu njihova prihvaćanja u njemačkoj javnosti. Kroz proces pomirenja s činjenicama upoznavala se povijest.

Što govore podaci o razmjerima eutanazije u Njemačkoj u vrijeme Trećeg Reicha?

– Između 1939. i 1944. u Njemačkoj je eutanazirano 180.000 psihijatrijskih pacijenata. Brojevi pogubljenih pacijenata za istočne zemlje, koje su bile okupirane od nacista u to vrijeme i u kojima se to također događalo, nisu poznati.

Tko je sve sudjelovao u tim istraživanjima?

– Postojalo je kratko dvogodišnje razdoblje kad su istraživanja vodili Amerikanci, ali nakon toga je u Njemačkoj sve zaboravljeno i nitko više nije govorio o tome. Početkom osamdesetih godina, kad je počela reforma psihijatrijskih ustanova, mnogi od nas bili su uključeni u tu reformu bolnica i shvatili smo da postoje teme o kojima treba progovoriti. Naime, nije moguće napraviti reformu ako ne raščistiš sve što je bilo prije. Radne grupe su ušle u bolničke arhive i pronašli svjedoke, protokole, dokumente, ali i dokumente koje su napisali Englezi, Francuzi i Amerikanci koji su ušli u Njemačku na završetku rata. Tako se počela otkrivati i pričati priča koja je bila zaboravljena još od 1945.

Kako ste se osjećali za vrijeme tih istraživanja?

– Bilo je vrlo bolno. Saznali smo da su u to bili uključeni ljudi koji su bili vrlo poznati profesori i koje smo mi cijenili kao stručnjake, dobre psihijatre, koje smo i osobno poznavali.

Kako ste se osjećali za vrijeme tih istraživanja?

– Bilo je vrlo bolno. Saznali smo da su u to bili uključeni ljudi koji su bili vrlo poznati profesori i koje smo mi cijenili kao stručnjake, dobre psihijatre, koje smo i osobno poznavali.

micala ideju o čistoj zdravoj rasi. Dakle, o rasi koju je trebalo stvoriti i takvom je održati. Kako su mnoge psihijatrijske bolesti genetski determinirane trebalo je uništiti ljude koji ih nose. Prvo je bila ideja o stvaranju i zadržavanju čiste njemačke rase, a drugo ne trošiti novac na one koji tu ideju ne mogu podržati. To su, kako su oni tada rekli, bile beskorisne osobe i zato su trebali nestati.

Kako su reagirali kolege, a kako javnost na vaša istraživanja?

– U početku je reakcija bila podijeljena po grupama. Postojalo je četiri ili pet istraživačkih grupa u Njemačkoj u to vrijeme i sve su one došle do istih rezultata. Reakcije na to bile su različite. Prva grupa je bila ona u kojoj su svi sve znali, ali su samo pitali: zašto govoriti o tome trideset, četrdeset godina nakon što se dogodilo?! Kome to treba?! Druga je reakcija profesionalaca, tj. zaposlenika u bolnicama: medicinskih sestara, liječnika i svih onih koji su također sve znali, ali su bili

voljni dati informacije o tome. Među njima je bila i rodbina pacijenata. Primijećeno je da su se reakcije dogodile i prema generacijskoj podjeli. Starije generacije bile su za šutnju i zataškavanje, dok su mlađi željeli saznati sve o tome i dati informacije, ako su ih slučajno imali, kao dio obiteljskog ili prijateljskog iskustva.

Jedna od sestara u bolnici u kojoj sam istraživao rekla mi je da je njezin djed bio u toj bolnici, da je stradao i da ona želi znati istinu. Počelo je stizati stotine pisama rodbine, djece ili roditelja ljudi koji su nekad bili u tim bolnicama i koji su i nakon tako duga vremena bili zainteresirani za sudbinu članova svojih obitelji.

Koliko Vam je trebalo vremena da bi dobili cjelovitu sliku onoga što se zaista dogodilo?

– To još nije gotovo. Osobno na tome radim osamnaest godina. Imamo dokumentaciju i publikacije o svemu što se dogodilo na području Bavorske u vrijeme Trećeg Reicha. Napravio sam i izložbu koja je dokumentirana vrlo dobrim katalogom i stvarnim pričama.

Njemačku očito jako košta njezina prošlost. S druge strane, uključeni ste u projekt u kojem Europa u nekim drugim prostorima pokušava na brzinu napraviti

Patnja je skupa

pomirenja, uspostaviti komunikaciju, skoro pa deklarativno dobiti pomirenje i završiti proces mirjenja tamo gdje su se još jučer događale vrlo krvave priče. Je li to moguće tako brzo?

– Njemačko iskustvo je pokazalo da proces pomirenja traje najmanje dvije generacije. Možda i tri. Pomirenje traži generaciju žrtava i onih koji su žrtvovani. Oni koji su bili žrtve i koji su posljedice tih žrtava danas žele znati što se zaista dogodilo. Prva generacija ne želi pričati o događajima, ali druga želi točno znati što se dogodilo. Zajednički život tih dviju grupa, njihova kohabitacija je problem. Tek druga generacija može doživjeti stvarne osjećaje krivnje i stida zbog onog što su preživjeli njihovi roditelji ili rodbina.

Kakva je recepcija njegovih poruka u različitim zemljama u kojima drži predavanja i, naravno, daje sugestije? Jesu li ljudi samo šokirani ili osjećaju poziv da i sami nešto naprave u svojoj sredini?

– Stvarno ne. U svim zemljama treba vremena, kao što se pokazalo i u slučaju Njemačke. Bez obzira koliko se šutjelo i zaboravljalo, dođe vrijeme kad same države žele znati istinu o vlastitoj prošlosti i krenu u potragu za njom. Bez obzira kad. Na neki način Njemačka je bila sretna. U Njemačkoj se točno znalo tko je agresor, a tko žrtva. Kod vas je drukčije. Svi su zapravo i žrtve i agresori. To je mnogo teže.

Kako razlučiti ono što je narodu u jednom trenutku govorila politika od onog što je bila istina?

– U Njemačkoj svi znaju što se dogodilo: znaju rat, koncentracijske logore, ubijanje pacijenata, svi sve znaju. Oni mogu reći da ne znaju, ali svima je jasno da svi sve znaju.

Što Vaša istraživanja i poruke mogu značiti drugima?

– Mislim da je to u vašoj situaciji vrlo, vrlo teško. To je vrlo bolno i vrlo zastrašujuće pitanje. Teško mogu razmišljati o tome kako bih se ponašao kad bih i sam bio uronjen u neku tuđu situaciju.

Kako objašnjavate činjenicu da su eutanaziju činili obrazovani ljudi, cijenjeni u društvu, stručnjaci?

– To je vrlo kompleksno pitanje. U vrijeme rata ljudi se mijenjaju i gube svoj privatni identitet i ukinuta je inhibicija za ubijanjem. Oni koji su bili aktivno uključeni bili su prijatelji, drugovi, oni koji su pomagali jedni drugima, bili su podržavani od države, prijatelja i mnogih drugih. U isto vrijeme to je trebao biti terapijski akt: oni su tvrdili da žele liječiti one koji se liječiti mogu, a druge je trebalo ubiti. To je vrlo kompleksno i povezano je s ugađanjem društvu u kojem živimo.

Bi li željeli nešto reći što nisam pitala, a što smatrate važnim s obzirom na to da je u Hrvatskoj nedavno bio rat, da se teško pribivača (ili ne pribivača) odlazak generala u Haag itd.?

– Doći će vrijeme kad će se moći bez ikakvih ograničenja otvoriti ono što se dogodilo. Potrebno je pričekati dovoljno dugo da se mogu otvoriti svi problemi. Vi u Hrvatskoj imate još mnogo neriješenih problema iz Drugoga svjetskog rata. ☒

Razgovor: Elvira Koić, psihijatarica iz Virovitice

Posredno traumatizirane žene

Projekt provode ekipe stručnjaka koje postoje pri svakoj županiji

Grozdana Cvitan

Kojim se temama bave žene u psihijatriji? Razlikuju li se u tome od muških kolega ili su timovi žena okupljenih oko nekih tema pitanje slučajnosti? S druge strane, koliko su neke teme pitanje svojevrsne mode pa se u određenom trenutku nalaze u mnogim istraživačkim projektima da bi onda iz njih nestali u korist nekih drugih? Što su podjele u znanosti i kad ih je sve moguće zamijetiti?

Moping, zlostavljanje na poslu i to u oba smjera (šefova koji zlostavljaju djelatnike, kao i djelatnika koji zlostavljaju šefove) jedna od tema koje se u ovom trenutku čine aktualnima. Pregledni rad, odnosno pravne aspekte teme (kako zakonski regulirati područje mopinga te kako se braniti u takvim situacijama) upravo s timom kolega(ica) ispituje psihijatarica Elvira Koić iz Virovitice. Ali na pitanje može li se čovjek zaista obraniti od zlostavljanja na poslu odgovara:

– Ne može. Neki međunarodni zakoni izlaze tek 2005. godine. Ali, kao i svi zakoni, oni mogu regulirati jedno područje, ne i dokinuti praksu. Primjerice, nije moguće obraniti se od trača. S druge strane postoje dijelovi pojedinih područja gdje malo vrijedi zakonska obrana, a puno više neke suportivne tehnike i zahvati.

Između komisija i stvarnosti

Slično je i s izgaranjem na poslu. Kad počinje patologija koja vodi tom stanju?! Može li primarna prevencija (to da nekom kažete da postoji mogućnost da mu se to dogodi) spriječiti da se to dogodi? Patologiju te vrste češće možete zamijetiti kod drugih nego je istražiti, jer ljudi se nerado sreću s nekim dijelovima svoga ja i posljedica koje ono ostavlja na kvalitetu života.

– Takvo istraživanje radila sam još 1998. s liječnicima koji baš nisu rado davali podatke, pa ih nisam mogla prezentirati.

Područje koje će još dugo biti zanimljivo onima koji se kod nas bave istraživanjima i s kojima se inozemni kolege (ponajprije oni iz mirnijih i sretnijih svjetova) teško susreću s razumijevanjem, pripada prostoru ratnih trauma. A to je područje u kojem se nakon izravnih sve više pokazuju i posljedice posrednih traumatizacija. Toj drugoj grupi najčešće pripadaju članovi obitelji traumatiziranih, ponajprije žene i djeca.

Zašto se razbolijevaju žene čini su muževi oboljeli od PTSP-a? Je li ta bolest dio vlastite obrane, mehanizam zaštite od priče koja stalno reciklira strahote rata, pobuna na pozornost koja je preselila iz obitelji u traumu, odgovor na neke bivše osobne stresove ili sve to zajedno? Ponekad možda i reakcija da bi se opstalo u situaciji bolesti, depresije, napetosti. Za razliku od zakona koji je propisao da se PTSP mogao službeno i priznato pojaviti mjesec dana nakon ratnih djelovanja da bi pripadao kategorijama bolesti koje će prihvatiti i liječnike komisije za utvrđivanje zdravstvenog stanja bivših ratnika, stručnjaci znaju da se bolest javlja i desetljećima nakon što su završile situacije koje su je izazvale. Tko sve, kako i zašto može biti uvučen u krug PTSP-a? O istraživanju posljedica PTSP-a na zdravlje supruga bivših hrvatskih branitelja bilo je govora na skupu u Stockholmu. O istraživanju koje je predstavila višečlana ekipa iz Virovitice i Rijeke govori članica tima,

psihijatarica Elvira Koić.

– Ovdje sam dio ekipe koja je sudjelovala s radom u kojem smo istraživali pojavu kronične boli kod supruga hrvatskih branitelja oboljelih od PTSP-a. Bilo nas je pet u grupi: kolegica Snježana Vondraček iz Virovitice, profesorica Jasna Per Kožnjak i docentica Tanja Francisković koja je bila mentor, te sestra Jasmina Prpić, fizioterapeut koja je na Višoj medicinskoj školi u Rijeci radila diplomski rad. Od tog diplomskog rada mentorica Tanja Francisković napravila je prezentaciju u Stockholmu. Radu je prethodilo istraživanje kod pacijentica u Virovitici i Rijeci.

Bol bez pomoći terapije

O kojim tegobama je riječ i kako se manifestiraju?

– To je velik problem, teška depresija, anksioznost koja se manifestira kroničnom boli, a javlja se kod supruga hrvatskih branitelja koji imaju PTSP.

Je li uvjet da oboljela osoba ima supruga s PTSP-om?

– Istraživanje je temeljeno na ispitivanju dvije grupe žena. U jednoj su bili hrvatski branitelji koji su liječeni od PTSP-a, a u drugoj hrvatski branitelji koji nisu bili liječeni. Istodobno smo ispitivali i supruge jednih i drugih. To smo radili testovima tako da pouzdano znamo da su svi bili u ratu, ali da jedni nemaju a drugi imaju PTSP i liječe se zbog toga. Komparirano s istraživanjem supruga pokazalo se da u velikom postotku supruge hrvatskih branitelja koji imaju PTSP su posredno traumatizirane, imaju poremećaj prilagodbe, depresivne su, anksiozne su u puno većoj mjeri nego supruge hrvatskih branitelja koji nemaju PTSP. Nadalje, supruge oboljelih od PTSP-a, koje su posredno traumatizirane, imaju kroničnu bol koja je veliki problem i fizikalnim terapeutima, a

ne samo psihijatrima i psihoanalitičarima. One na taj način manifestiraju svoju depresiju, a pri tome ne traže pomoć psihijataru. To je situacija u kojoj one imaju bolove, najčešće u vratu i leđima, odlaze na beskrajne fizikalne terapije, uzimaju analgetike i liječe se u nedogled, a zapravo je riječ o nečemu što je na taj način neizlječivo.

Ima zanimljiv podatak kako kod tih supruga čiji muževi nemaju PTSP, u slučaju da su traumatizirane, njihova bol se s vremenom mijenja. Javlja se s obzirom na dob i opada ili raste – to je prirodna sklonost kao kod svih drugih pacijenata. Za razliku od njih, supruge onih čiji muževi imaju PTSP trpe stalno istu bol, ona se ne mijenja i ženama koje je osjećaju ničim se ne može pomoći.

Što je poruka tih stanja i boli koje se ne mijenjaju?

– Poruke trebaju stići do liječnika i pacijenta, a pokazuju da bi se žene s tim simptomima (i u takvim stanjima) trebale javiti svom liječniku koji bi to trebao prepoznati kao depresivni sindrom i liječiti antidepressivima.

Koliko je takvih danas u našem društvu?

– Puno, a koliko je to stvarno kroz brojeve teško je, odnosno nemoguće reći. Znamo li koliko je ljudi oboljelo od PTSP-a koji su bili u ratu, koliko oženjenih, koliko onih koji su se kasnije oženili... Tko sve pati u tim odnosima u kojima

Najgora je zapravo autostigma, tj. kad netko sam sebe označi sa svim svojim predrasudama o tome i onda se prema tom modelu ponaša

oboljeli svojim stalnim pričama traumatiziraju okolinu, supruge, djecu, roditelje – to je ono što nije moguće odrediti egzaktno nego samo posredno, vjerojatno!

Znači li to daljnje traumatizirane?

– Traumatizirana postaju djeca i ona su oni kojima trebamo posvetiti najveću pozornost u budućnosti.

Koliko je Hrvatska dosad napravila na zbrinjavanju takvih ljudi?

– Dosta. Postoji državni projekt koji se zove *Projekt psihosocijalne pomoći* koji je započela jedna grupa stručnjaka iz Slavonskog Broda, a prihvatilo Ministarstvo hrvatskih branitelja i koji se stalno provodi.

Projekt provode ekipe stručnjaka koje postoje pri svakoj županiji. U Virovitičkoj županiji postoji ekipa od deset stručnjaka. Čine je pravnik, socijalni radnik, psiholog, dvije psihijatrice, jedna viša medicinska sestra, patronažna sestra... Bavimo se svatko u svom području s problemima koji se pokazuju aktualnim. Obilazimo ljude na terenu, a cijela ta aktivnost je izvanbolnička i izvan radnog vremena.

Koliko to traje?

– Osobno to radim pet godina, od 1997. tri puta tjedno. Tada se susrećem s velikim grupama u kojima se nađe i do sedamdeset ljudi. Taj posao honorira Ministarstvo hrvatskih branitelja, skromno, ali važno je dobiti bilo kakvu gratifikaciju za svoj rad jer onda smo mirni i mi koji radimo i oni s kojima radimo. Cijeli projekt je započela gospođa Gogić i mislim da je vr-

lo uspješan jer je dobar za one kojima je namijenjen.

Stigma dijagnoze

Što je s onim ljudima koji nakon rata boluju od raznih bolesti, o kojima i Vi sada govorite, ali koji se nikad nikomu nisu javili? Kako doći do njih? Je li moguće njih animirati?

– Mogu samo konstatirati kako bi bilo dobro da se jave. U mojoj sredini animirali smo javno ne samo branitelje nego majke, supruge, članove obitelji, dakle svih koji bi mogli biti uključeni i zainteresirani. Mislim da smo preko njih mnogo napravili. Ponajprije smo pokrili mrežom teren i oni znaju gdje se u svakom trenutku mogu javiti. Nadalje, prošli smo i preživjeli stigmom trenutka u kojem, netko javno kaže *Ja sam prolupanac*. Ljudi sad već imaju hrabrosti javiti se, doći, ne boje se biti obilježeni.

Je li to velika stigma? Kako se protiv nje borite?

– Jest. S druge strane, stigma je sad i top tema, najaktualnija u psihijatriji zadnje godine. Kod nas je posebno aktualna u kontekstu PTSP-a – ulazi u kategoriju kao i sve druge duševne bolesti u trenutku kad se čovjek evidentira u kategoriji duševnih bolesti ili sam sebe tako shvati (najgora je zapravo autostigma, tj. kad netko sam sebe označi kao takvog sa svim svojim predrasudama o tome i onda se po tom modelu ponaša). Na tome zaista treba raditi i objašnjavati da su to poremećaji kao i svi drugi, uglavnom prolazni, da postoje lijekovi i metode kojima se liječe te da znatno mogu utjecati na kvalitetu života ljudi koji imaju taj problem.

Razvod ili razumijevanje

Ne mogu to uspoređivati s rangom slomljenih ruku ili nogu, čira na želucu itd., ali može biti i gore. Međutim, ono što je važno jest da lijekovi postoje, da se može liječiti i da sve može biti lakše nego se na prvi pogled čini. Samo treba na tome raditi.

Koliko je trebalo da se cijeli problem prepozna u stručnim krugovima?

– Kod nas gdje se problem javio brzo je i prepoznat. Međutim, na međunarodnim skupovima gdje prezentiramo istraživanje znamo čuti i pitanja, primjerice, o tome jesu li možda te žene doživjele i prometnu nesreću ili što drugo pa da imaju PTSP. Riječ je o ljudima koji sami nisu susreli takve osobe. To znači da postoji problem sve to objašnjavati tamo gdje takvih slučajeva nema pa ne postoji ni senzibilizacija na njih.

Primjer

Kao jedan od najboljih primjera često navodim gospođu koja je došla u moju ambulantu na kraju radnog vremena. Već sam se bila spremila jer sam žurila na godišnju skupštinu kluba oboljelih od PTSP-a. Kad je ušla rekla sam joj da je zakasnila (ona do tada nije bila nigdje ni registrirana, odnosno nikad prije se nije javila za neku pomoć, razgovor), ispričala sam se zato što mi se žuri, rekla i kuda mi se žuri, na što je ona rekla: *Ja se razvodim od svog supruga, a znam da on ima PTSP*.

Ona je čula da on to ima, jer je on svojevremeno nalaze krio od nje. Nije znala ni da on dolazi psihijatru jer ga je to bilo stid reći. Uglavnom, s obzirom na to da je upravo išla svezu u vezi s razvodom braka, došla se informirati što je to PTSP i ima li to veze s razvodom. Ja sam joj rekla da odgovodi sud, ode sa mnom na skupštinu, pogleda druge, da ću joj ja drugi dan objasniti o čemu se radi pa neka onda odlučuje što će raditi.

Na skupštini je vidjela oko tristo ljudi koji su svi imali osobno, ili u obitelji, problem PTSP-a. Mnoge je i upoznala, pričala s njima. Kasnije mi je rekla da je do tada mislila da je ona jedina ili bar jedna od rijetkih koja ima takav problem, da je mislila da je muž ne voli, da se ohladio od obitelji (imali su i dvoje djece), što bi onda više s njim itd. Uglavnom, ona je nakon toga što je shvatila o čemu se radi odustala od razvoda. ▣

Razgovor: Gorazd Mrevlje, psihijatar u Psihijatrijskoj klinici u Ljubljani

Razvoj i mentalno zdravlje

Mi smo zbrinuli svekolike hendikepirane ljude, ali oni ne žive među nama

Grozdana Cvitan

Doktor Gorazd Mrevlje za sebe kaže: *Što sam duže psihijatar, sve više sam psihoterapeut.* Na kongresu u Stockholmu, gdje su mnoge poznate svjetske tvrtke i stručnjaci prezentirali dostignuća u farmakologiji i farmakoterapiji neke su teme sasvim izostale.

Koliko je kongres i mjesto gdje ljudi propituju svoj odnos prema struci i tendencijama u njoj?

– Tako je i što se tiče mog viđenja ljudi koji imaju psihičke smetnje i mog usmjerenja u radu. Dakle, mislim da je važno kako razumijem odnose među ljudima iz čega proizlazi i to kako pristupam onima koji imaju psihičke smetnje.

Koliko je od toga pitanje iskustva u radu s ljudima s psihičkim tegobama?

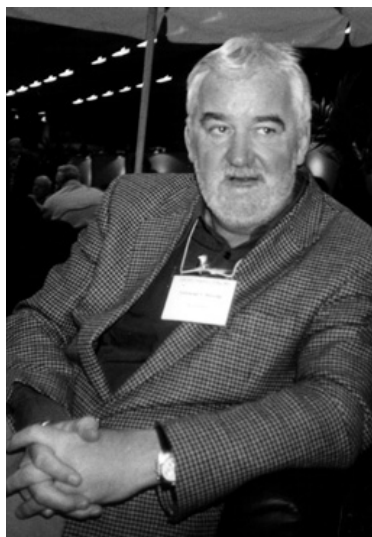
– Osobno to prepoznajem ponajviše kao moje iskustvo. Mislim da je važno da u našem poslu čovjek nađe i svoju crtu na kojoj se ostvaruje. Gledajući unazad i ja sam završio medicinu i bio ponajprije liječnik. Psihijatriju sam išao specijalizirati zato što me nije toliko zanimala da tako kažem "čista" psihijatrija već psihologija psihičkih smetnji. Kad sam počeo upoznavati psihijatriju i raditi s bolesnicima i ostalima koji imaju psihičke smetnje, najviše me zanimalo ono što se događa između liječnika i pacijenta, ono šire psihološko, zapravo psihosociološko.

Vrijeme velikih teorija

Gledajući unatrag shvaćam da sam se uvijek najviše bavio mladima i s tvrdom psihijatrijom, ali posebno me zanimalo područje suicidologije. Danas ne možemo razumjeti suicidološki proces ako ne znamo pomalo sociologije, socijalne psihologije, antropologije itd. Nije moguće razumjeti mlada čovjeka ako ga se ne promatra i razumijeva u kontekstu konkretnog društva u kojem se razvija i živi.

Koliko je medicina prije posvećivala pozornost činjenici da je neke fizičke bolesti i poremećaje moguće tumačiti s psihološkog, a ne tjelesnog oštećenja? Kad se počelo obraćati pozornost na to i je li to danas lakše prepoznatljivo? Postoji li veća senzibiliziranost na takve stvari?

– Više pozornosti, zapravo šire se razumijevalo čovjeka s psihičkim smetnjama čini mi se nakon velikog buma psihijatrijskih lijekova, koji se pojavio četrdesetih i pedesetih godina 20. stoljeća, tj. prvog junačkog vala medikamentata. Nakon šezdesetih godina prošlog stoljeća počeo je taj preokret najprije u psihijatriji, i to zbog toga što su stara humanistička znanja o društvu i čovjeku bila sve više pojačana novim

mije? Primjerice, danas su top teme anoreksija i bulimija, iako donedavno nitko o tome nije ni razgovarao, stigma itd. Koliko potraju takve "mode" i kako nestaju?

– Mode kao što su *eating disorders* mislim da mogu biti trendovska bolest, ali ne možemo reći da zbog većeg zanimanja masovnih medija i uopće većeg zanimanja ljudi oko takvih bolesti znači i njihovu veću prisutnost u stvarnosti. Ako gledam razvijene sredine pa i Sloveniju u kontekstu razvoja, vidljivo je da je dje-

Temeljni strah je ono što ljudi povezuju s ludošću: strah da više neće vladati sobom, da neće moći kontrolirati što se njima događa i što oni rade drugima

lovanje takvih bolesti poprimilo razvoje epidemije. Ali to se nije dogodilo samo zbog toga što se više piše o tomu niti zbog općeg interesa nego je to odraz nekih promjena, pogotovo uloge žene u društvu, u tom kompetitivnom zapadnom izrazito individualiziranom svijetu. Trendovstvo pokazuje samo to da su mediji pronašli neke zanimljive stvari za sebe. Zato nešto može izgledati kao trendovska bolest samo u tom smislu da se o nečemu više piše i pokazuje veći javni interes.

Danas se s više interesa piše o samoubojstvu, depresivnim ljudima, ljudima koji imaju smetnje hranjenja, a ne piše se ili se s manje interesa piše se o krucijalnim bolestima koje su uvijek bile problem psihijatrije, a to su shizofreni bolesnici. Gledamo li te dvije klasične stvari što su uvijek bile problem psihijatrije, a to su afektivne psihoze, manično-depresivni i shizofreni bolesnici – kako se više može pisati i razmišljati o ljudima s afektivnim smetnjama nego o shizofrenim. Mislim da u arhetipskoj predstavi ljudi ono što je lud čovjek – to je vezano na shizofrenog čovjeka. Još će trebati puno promijeniti u tom osnovnom odnosu društva da bi se i tim ljudima moglo više pomoći. Ponajprije u mogućnosti da i oni žive među nama.

To je još jedan od novih trendova, a počinje širokom akcijom destigmatizacije. Kako postići destigmatizaciju i što ona znači u stvarnosti? Kako je kao praksu prenijeti većini?

– Mislim da je destigmatizacija već počela i u razvijenim sredinama je prisutna. Vidljiva je na raznim mjestima i može se prepoznati u praksi počevši već s promjenom zakona u nekim zemljama. To se događa onda

kad društvo postane dovoljno demokratično i tolerantno da dopusti da žive i da su u javnom životu prisutni i drugi, a ne samo oni koji lijepo izgledaju, koji su pametni i koji imaju novac. To su društva koja su toliko tolerantna da svim hendikepiranim ljudima (od somatskih invalida do shizofrenih ljudi odnosno ljudi s psihoorganskim promjenama – u klasičnoj predstavi onog što se zove ludi ljudi) mogu promijeniti dosadašnje načine života i praktični odnos prema njima.

Strah i statistika

Praksa je, dakle, vidljiva od promjena raznih zakona do poruka i informacija zdravoj populaciji da nije istina ono kako se oduvijek stigmatiziralo psihičke bolesnike kao opasne. To se najbolje vidi u forenzičkoj psihijatriji i kaznenom pravu, gdje su brojke poznate i one pokazuju da je više delikventnih prijestupa (i to najtežih slučajeva, ubojstva i sl.) naprave oni koje zovemo *border line* (granični slučajevi, psihopati, ljudi s posebnim smetnjama), a ne duševni bolesnici. To zapravo nisu bolesnici nego ljudi s posebnim asocijalnim karakteristikama, ali ih nije moguće tretirati kao bolesnike jer to nije stvar psihijatrije.

Što se tiče raznoraznih delikventnih slučajeva, veliku ulogu imaju psihotična sredstva (u Sloveniji je to alkohol). Uzmemo li brojke koje pokazuju koliko je delikventnih prekršaja tko napravio onda je vidljivo da su u najmanjem broju počinitelji oni koje smatramo pravim bolesnicima. U svakodnevnoj ljudskoj predstavi je činjenica da su shizofreni i ludi opasni, pa ih se zbog toga (dakle, zbog predstave, uvriježenog mišljenja koje ne počiva na znanosti nego na običaju) ih se svi plaše. Zbog toga straha teško ih je prihvatiti kao sugrađane, susjede, članove obitelji, ravnopravne građane. Na tom planu treba još mnogo promijeniti, a to opet ovisi od društva do društva.

Kakvo je slovensko društvo?

– Slovenija je tipični primjer netolerantnog društva i to ne samo prema psihičkim bolesnicima. Mi smo jako dobro zbrinuli svekolike hendikepirane ljude, stari ljudi imaju lijepe domove, oligofreni i duševno hendikepirani, djeca, oni s problemom alkoholizma. Osim domova pobrini smo se i da za njih skrbe razni specijalistički djelatnici, ali oni ne žive među nama.

Skandinavija je primjer kako se to može prihvatljivo urediti. Iako je to društvo za naše pojmove suviše racionalno, suviše kontrolirano, oni su rješenja pronašli na drugi način, a hendikepirani su prihvaćeni i žive u društvu. Kod nas sam često doživio da se negdje u lokalnu, na plaži ili drugdje na javnom mjestu pojavi, primjerice, grupa djece iz škole za hendikepirane. Za nekoliko minuta svi stolovi oko njih ili drugi prostor bit će prazni. Ljudi će brzo popiti svoje piće i otići. U Italiji nikad nisam primijetio da to nekomu smeta. Štoviše, sjednu li takvi pored nekoga oni započnu komunikaciju, a ne da ih se gleda kao da su pali s Marsa ili kao da su kužni od posebnih bolesti.

Patnja je skupa

Čega se plaše ljudi s takvim reakcijama?

– To je zapravo strah pred sobom. Psihijatrija uči da je to strah od osjećaja da se i nama ne dogodi isto. Da postoje intimni strahovi za sebe. Ljudi koji imaju panične smetnje i strahove da bi mogli izgubiti kontrolu nad sobom imaju burnije reakcije. Temeljni strah je ono što ljudi povezuju s ludošću: strah da više neće vladati sobom, da neće moći kontrolirati što se njima događa i što oni rade drugima.

Prava duševnog bolesnika

Kako stoji Slovenija sa zahtjevima koje Europska unija postavlja svim zemljama koje žele postati ravnopravne članice EU-a u pogledu zdravstva i posebno mentalnog zdravlja?

– Mislim da smo na području zdravstva općenito došli dosta daleko i ispunjavamo većinu zahtjeva EU-a. Ono gdje nije sve sređeno prostor je psihijatrije gdje zbog nekih, vjerojatno političkih razloga, zahtjevi nisu do kraja provedeni.

Za svaku demokratsku državu uzus je napraviti zakon o duševnom zdravlju. Mi ga još nemamo. On je prije nekoliko godina bio napravljen, ali su se onda počele zanimati neke druge stranke pa su dovele drugu grupu ljudi i tako to traje do danas. Mislim da bi za pola godine taj zakon ipak trebao biti donesen i to je na zakonodavnom polju psihijatrije jako važno. Važno je u tom smislu što taj zakon mora štiti pravo duševnog bolesnika, srediti pitanje postupka hospitalizacije bez pristanka pacijenta (to je ono što se danas događa kao hospitalizacija uz prisilu). Taj postupak treba biti propisan, i u procesu odlučivanja neće biti samo psihijatar. On može postaviti indikacije, ali dužnosnici civilnog društva moraju biti oni koji ne samo da trebaju obaviti taj postupak nego i biti informirani o tome. Primjerice, zakon o duševnom zdravlju u Nizozemskoj propisuje da ako psihijatar odluči da netko treba ići u zatvoreni odjel psihijatrijske bolnice onda znači da je toj osobi oduzeta sloboda. U tom slučaju treba za to dobiti suglasnost župana ili gradonačelnika grada i to se može tražiti i dobiti u svako doba, primjerice u četiri ujutro ako netko treba hitno biti zatvoren zbog suicidalne ugroženosti ili akutne psihoze, tj. gdje je opasnost za bolesnika ili za druge prepoznata kao hitna. Za tako prepoznata psihičkog bolesnika i činjenicu da mora na zatvoreno odjeljenje onda župan mora znati i odobriti tu hospitalizaciju. To je obavijest i uključivanje civilnog segmenta kojim se onemogućava zloraba psihijatrije i na individualnoj i na društvenoj ra-

zini. Zbog toga su važni takvi zakoni. Ne može župan ili gradonačelnik postaviti indikacije ili se u njih uplitati, ali mora biti informiran i znati koja su dvojica ili trojica kompetentnih to odlučila.

Sada je situacija takva da ako je netko poslan na zatvoreno odjeljenje već u roku od tri dana dolazi vanjska komisija, tj. psihijatar koji ne radi u toj bolnici, sudac i nezavisni socijalni radnik. Oni dolaze u bolnicu, pregledaju popis hospitalizacija zadnja tri dana i onda s dežurnim liječnikom naprave uvid u indikacije te utvrde prognozu daljnjeg liječenja. Komisija ponovno dolazi u kontrolu za tri dana itd. Struka na taj način nije politizirana, ali upravo na taj način postaje transparentnija i onemogućava zlorabe. A one su se događale i na političkoj i na individualnoj razini (neki ljudi su hospitalizirali svoje partnere, na taj način ih se otarasili itd.).

Siromašni međuljudski odnosi

Što sve znači individualizacija u društvu i uređenja društva s obzirom na mentalno zdravlje? Kako ljudi to doživljaju?

– Ne samo kako ja mislim, nego i ono što pokazuje razvoj društva, civilizacije, tehnologije, ekonomije vjerojatno je i razumljivo (s obzirom na razvoj psihologije), pa i znamo da ti individualni procesi koji idu od ovisnosti djeteta preko adolescencije do toga da postanemo odrasla osoba – to je priča o individualizaciji. Tu su stvari jasne. Samo taj kompetitivni trend u zapadnoj civilizaciji, kojem se mi tako žarko želimo što prije priključiti i postati ravnopravni, ima očito kao i svaki razvoj slabe strane. Slabe strane vidim u tome da ta podarena kompetitivnost, individualizacija ljudima onemogućava ili ih osiromašuje na polju međuljudskih odnosa, pogotovo ovog što rabimo na području emocionalnih odnosa. Otud velike promjene u međusobnim odnosima u obitelji ili u području socijalnog funkcioniranja (primjerice, što jest a što nije prijateljstvo) itd.

Možda je nama koji smo živjeli u potpuno drugom sistemu, dakle u socijalističkom, odnosno komunističkom sistemu koji je zahtijevao kolektivizam, sve ovo što je bila individualizacija zbog nekih područja povijesti bila nepoželjna, ali sad smo suočeni s individualizacijom (koja je u nekim razvijenim sredinama dopuštena) i sa svim slabim stranama toga. S tim se pojavama sada mi u Sloveniji odjednom suočavamo. Do prije deset, petnaest godina nitko se nije pitao o stres-menadžmentu, a sad je to hit trendovska stvar. To je posljedica toga što ljudi trčeći za uspjehom sve podređuju karijeri, vlastitoj individualnoj promociji i onda kao uspješni znaju da se to treba i prema vani iskazati na određeni način, tj. tako da se vidi da određena uspješna osoba ima novac, da dobro živi itd. A taj dobar život nije onaj koji ta osoba osjeća kao dobar život, nego je to dobar život koji kao takav propisuje to društvo koje nameće okvire uspješnosti. Pri tome ljudi zaboravljaju da je kvaliteta života u nekim drugim stvarima. U svemu tome mnogima se teško snaći i to su slabe strane te vrste razvoja. To bi bila slika Slovenije kao tranzicijske zemlje u svjetlu

svih tih promjena koje se odražavaju na sociološkom, psihološkom i psihijatrijskom planu.

Što je s otuđenjem u razvijenim društvima? Kakav je položaj mladih u takvim društvima i koje su njihove naglašene tegobe ili stanja o kojima je nužno voditi računa?

– U svojoj psihijatrijskoj karijeri ja sam vidio nekoliko generacija mladih ljudi – ako se slažemo da se adolescencija završava u pet, šest godina. Od početka sam radio s mladima, pa ih i pratim. Nije riječ samo o tome da sam s njima radio u psihijatrijskim bolnicama i ambulancama nego sam

sati srednju školu što će ti onda omogućiti upis odgovarajućeg studija (elitni studiji su medicina, pravo itd.) uvlači se već vrlo rano i među naše mlade ljude. Zato se javlja to što zovem kompetitivnost, što im oduzima posebne interese, prostor u kojem on nešto zna, a profesor bi mu trebao pomoći. Danas se u svim školama događaju stvari koje su prije bile nezamislive. Oni koji stalno idu na predavanja i imaju zapise s njih, kao najnormalnije te skripte kopiraju i kolegama prodaju. Nitko to danas ne posuđuje. Tvoj je problem što nisi došao, ali ako hoćeš to znanje,

pričali grozne stvari, a onda se nakon samo dva, tri dana javnost počela trijezniti i razmišljati što to znači da neki izabrani predstavnici naroda pričaju neprihvatljive stvari koje su u biti ksenofobične i koje su krajnje desničarske.

Sestre su postale veliki hit ne samo glazbeni nego i trendovski i sad je teško vidjeti reklamu u kojoj se taj sastav ne pojavljuje i ljudi kroz to mijenjaju stajališta.

Kombinacije s istinom

Vjerojatno je javnosti ipak bilo lakše sve skupa prihvatiti kad su shvatili da prikazana situacija

mnogo vremena proveo s njima u razgovoru i predajući im u različitim prigodama u školama i zato s punom odgovornošću mogu reći da se promjene koje idu u smjeru te *during* individualizacije vide najizrazitije upravo na toj mladoj generaciji.

Isprogramirana mladost

Neke stvari koje smo mi znali u školi i koje nisu neki regres, a koje su manifestirale u ponašanju, kod današnjih su se generacija promijenile, pa i izgubile. Nema više potrebe za pomoć jednog prema drugom, nema osjećaja za drugog nego se ta individualizacija manifestira tako da se vidi da je kompetitivnost već ušla u srednje, pa i u osnovne škole. Osobno za mene to ponekad poprma neke zastrašujuće razmjere. Ono što znamo i što su nam deset, dvadeset godina govorili kolege iz država kao što su Sjedinjene Države, u kojima je ta kompetitivnost najviše izražena, sad se javlja i kod nas. To su situacije u kojima ljudi traže više kontakta, odnosno pomoć ne psihijataru nego psihoterapeuta, psihoanalitičara, što je kod mene samo zamjena za ono što mi još imamo, a to je socijalna komunikacija među prijateljima. To znači da se mi još uvijek možemo požaliti o nekim svojim patnjama i slabim trenucima svom prijatelju, da možemo o nekim svojim pogreškama slobodno razgovarati, da ne moramo dvadeset i četiri sata dnevno paziti da ne pogriješimo, da ne pokažemo slabost i da nismo u stalnom strahu kako ćemo nešto propustiti ili pogriješiti, a da iza nas sto ljudi čeka tu pogrešku i želi nas zamijeniti na radnom mjestu i izgurati u najkraćem mogućem roku. Nažalost, to se nekako uvuklo među te mlade ljude i to bez toga da je to društvo napravilo.

Gledamo li danas taj perfidni sustav možemo vidjeti da ono što Japanci znaju, a to je koliki broj bodova moraš imati za upi-

Vjeruje se da od 15 do 20 posto ljudi u razvijenim sredinama ima u svakom trenutku neku smetnju za koju se može reći da je depresivna. Svi mi možemo imati takve trenutke, ali to ne znači da odmah treba otići po lijek

postoji cijena po stranici i možeš platiti. Možda je pomalo cinično, ali je moguće primijetiti da smo došli u situaciju kad se konačno i kod nas znanje plaća! Nažalost, ovo o čemu govorim nešto je drugo.

Molila bih u kontekstu novih pojava komentar na pobjedu skupine Sestre koja je Sloveniju predstavljala na Eurosongu i način na koji je to primljeno u javnosti, a što je moguće nazvati zabunom koja je ipak brzo prevladana.

– Slovenija je u svojoj biti dosta netolerantno društvo, a ima to i neke svoje razloge. Trebala su ta dva milijuna proživjeti sve to što se preživjelo i na neki način trebalo je biti introvertiran i zagleđan u sebe da bi se ostalo zajedno, ali to ima i svoje slabe strane. Zato se u svakom takvom društvu trebaju dogoditi neke radikalne stvari kao što se u Sloveniji dogodilo sa *Sestrama*. To je najprije bio šok pa se čak razmišljalo u parlamentu, neki ljudi su

nije sasvim istinita u stvarnom životu i da je samo jedan član *Sestara* transvestit, a da je ostalima to štos. Ipak, sve skupa to se moglo dogoditi zato što su u tom trenutku i mediji i javnost postali transparentniji. A to što se sada sve upotrebljava (čak i zloupotrebljava) kod velike većine ljudi to će ostaviti pozitivna stajališta pa i tolerantniji odnos prema činjenici da nisu samo homoseksualci i transseksualci – možemo reći da je to dekadentno, da je odraz nekih stvari s područja međuljudskih odnosa – ali da svi ti ljudi imaju pravo na svoj život, da nisu opasni i da ne ugrožavaju nikoga. Štoviše, oni sad diktiraju medijsku scenu, etablirani su i troše svojih pet minuta, ali ta će situacija promijeniti poglede, norme i vrednote da je nešto poročno – tu će se sigurno nešto promijeniti.

Kako biste ocijenili kongres u Stockholmu i koje Vam se teme čine posebno zanimljive? Što su nove tendencije u pristupu mentalnom zdravlju?

– Ako bih htio dati neki pogled na kongresu Stockholmu mislim da možda nisam najbolja osoba, jer sam ipak ponajprije psihoterapeut pa sam i izabirao teme koje su mi osobno najatraktivnije. Kako veliki psihijatrijski skupovi nikad nisu značili velike promjene u struci, to je zapravo revija koja se organizira svakih nekoliko godina da se vidi što se radi u svijetu, što se radi na području istraživanja u biološkoj psihijatriji, što se događa na području preventive, psihoterapije – dakle, demokratski pregled svega što se događa.

Dio koji me osobno zanimao vidio sam i nisam niti fasciniran niti razočaran. Ono što me osobno zanima na tim velikim skupovima uglavnom je marginalizirano, odnosno premalo je toga. Pogotovo je tako zadnjih deset godina, otkako prevladava trend genetskih istraživanja u području psihijatrije. Zbog svega

toga uvelike je potaknut snažan razvoj farmakoterapije. Mislim da se na tom području događaju velike stvari posljednjeg desetljeća u koje i nemamo sasvim cjelovit uvid. Nije riječ samo o medikamentoznoj pomoći ljudima s depresivnim i anksioznim smetnjama, nego se događaju velike stvari upravo što se tiče etiološkog prepoznavanja i liječenja shizofrenih bolesti.

Posljednjih desetljeća krucijalne stvari u razvoju zbivaju se na malim skupovima na kojima se okupljaju eksperti na nekim užim područjima i onda oni raspravljaju o dilemama i to je ono što je propulzija, put za dalje.

Koliko smatrate realnima nedavne prognoze prema kojima će sljedećih godina depresija poprimiti velike razmjere i od čega će bolovati više od četvrtine ljudske populacije?

– Mislim da su prognoze realne. Ali i tu se nešto događa. Ne bih se složio da će pola svijeta biti depresivno ili da će sve progresivno ići dalje. Osobno mislim da ljudi u novije vrijeme u velikom postotku imaju sve više tzv. smetnji raspoloženja u nekim blažim ili težim depresivnim oblicima, imaju više tjeskoba, anksioznosti, jer je više situacija koje provociraju, izazivaju te smetnje.

Depresija kao šansa

Nadalje, zadnjih desetljeća o tome se više govori i piše i ljudi više traže pomoć nego što su se na to prije odlučivali. Osim toga, liječnici opće prakse više znaju o tome pa prije prepoznaju da neka nespecifična somatska stanja nisu u pitanju, odnosno da pred sobom nemaju pacijenta s tipičnim simptomima, nego pacijenta s kojima treba porazgovarati o njegovoj životnoj situaciji i iz toga izvući eventualne zaključke o depresiji. Mijenjaju se dijagnostičke kategorije. Trideset godina je bila psihijatrijska dijagnoza depresija ono što danas zovemo velike depresije dakle oni koji su bili inhibirani, na rubu suicidalnosti, koji nisu mogli raditi...

Vjeruje se da od 15 do 20 posto ljudi u razvijenim sredinama ima u svakom trenutku neku smetnju za koju se može reći da je depresivna. Svi mi možemo imati takve trenutke, ali to ne znači da odmah treba otići po lijek nego je važno da se o tome što više govori. Na taj način ljudi kod sebe prepoznaju što to znači, znaju gdje trebaju potražiti pomoć i ono što često kažem na svojim predavanjima: depresija kao šansa. Jer ljudi često u depresivnim krizama ne trebaju ići psihijatrima. Dovoljno je da znaju da je riječ o trenutku u kojem treba zastati, zamisliti se o svom stanju i životu i odahnuti.

Trčanje za karijerom i uspjehom možda ponekad zahtjeva pauzu ili trenutak u kojem ćemo razmisлити o svojim bližnjima itd. To je depresija kao šansa i već se davno čulo, postoji i psihoza kao šansa, shizofrenija kao šansa – svaka smetnja na duševnom području može značiti da izlaskom iz nje vani imamo novo iskustvo koje nas dovodi do kvalitativne promjene koja je osobna i koja pomaže da se čovjek odupre svim tim trendovima i pokušajima da ga se stavi u određene kalupe, da mu se govori što mora i treba, koji ga uništavaju i određuju i da mimo svega toga nađe svoj put. ☒

Razgovor: Wolfgang Rutz, regionalni savjetnik za mentalno zdravlje Svjetske zdravstvene organizacije (Kopenhagen)

Cijena mentalnog zdravlja

Gubitak identiteta ili nacionalnog ili individualnog nisu dobri za mentalno zdravlje

Grozdana Cvitan

Wolfgang Rutz predsjedavao je onim dijelom simpozija u Stockholmu na kojem su stručnjaci iz zemalja bivše Istočne Europe govorili o stanju mentalnog zdravlja u svojim zemljama. A to znači da se moglo čuti sve o broju stručnog osoblja, ustanova i pacijenata u kojima oni s problemima u mentalnom zdravlju troše godine života zatvoreni iza više-manje čvrstih rešetaka što može potrajati desetljećima. Danas se ti trendovi mijenjaju, a o svom djelokrugu regionalnog savjetnika za mentalno zdravlje Svjetske zdravstvene organizacije – Ureda za Europu gospodin Rutz kaže:

– Ja sam regionalni savjetnik u Kopenhagenu i odgovoran sam za sve zemlje Europe, u što spadaju sve zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza, kao i sve zemlje u Europi od Irske do Kazahstana i od Grelanda do Malte. U njima zastupam Svjetsku zdravstvenu organizaciju.

Dok ste držali predavanje, jedan čovjek u dvorani pitao se što znači biti odgovoran za pojedine dijelove? Dobiva se dojam da su neki dijelovi Europe ograđeni problemom mentalnog zdravlja, pa i dalje ostaje podjela na, primjerice, Zapadnu i Istočnu Europu. Je li to točno i zašto je tako? Koliko su Vaš rad i uloga razvijeni u Europi?

– Normalno, jer je razvoj svuda isti u Europi. On je isti i za Istočnu i za Zapadnu Europu. S obzirom na to da organizacija ima dovoljno sredstava za rad, u mogućnosti je razviti vrlo dobru mrežu suradnika za područja koja pokrivamo i gdje naši suradnici rade. Nalazimo se svugdje, više ili manje, gdje je potreban i gdje se događa razvoj, a tamo gdje su potrebe veće prisutniji smo.

Gdje su potrebe veće kad je u pitanju Europa?

– Potrebe su veće tamo gdje se radi na mentalnom zdravlju u zajednici. Mentalno zdravlje u zajednici je koncept mentalnog zdravlja i liječenja, gdje svaki član zajednice pridonosi uključivanju bolesnika među druge članove društva. Mentalna bolest odraz je poremećaja u zajednici i zajednica ga sama može riješiti. Bolnice sa zatvorenim odjelima treba zatvoriti, a pacijente koji nemaju obitelj uključiti u zajednički život u stanovima s četiri do pet članova. Pružamo pomoć u razvoju i potporu mentalnom zdravlju temeljenom na zajednici, ljudskim pravima, legislativi, multisektorski ulaganje u zemlje. Svi sektori društva bit će uključeni u vladine programe za

U nekim zemljama Europe troši se i do 85 posto sredstava za mentalno zdravlje, odnosno stres i depresiju, iako se proklamira samo tri posto. To je čudna klopka

mentalno zdravlje, ali i na lokalnoj razini. Promoviramo multidisciplinarni pristup mentalnim uvjetima. Program je sa svih strana podržavajući logički, egzistencijalni, potporni, medicinski...

Tko je prva grupa u nekoj zemlji s kojom počinje rad i što se pritom očekuje?

– Ojačavanje mentalnog zdravlja u zajednici u svim zemljama važno je podržati na način razvoja bez velikih bolnica, s riješenom humanističkom legislativom i pri tome imati nacionalne planove razvoja mentalnog zdravlja potvrđene od vladinih i nevladinih organizacija. Oni postoje da bi se našla rješenja, a države ih moraju ratificirati.

Na skupu se čulo da je u nekim, posebice istočnim zemljama, bilo puno psihijatara i puno

psihijatrijskih ustanova, ali da se loše radilo. Što je to što se loše radilo?

– Različito u različitim zemljama. Oni imaju prehospitализaciju u puno zemalja, ali ima i zemalja gdje je premalo kreveta. Postoje zemlje u kojima ljudi s mentalnim problemima hodaju cestom i nikad nisu bili u kontaktu s psihijatrom. Ipak, naš najčešći problem je smanjivanje broja kreveta u psihijatrijskim bolnicama. U većini zemalja Zapadne Europe modernizacija je provedena i broj kreveta je smanjen.

Je li sve u smanjenju broja kreveta, pa mentalno zdravlje postaje problem smanjenja tog broja ili je ipak riječ o problemu bolesnih društava u kojima mentalno zdravlje u sebi nosi i druge probleme: gospodarske, socijalne itd.?

– Ne radimo velike, nego male pomake. A to znači da je odnos mentalno bolesnih i njihove smrtnosti u korelaciji. Cijena zdravlja, odnosno bolesti onih koji su bolesni i onih koji će umrijeti je daleko veća nego što to mogu vjerovati ljudi koji rade u vladi. Izračunali smo: 15 posto,

različite da su različiti i problemi u njima. Praksa je tako različita, a proces je isti. To uvjetuju stupnjevi razvoja. Kad bih htio govoriti generalno, onda mogu reći da su stigma i diskriminacija najveći problemi svugdje. S jedne strane je osuda ili izolacija psihijatrijskih bolesnika i obitelji kojima oni pripadaju, a s druge diskriminacija u sredini u kojoj se nalaze. To dovodi do klopke između onog što se može napraviti i onog što se radi. Servisi koji su ustanovljeni ne iskorištavaju se, odnosno ljudi ne žele u njih odlaziti jer će biti označeni. Stigma i diskriminacija trebaju prestati, a najefikasniji način jest da se navede političare na to da se bave sustavima za unaprjeđenje mentalnog zdravlja. Cijena patnje pacijenata (i stigmatiziranih i diskriminiranih) je vrlo velika.

Koliko je otuđenje pojedinca i društva važno u mentalnom zdravlju bez obzira pojavljuje li se na Zapadu ili Istoku, i ima li razlike?

– Govorite li o individualnoj alijenaciji, onda mogu reći da u siromašnim (istočnim) zemljama ponekad nalazim više socijalne kohezije i egzistencijalne mo-

Patnja je skupa

ako se radi o različitim zemljama) i njezine uključenosti u zajednicu. To je pitanje kao kad si oženjen: hoćeš li biti svoj ili ćeš biti zajedno.

Je li u tom načinu shvatljivo da, primjerice, u slučaju Balkana svi stalno ponavljaju zemlje bivše Jugoslavije umjesto svih imena novih zemalja? Može li i to biti ugrožavanje umjesto emancipacije?

– To je problem. Jugoslavija je bila zemlja različitih identiteta. Gledam na razvoj nacionalnog identiteta kao na pozitivan faktor za mentalno zdravlje, ali stvarnost je pokazala da je bilo puno katastrofalnih zbivanja, nasilja i mučenja. To znači da nije nađen balans. Sve te zemlje morat će ga tražiti ponovno ako žele ući u Europsku uniju kao ravnopravni partneri. Europska unija je zajednički identitet u tom slučaju – imaju li balans imat će i zdravi identitet.

Kako je Hrvatska uključena u

20 posto, do 40 posto od svih troškova za zdravlje vezano je za stres, depresiju i mentalno zdravlje. U nekim zemljama Europe troši se i do 85 posto sredstava za mentalno zdravlje, odnosno stres i depresiju, iako se proklamira samo tri posto. To je čudna klopka. Pokušavamo utjecati na to kako bi u vladama Europe narasla svijest u glavama ljudi da je ulaganje u mentalno zdravlje najbolja investicija. Time će i svi drugi problemi biti puno manji. Ne smije se samo tako pustiti stvari i ne voditi računa o mentalnom zdravlju.

Koja su Vaša praktična iskustva? Gdje ste susreli probleme kad niste očekivali i obrnuto? Mogu li vlade pojedinih država ili profesionalci biti prepreka i vaš problem?

– Europske zemlje su toliko

gućnosti u obiteljima, a i zanimanje ljudi jednih za druge je veće nego u zapadnim zemljama.

Mijenja li se to sada? Društva počinju sve više sličiti jedna na druge, ali mi se ne čine zbog toga sretnija?

– To je poza. Međunarodni kontakti i sloboda kontakata, susreta, pokreti – to je promocija mentalnog zdravlja. S druge strane, gubitak identiteta ili nacionalnog ili individualnog nisu dobri za mentalno zdravlje. Oni utječu na mentalno zdravlje. Komunikacija u mentalnom zdravlju poboljšava ga, pa između individualnog i nacionalnog balans uvijek treba postojati. Ono mora biti napravljeno na razini balansa identificirajući se s individualnim i socijalnim. Sve treba biti napravljeno na razini balansa između digniteta osobe (odnosno nacije

Vaš program unaprjeđenja mentalnog zdravlja?

– Mnogo ljudi iz Hrvatske koji rade na mentalnom zdravlju uključeni su u naš program i nije samo riječ o psihijatrima, sociolozima i psiholozima. U senzibilizaciji javnosti i mijenjanju slike mentalnog zdravlja važni su svećenici, novinari, intelektualci i umjetnici. Svaki onaj koji je zainteresiran za ljudsko društvo ima veliku odgovornost ne samo za mentalno zdravlje nego za mir u civilnom društvu.

Mislim da bi pomoglo da se ljudi druže i rade skupa, da drže mrežu odnosa koji bi pomogli u unaprjeđenju mentalnog zdravlja. Predložiti ću da se takvi kontakti ostvaruju. Imamo dobar odnos u Hrvatskoj jer Hrvatska ima staru civilizaciju i dobru razinu razumijevanja. **Z**

Razgovor: Henrik Wahlberg, savjetnik za mentalno zdravlje pri Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji

Potpoma mentalnom zdravlju

Integracija različitih ljudi u zajednicu čini zajednicu puno jačom

Grozdana Cvitan

Henrik Wahlberg, savjetnik za mentalno zdravlje pri Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji u bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji na kongresu u Stockholmu prezentirao je stanje na području liječenja duševnih bolesnika u psihijatrijskim ustanovama i pratećim službama u Makedoniji. On govori o razlozima Svjetske zdravstvene organizacije da ga uputi u Makedoniju, kao i o vremenu i dosadašnjim rezultatima njegova boravka u Skopju.

Zašto ste došli u Makedoniju i što tamo radite?

– Pokušavam pomoći autoritetima i profesionalcima mentalnog zdravlja. Nužno je poboljšati rad službi i organizacija (bolnica, ambulanta, klubova) mentalnog zdravlja.

Koji su razlozi dolaska upravo u Makedoniju?

– Postoji nekoliko ciljeva u poboljšanju mentalnog zdravlja stanovništva u regiji. To nije problem samo u Makedoniji, nego je to globalni problem. Servisi koji brinu o men-

talnom zdravlju su loši. Ono što mi želimo kreirati u Makedoniji je potpora u svim službama, bile one vladine ili nevladine ili udruge pacijenata, u odnosu na mentalno zdravlje. Želimo da svi mogu doći do službi koje im mogu pomoći, a da ne moraju ulaziti u bolnice i tamo ležati. Mi želimo bolesnim ljudima omogućiti pomoć službe u njihovoj zajednici da se ne bi osjećali odvojeni od sredine u kojoj žive. U tom smislu radi se o procesu socijalne integracije kada pacijent i njegova okolina žive zajedno. Na taj način spriječena je segregacija ljudi koji boluju od psihičkih bolesti i koji su dosad bili time stigmatizirani. Na taj način ljudi daju ideje kako bi se najbolje osjećali i bili uklju-

čeni u zajednicu. Oni sami predlažu načine u kojima se osjećaju bolje. To iziskuje silnu toleranciju zajednice tamo gdje oni žive i trening prihvaćanja različitosti kod drugih. Integracija različitih ljudi u zajednicu čini zajednicu mnogo, mnogo jačom.

Zašto u zemlju koja je u velikim socijalnim problemima međunarodna zajednica stiže najprije s problemom mentalnog zdravlja? Mogu li se takvi problemi rješavati bez socijalne stabilnosti društva (stabilnosti koja bi podrazumijevala neki standard, a ne samo konstatacija siromaštvo)?

– Po pravilu, s programom se počinje uvijek u vrijeme krize. Mi smo počeli kad je bila generalna kriza u regiji. Najprije se počelo s pomaganjem izbjeglicama i onda smo jednostavno ostali i nakon što je kriza prošla, a izbjeglice vraćene kući.

Loše mentalno zdravlje može biti samo pojačano lošim stanjem na granicama, ali riječ je o stanju u psihijatrijskim ustanovama i pratećim službama. Stanje na granicama može to samo dodatno pogoršati. U Makedoniji je situacija bila vrlo loša, posebno u psihijatrijskim bolnicama i trebalo je što hitnije mijenjati stanje, unaprijediti te službe dajući bolje uvjete zarad. Međunarodna zdravstvena organizacija želi pomoći svim ljudima, ne samo liječnicima i ne samo pacijentima, da imaju bolje uvjete rada i života.

Postoje li i u drugim državama u regiji ljudi koji pomažu poboljšanje mentalnog zdravlja u njima?

– Imamo konzultante. To su stručnjaci koji djeluju u svim zemljama u regiji. Europski ured daje prijedloge Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji o tome gdje i kako treba djelovati na poboljšanje uvjeta.

Postoje ljudi koji rade u drugim dijelovima zemlje, a ja mogu govoriti o onom što se događa u Makedoniji, što tamo radim. Koliko je program pokriven u regiji, ovisi o mogućnostima financiranja. Nije moguće dobiti novac za iste probleme u cijeloj regiji istodobno, nego se radi po principu hitnosti u pojedinim zemljama. Mi smo dobili novac za one zemlje koje nisu trenutačno uključene u program reforma mentalnog zdravlja.

Što će biti rezultati onoga što ćete smatrati dobrim i korisnim u svojoj misiji i onog što je međunarodna zajednica htjela postići?

– Najbolji ishod bio bi kad bi politika psihijatrije u zajednici postala nacionalna politika potvrđena od vlade. To bi bila nacionalna politika za promjenu uvjeta mentalnog zdravlja. Mi računamo s lokalnim autoritetima i s profesionalcima, tj. da će oni pozitivno prihvatiti sve predložene promjene. U Makedoniji se to već događa i od samog početka nije bilo prepreka i zastoja u provedbi programa. Dapače, radost kojom su ljudi prihvaćali promjene ohrabrila je implementaciju programa. Kad ambicija lokalnih autoriteta i profesionalaca (pritom mislim na različite profesije) postane ista, stvaraju se uvjeti kojima se poboljšavaju ne samo uvjeti pacijentima nego i profesionalcima koji s njima rade. ☑

11. AEP Congress od 4. do 8. svibnja 2002., Europski kongres u Stockholmu

Mentalno zdravlje i humanost

Europska mreža mentalnog zdravlja osvaja nove prostore

Grozdana Cvitan

Pozornost 11. europskoga kongresa psihijatrije u Stockholmu bila je posvećena znanosti i humanosti u mentalnom zdravlju. U jednom dijelu kongresa moglo se pratiti višednevne seminare o određenim temama: briga za djecu čije majke imaju problema s mentalnim zdravljem, prevencija suicida u psihijatrijskoj praksi, kako pisati i publicirati znanstveni rad, rizik kriminalnog recidiva kod psihijatrijskih pacijenata, trendovi u primjeni lijekova u shizofreniji, znanstvene metode u učenju, liječenje i seksualno iskorištavanje, učenje liječnika opće prakse o depresiji, filozofija i psihijatrija itd.

Uključivanje u društvo i edukacija

Osim klasičnih tema (liječenje psihijatrijskih bolesnika, tretman, dobne skupine, bolesnici s trajnim bolestima) posebna pozornost posvećena je stanju u mentalnom zdravlju u zemljama bivše Istočne Europe. Naime, u tijeku je proces transformacija ustanova za mentalno zdravlje u tim zemljama. Zatvaraju se velike psihijatrijske ustanove i otvaraju se tzv. centri za skrb pacijenata koji se zovu ili dnevne bolnice ili komune. Komune su oblici u kojima manje grupe (pet, šest) pacijenata živi zajedno uz pomoć okoline i zajednice koja im pomaže. Na taj način oni se uključuju u život društva i rješavaju probleme izoliranosti, diskriminacije, odvajanja bolesnika s bolestima shizofrenije. Da bi se to postiglo nužna je posebna edukacija, a projekti takve edukacije počinju već u osnovnoj školi. U toj edukaciji već od rane dobi djeci se pristupa ponajprije testovima putem kojih oni osvješćuju svoj odnos prema ljudima koji imaju shizofreniju. Od početnih vrlo negativnih stajališta situacija se s vremenom mijenja i negativni elementi (a najčešći su: predrasude o nemogućnosti tih ljudi da budu s drugima,

da su jadni jer potječu iz lošeg socijalnog sloja, da su nelječivi, da su opasni, glupi, agresivni i nekreativni) gube se već nakon mjesec dana edukacije. Prikaz školskog projekta provedenog u Španjolskoj za redukciju stigme i diskriminacije shizofrenih bolesnika izazvao je raspravu s talijanskim stručnjacima. Talijani, koji te programe rade na sličan način već dvadesetak godina, zovu ih programom promijenjena jezika. Koliko program promijenjenog jezika koji izbjegava određene riječi (bolesnik, shizofrenija itd.) i dalje pothranjuje stigmom daljnje je pitanje. Stigma je jedna od najaktualnijih tema u psihijatriji zadnjih godina. Kad je u pitanju jezik nije dovoljno promijeniti naše imenovanje bolesnika nego naše prihvaćanje osobe s problemima. Samo prihvaćanje i novi odnos prema njima izmijenit će situaciju i oni će biti primljeni u društvo na način na koji to sugeriraju nove tendencije i neka već starija iskustva mahom iz skandinavskih i zemalja Zapadne Europe.

Destigmatizacija potroši negativne konotacije riječi i u takvu slučaju nije nužna promjena terminologije jer se dogodila psihološka promjena na razini prihvaćanja kod većine članova društva. Koliko je važna destigmatizacija pokazuju činjenice o samoubojstvima koja se događaju kad pacijent iziđe iz bolnice upravo zbog stigme koju osjeća.

Posebna vrsta edukacije pripada edukaciji pacijenata, pa se na kongresu moglo čuti o školi u Kanadi gdje pacijenti uče kako govoriti o sebi. Govoriti o sebi nije samo predmet razgovora sa stručnjakom ili susjedom nego on uključuje i javne nastupe koji su također dio uključenosti u zajednicu i prihvaćanja u društvu. A to znači da takvi pacijenti uče čak i to kako nastupiti, primjerice, na tv. U tom kontekstu iznesen je primjer iz Španjolske kad se rodbina pobunila protiv želje člana obitelji da na tv govori o sebi. Međutim, bolnica je pomogla pacijentu da dođe na tv i govori o sebi, svojim osjećajima i stanjima. Rodbina je podigla tužbu protiv bolnice i izgubila parnicu jer je sud stao na stranu vještaka koji su dokazali pravo punoljetne osobe da govori o sebi ako to želi. Pacijent može biti i osoba sa skrbništvom, ali

ne postoji oblik skrbništva koji bi bilo kome zabranjivao da govori i svjedoči o sebi. Primjer pokazuje i stajališta rodbine koja nije naučila živjeti s različitim, ali će to u budućnosti trebati.

Destigmatizacija i volonteri

Pitanje opasnih pacijenata koji se nalaze u sudskom postupku odvojeni su od pacijenata na koje se odnosi reforma i mogućnost destigmatizacije. Oni koji su opasni po okolinu i predmet su sudske istrage nalazit će se na zatvorenim zatvorskim odjelima i o njima će se brinuti te institucije, a negdje brinu već i sada, te kroz usvajanje posebnih zakona tj. onih koji raspravljaju status osoba kojima se ograničava sloboda.

Poseban blok predavanja odnosio se na teško stanje u zatvorenim psihijatrijskim ustanovama u zemljama bivše Istočne Europe, gdje su mnogi pacijenti desetljećima bili zatvarani i bez pomoći rodbine, odnosno društvene zajednice. I u tim zemljama nužno je prihvatiti program u kojem će psihijatrijski bolesnici biti zbrinuti na drukčiji način, ponajprije socijalizirani u vlastitoj obitelji. Rekonstrukcija psihijatrijske službe to zahtijeva što brže i to je uvelike vezano s ekonomskim stanjem u društvu, ali u čemu je Svjetska zdravstvena organizacija voljna pružiti svoj pomoć vladinoj politici uz promociju alternativnih mogućnosti i kreiranje novih prostora (mogućnosti NGO-a i socijalna politika). Očekuje se da će mnoge zadaće u reformi odraditi volonteri koje tek treba organizirati u nekim zemljama.

Neka istraživanja koja se odnose na zemlje u tranziciji govore o porastu samoubojstava, posebice kod žena te istodobnom porastu kriminaliteta i suicidalnosti. Prevencija suicida potrebna je među depresivnim i među shizofrenim pacijentima. Ono što ostaje i kod jednih i kod drugih jest da se zapravo razgovara o depresiji i o shizofreniji, i da se unapređuju načini izlaska na kraj s mislima i onim što se događa kod osoba koje izaberu krajnji slučaj da bi riješili svoje probleme. Među temama suicidalnosti bilo je čak i istraživanja koja su govorila o efektu klimatskih faktora i porastu samoubojstava,

a neki od radova bavili su se utjecajem terora na psihička stanja.

Odnos posla i depresije pokazao se vrlo bitnim u suvremenom društvu u kojem depresija sve više postaje plod takoreći superangažmana na poslu. Ljudi koji hoće biti uspješni danas sužavaju svoje interese do te mjere da često od svih dosadašnjih ostaju samo obitelj i posao. A na kraju radnog vijeka, kad uglavnom ostane samo posao, slijede promjene koje izazivaju stresove i mnoge osobe završavaju u stanju depresije iz koje vrlo teško izlaze. To je jedna od novih vrsta depresija, tj. depresija kao posljedica stresa i iscrpljenosti na poslu.

Posebne teme pokazale su velik napredak farmakologije i raznih bioloških istraživanja, a lijekovi koji pomažu shizofrenim bolesnicima sve su bolji, pa problem shizofrenije i popratnih pojava kod farmakološkog liječenja još je jedna od dominantnih tema. Velik je uspjeh farmakoloških metoda u liječenju depresije. Nova istraživanja i spoznaje u biokemiji uvelike pomažu u liječenju psihijatrijskih bolesnika.

Napredak genetike i farmakoterapije

Depresije se liječe farmakoterapijski raznim lijekovima, čija proizvodnja danas napreduje velikim koracima. Briga o depresivnom pacijentu je veća, pa se uz liječenje nudi iskustvo, znanje i razumijevanje pacijenta tako da on počinje govoriti o depresiji i prenosi svoje znanje drugima.

S druge strane, genetika je sad opipljiva jer se može vidjeti na određenim genomima koji je dio odgovoran za što i ona napreduje u tom smislu da se može točno locirati bolest, tj. mjesto na kojem se nalazi promjena koja uzrokuje neku bolest. Kako će se to sve razriješiti – druga je stvar. Još nije utvrđen gen na kojem se nalazi shizofrenija, ali na tome se radi, što će rezultirati i novim mogućnostima liječenja.

Bilo je govora i o telemedicini, a to znači da u slučaju psihičkih smetnji svoje simptome psihijatra šaljete Internetom i na isti način dobivate odgovor ili razgovor, što je važno u slučajevima kad je nužna mogućnost komunikacije bez obzira gdje se nalazili oni koji komuniciraju. Inače, psihoanalitičkih tema gotovo da nije ni bilo jer se čini očitim da te teme dobro pokrivaju psihoanalitički kongresi.

Sljedeći kongres je onaj svjetski i održat će se u kolovozu ove godine u Japanu, a tema je *Partnership* u mentalnom zdravlju. ☑

Oni koji uče sporo i veoma sporo

Izraelska i palestinska bolest njihova je potreba za patnjom, za statusom vječnih žrtava

*Dan Bar-On je profesor psihologije na Sveučilištu Ben Gurion u Izraelu. Njegovu posljednju knjigu *The Others within Us* nedavno je na njemačkom objavila zaklada Koerber

Dan Bar-On

Izraelska vojska cijenu plaća tihim civilnim ratom koji je započeo neposredno prije atentata na Yizhaka Rabina. Civilni rat je tih zahvaljujući mrtvoj točki između onih koji su spremni preuzeti rizik i nastaviti mirovni proces s Palestincima i ostalim arapskim zemljama (znajući da im je to jedina šansa za demokratsku židovsku državu na ovome području) i ostalima koji, ni po kojim uvjetima, ne žele preuzeti taj rizik. U tom smislu izraelska vojska radije ubija Palestince (i Palestinci izraelske Židove) nego da se Židovi suoče sa Židovima u civilnom ratu, što je kompliciranija mogućnost. Ova potonja mogućnost izgleda puno teže u kontekstu šest milijuna Židova koji su ubijeni u Holokaustu (iako su neki ekstremisti desnice pokazali kako su spremni ubiti Židove koji im stoje na putu). Nedostatak odlučnosti, na kojoj se temelji civilni rat, potaknuo je Ehud Barak nakon sastanka na vrhu u Camp Davidu u srpnju 2000. izjavivši: "Nemamo s kime razgovarati".

Zadržavanje statusa quo

Izraelska vojska plaća cijenu mrtve točke između tih dvaju židovskih grupa, jer vojska mora izvesti nemoguću misiju zadržavanja statusa quo, stvarajući iluziju da postoji mogućnost fizičke sigurnosti bez postizanja dogovora. Iako izgleda da postoji uvjerenje kako vrijeme još uvijek radi u korist Izraela, čini se da se već dulje vrijeme događa upravo suprotno. Za vrijeme prve Intifade stalno se govorilo "o ulozi vojske koja je održavala političke opcije otvorenima za pregovore kada do njih dođe". Danas nitko više ne govori o opcijama, govori se samo o zadržavanju statusa quo po svaku cijenu. Političari koriste svaki mogući oblik demagogije kako bi od izraelskoga društva prikrili istinu. Iako Izrael ima jednu od najjačih vojski na svijetu, ona pomalo gubi moralnu prednost masovnim korištenjem sile protiv palestinskih civila i gerilá koje imaju veliku javnu podršku svojega naroda. Vojska je prvi put bila zloupotrijebljena tijekom libanonskoga rata 1982., kao socijalni odgovor političkoga prava za povlačenje iz Sinaja. Ponovno je bila zloupotrijebljena tijekom prve Intifade 1987., a temeljila se na pogrešnom konceptu razbijanja palestinskoga duha. Sad ponovno biva zloupotrijebljavana s jednakim obmanjujućim konceptom, vjerojatno i kao socijalna reakcija političkoga prava na povlačenje iz Libanona.

Prosvjetljujuća okupacija

Produžena zloupotreba izraelskih "obrambenih snaga" kao okupatorske vojske uništila je njezinu moralnu snagu i prouzročila ozbiljno oslabljenje njezine stvarne snage, ako bi sutra dobila pravu i ozbiljnu obrambenu funkciju. Mudar vojnik 2002. na okupiranim teritorijima neprekidno razmišlja kako da se spasi od neposredne fizičke opasnosti u koju ga je dovela vojska. Ako je mudar, danas se također užasava dugoročne mentalne opasnosti i provođenja nemoralnih djela koja se ne mogu opravdati i za koja će mnogo godina kasnije plaćati cijenu. To čujemo od vojnika

u Izraelu i drugim dijelovima svijeta. Povrh toga, generali vojske danas su uhvaćeni u unakrsnu vatru izopačenih političkih sistema. S druge strane, mogli bi ostati zapamćeni kao generali koji vojsku nisu znali obraniti od mrtve točke političkoga sistema. Mogli bi ostati zapamćeni kao generali koji su vojsci dopustili da postane kriminalno nasilna, bez da je polučila ikakvo političko rješenje. Mogli bi ostati zapamćeni kao generali s kraja "izraelskoga vijetnamskog rata". Otud se čovjek može vratiti samo s mnogim mrtvačkim sanducima, ali bez slave i postmilitarnih političkih opcija.

Palestinci se isto nalaze usred ozbiljnih internih prepirki koje su utišane uslijed suočenja s Izraelom. Ima onih koji razumiju da rješenje s Izraelom neće omogućiti povratak izbjeglica svojim izvornim domovima. Ima drugih koji su odani izbjegličkim snovima o njihovim domovi-

ma. Ovdje je i vodstvo prve Intifade, socijalni razvoj na najnižoj razini, a tu su i oni koji su došli s Arafatom iz Tunisa i prvoj grupi nametnuli svoje metode. Nadalje, Palestinci na Izrael projiciraju svoju bespomoćnost za rješavanje njihovih internih razmirica. Možda i oni više vole ubijati Židove (i da Židovi ubijaju njih), umjesto da se suoče jedni s drugima. Zbog čega se bore unutra? Za što? Jer se s njihova stajališta šansa za mir nije uspjela materijalizirati? U očima mnogih Palestinaca Oslo se smatra nastavkom izraelske "prosvjetljujuće okupacije" koja zapravo ne mijenja status quo između te dvije strane. Siti su mirovne staze koja im je samo donijela još veću agoniju, poniženje i ekonomsko razaranja. Ljudi koje mnogi Izraelci tijekom dugih godina okupacije nisu čuli niti vidjeli, napokon su se zasitili. Nisu više voljni čekati na jednu izraelsku vladu koja će ih shvatiti ozbiljno.

Patnja je skupa

Došli su do zaključka koji Izraelci uglavnom pripisuju njima: "Oni razumiju samo silu". Jesu li u velikoj zabludi?

Potreba za patnjom

Ako je Yom Kippurski rat pokazao neuspjeh vojnoga izraelskog koncepta, tad je prva Intifada utjelovljenje neuspjeha političkoga izraelskog koncepta moći. Izrael je upao u klopku vlastita samo-imidža kao "otmjenoga okupatora" "privremenih" nagodbi sve dok... Izrael nije razumio proces: sâm se ulovio u krajnje uvjerenje o svojoj snazi. Nije predvidio da će se druga strana pobuniti te da se neće htjeti vratiti svojim pasivnim i pokornim ulogama. Promašenost koncepta koji se usmjerava prema moći danas je sastavni dio najvećeg dijela židovsko-izraelske zajednice. Njezina vjera u suživot u velikoj se mjeri smanjila. Izraelski mediji danas govore o razdvajanju i premještanju, kao da se židovski život na Srednjem istoku može nastaviti u izoliranoj čahuri. Ta država ne simbolizira samo izgublenu nadu za suživot, već i promašenost koncepta moći. Stoga Izraelci, generacija za generacijom, životnu opciju sada iskušavaju samo ubijanjem, načinom kojim kratkoročno može profitirati samo ekstremna desnica.

Do promjene će doći samo ako oba društva odluče u korist kompromisa. Jedino vodstvo koje svojem narodu može reći istinu na taj će način pomoći da se krene put suživota tih dvaju naroda, rame uz rame, a ne pokoravanjem, sukobima i nasiljem. Kako bi dosegli tu fazu oba naroda moraju priznati da su veoma bolesna. Izraelska i palestinska bolest njihova je potreba za patnjom, za statusom vječnih žrtava. Iako je ta potreba egzistencijalna, ona je bolna i neprekidna. Kako bi se oporavilo od te bolesti i živjelo drukčije treba se platiti cijenu bolnih kompromisa, preuzimanja rizika koje mogu preuzeti jedino oni koji nisu samo žrtve. U tom kompromisu svaka će strana dobiti samo pola kolača, ponekad možda i manje od toga. Neprekidna mrtva točka i želja za da se cijeli kolač zadrži za sebe obje strane bi mogla dovesti do još većih katastrofa.

Na potezu: Izrael

No, ovdje nema simetrije: s obzirom na to da je Izrael prije 35 godina okupirao Palestince on mora učiniti prvi potez. Mora javno priznati da je krenuo pogrešnim putem te pokušati na drukčiji način. Koliko grobova trebaju Izraelci kako bi dosegli tu fazu: dvadeset u jednome danu, sto u tjedan dana, tisuću u godinu dana? Nažalost, to je put kojim smo upravo krenuli. Kada nestane osjećaja i sposobnosti da se iznova počne razmišljati stvarna se promjena može postići samo potpunom iscrpljenošću. Jedan prijatelj iz Sjeverne Irske jednom mi je rekao: "Godine 1975. bili smo vrlo blizu dogovora, no to je bilo za one koji brzo uče. Za one koji sporo uče trebalo nam je još 25 godina nasilja". Nadam se da nam neće trebati daljnjih 25 godina za one koji uče veoma sporo. ■

*S engleskoga prevela
Gioia-Ana Ulrich*

ESEj

Sjene gradova

Predrag Matvejević

Apokrif

Na simposionu koji je održan na otoku Naksosu, jedan od sudionika predočio je štivo koje je izazvalo odobravanje i dvojbu. Predstavio ga je kao traktat o sjenama gradova na Mediteranu, rukopis pronađen u nekoj staroj biblioteci, bez nadnevnika. Sačuvan je, navodno, u više inačica od kojih su neke, novije, apokrifne. Ovdje je samo njegov dio:

Jeruzaleme, tonuo si dugo u svoju sjenu. Bio si veći od nje. Sam si mjerio svoju veličinu. Na tebi je da opet postaneš ono što jesi. Zid plača premalen je da te pred njim oplakujemo.

Rimu, sjena ti je ravna slavi tvojoj. Plamtjele su i gasnule jedna spram druge. Nisi vidio boljega premca od vlastite sjene, prestao si ga tražiti. Ostao si s njom gdje si bio i gdje ćeš biti.

Atena je blistala zajedno sa svojom sjenom. Dugo je trajao suton pod Akropolom. Dolazili su putnici do nje, pitajući se je li ista. U ruševinama su otkrivali samo njezine sjene. Pirej je bio bez svjetionika.

Aleksandriju su opsjedali barbari u navratima. Dio po dio prošlosti pokapali su među njezine zidine. Nakon što su spalili papire, razbacali su pepeo. Sjene slova koje su ostale u njemu ne daju se lako pročitati.

Tir i Sidon, kormila od cedrovine, jedra od lana, vesla od levantskog ariša, glas proroka Ezekijela još odjekuje u luci. Dragocjeni su tereti potonuli. Sjene su im na dnu, u olupinama, trajnije od njih.

Sirakuza je otkrila u svojim njedrima kamenolom sav iz jednoga dijela. Povjerila ga je glumcima za rijetke izvedbe. Igre su završene, sjene kora još izvode staru dramu na kamenoj pozornici.

Kartago, bila si prkosna. Osvetili su ti se pobjednici. Potomstvo nije dočekalo punske korablje na tuniskoj obali. U zaljevima Velike i Male Sirte još se zibaju sjene feničkih jarbola.

Leptis Magna razorena je uz pustinju.

Lebda joj je zatrpala luku pijeskom. Veliki je amfiteatron još tamo gdje bijaše. Sjene iz gledališta motre davnu priredbu. Kakav je to bio grad i koliki je mogao biti!

Napulju, tvoje su sjene pobranjene u tebi, gradovi u gradu, grobovi među grobovima. Za vrijeme velikih svetkovina zaručuju se ponovo s tobom. Uz njih uzalud traže pokoja oni koji prisežu da ćete vidjeti na kraju.

Venecijo, sjene su čuvale tvoja blaga najveća, uz palače, crkve, arsenal. Jedino one ti bijahu vjerne. Spasile su te od vlastite požude, obranile od zavisti svijeta. Tebi su hodočastili ljubavnici. Sveti Marko nije hodočastio u Rim.

Marsej je teže osvojiti iznutra nego izvana. Njegova stara luka veća je od njega i njegova mora. U nju se ne uplovljuje slučajno. Ne izlazi se iz nje po svojoj volji. Njezine sjene prate dovijeka sve koji su u njoj bili.

Bejrute, u tebi bijaše najviše sjaja na Levantu. Na tebe padoše tuđe sjene, onih kojima si trebao biti gospodarom. Osuđen si da sam ponovo odabereš svoje, kako bi mogao uskrsnuti.

Barcelonu je more vuklo zaleđu, zaleđe ju je vraćalo moru. Sjene su joj padale na jednu i na drugu stranu. Među njima je tražila pouku. Dugo je gradila luku kojom će se moći ponositi.

Genovo, odlučnost ti je nadjačala snagu. Ligursko more bilo ti je preusko, drugoga mora nije ti bilo dosta. Pratile su te sjene tvojih rivala. Bile su ti nužne na početku i na kraju plovidbe.

Dubrovniče, zastava ti je s grbom slobode trajala koliko i sloboda. Potresi ti uzdrmaše tvrde, sam si se morao izbačljati. Bez tebe bi bilo više sjene na istočnoj strani. Jadran bi bio manji.

Sevilja je na ovom i na onom moru, dalje od obale i na obali samoj. Njezini su kapetani bacali sidra u zaljeve bez dna. Sjene potonulih karavela ostale su znanavijek na ušću Guadalquivira.

Istambule, u tebi se sastaju i rastaju pamćenja. I mora se sastaju i rastaju u tjesnacu, kraj velikih vrata. O tebe se otimaju tvoji graditelji i tvoji osvajači. U tebi su se pomirile njihove sjene, dalje od tebe ponovo rastaju.

Palermo i Messina, Malaga, Almeria i Palma na Majorcki, Tripolis na drugoj strani, Kairo na delti koja izaziva more, Malta sa svojim vjetrovima i vitezima, stari Korint, novi i stari Solun, grčki i židovski, Ra-

venna bizantska, Split u sjeni Dioklecijana, Kotor u podnožju Crne Gore, Ancona koju su Slaveni zvali Jakinom, Drač, Bari i Anti-Bari na zapadnoj i istočnoj Adriji, Varna, Costanza i Odessa s drevnim emporijima Euksina, vaše su luke svjedoci vaših sjena, naših brodoloma.

Evropo, ne traži sebe u sjeni svijeta. Ti si svijet. Ne zaboravi more koje te zibalo, Mediteran.

Rečeno nam je da je izvornik ovoga traktata sačuvan u Valenciji, u knjižnici stare obitelji čiji su ga potomci s koljena

na koljeno prepisivali i dopunjali. Lako je primijetiti da je i navedena inačica dopisana, prepravljena ili prilagođena, da je možda mjestimice «velerječita» (tako je – aime! – simultani prevodilac na rečenom simposionu preveo romansku riječ *grandiloquente*).

U ovakvim zapisima, i u naumima onih koji ih šire, često su posrijedi ambicija ili taština. Mediteran je pun apokrifa. ■

(Iz rukopisa pripremljenog za novo izdanje *Mediteranskoga brevijara*)

General Tribunale

SLOBODA NARODU!

Koja je osnovna ideja projekta Guided tour?

– U ovome projektu zanimaju me, između ostalog, slučajne si-

uz suvremenu umjetnost. Dakle, turisti ili posjetitelji izložbe drugačije će percipirati ovaj prostor i ljude koji ovdje žive ili rade. Osim toga, ljudi koji ovdje rade ili jednostavno piju kavu na trgu postat će svjesni ove aktivnosti

lježava i umjetničkim projektima. Tako sam u Erlaufu surađivao s djecom predškolskog uzrasta. Pokazivao sam im fotografije lokalnih političara u pozama kada se rukuju, drže govore ili presijecaju vrpce. I ta djeca su pokušala simulirati te situacije ispred objektiva mog fotoaparata. Iz tih fotografija načinio sam postere koji su onda lijepljeni po Erlaufu. Taj je projekt izgledao poput političke kampanje te djece. Djeca su bila veoma zadovoljna jer su prepoznala svoje fotografije na javnim mjestima, a cijeli grad je izgledao pomalo halucinantno, kao da djeca pokušavaju preuzeti odgovornost za budućnost Erlaufa. To je dobar primjer suradnje s lokalnom zajednicom. Projekt se zove *Budućnosti*, a referira na političare koji koriste djecu za svoje kampanje. Dok sam odrastao slušao sam priče o tome kako smo upravo mi, djeca, budućnost ove zemlje i slične priče. Na određeni način, to je moja reakcija na indoktrinaciju djece.

posljednoj Manifesti referira se ne nemogućnost putovanja posredno povezano uz ekonomske prilike. Može li ga detaljnije objasniti?

– Projekt za ljubljansku Manifestu *Zajedničko putovanje* odnosi se na nemogućnost putovanja i svojevrsnu izolaciju. Zamolio sam različite ljude da mi nacrtaju gradove koje nikada nisu posjetili. Zaista, nemogućnost putovanja ovih posljednjih godina povezana je s ekonomskim prilikama u Slovačkoj. Ranijih godina nije se moglo putovati zbog političkih razloga, a sada se jednostavno nema novaca. Granice su sada otvorene, ali prosječne plaće u Slovačkoj ne bi mogle pokriti takav trošak. Zato i taj rad govori, između ostalog, o gubitku životnih iluzija. Osim toga, pojavio se taj novi, materialistički pogled na svijet, rekao bih od 1995. godine. Budući da je u Slovačkoj sada moguće kupiti gotovo iste proizvode kao i na Zapadu, ljudi smatraju da nije potrebno putovati. Primjerice, ako mogu kupiti majicu talijanske tvrtke u Bratislavi, zašto putovati u Italiju?

Koje bi gradove želio posjetiti u budućnosti i koji grad smatra najboljim mjestom za život?

– Budući da sam posjetio mnogo gradova, Bratislava mi izgleda kao najljepše mjesto za život. Uostalom, tamo nalazim svojevrsnu inspiraciju. Ranije nisam tako razmišljao o gradovima. Opet se možemo vratiti na razmišljanja o projektu *Guided tour*. Upravo kao i posjetitelji ove izložbe u Zagrebu, ja u Bratislavi otkrivam još puno stvari, ljudi i situacija koje su mi ranije bile nevidljive. Kroz svoje projekte pokušavam osvjestiti novi način razmišljanja o prostoru i ljudima koji su uvijek na neki način povezani. ☐

Roman Ondak, slovački umjetnik

Učiniti nevidljivo vidljivim

Javile su se sumnje u kvalitetu budućeg života u zajednici i upravo zato u svojim se umjetničkim projektima pokušavam otvarati prema budućnosti

Roman Ondak, Guided tour, Galerija Josip Račić, od 17. svibnja do 15. lipnja 2002., Zagreb (turističke ture radnim danom u 11, 12, 19 i 19:30 sati, subotom u 11 i 12 sati)

tuacije koje bi se mogle dogoditi tijekom trajanja izložbe. Pozivnice za ovaj projekt poslane su na adrese kulturnih institucija i pojedinaca koji prate događanja u suvremenoj umjetnosti, ali isto tako i na adrese zagrebačkih turističkih ureda gdje ove pozivnice mogu privući znatizelju turista koji neće znati da je riječ o umjetničkom događaju već doslovce o turističkom razgledavanju Preradovićeve trga. Ono što će iznenaditi turiste jest činjenica da razgledavanje počinje u praznome izložbenom prostoru, a umjetnička publika bit će iznenađena činjenicom da je riječ o pravome turističkom vodstvu.

Ono što je meni zanimljivo upravo je interakcija između različitih grupa ljudi. Osim toga, oni će zajedno pratiti vodiča koji već ima pripremljen materijal o Preradovićevoj trgu, ali koji osim povijesnih znamenitosti uključuje i događaje iz nedavne povijesti, osobne priče ljudi koji ovdje rade, poput cvjećarica ili vlasnika dječjeg karusela, ali i događaje vezane

koja se ponavlja u određena doba dana, te će uočiti vodiča koji rukom pokazuje prema njima umjesto prema, recimo, uobičajenim turističkim znamenitostima, tako da je za očekivati neku vrstu reakcije između posjetitelja, turista, prodavača i ljudi u kafićima. Svi će oni, na neki način, biti uključeni u moj projekt.

Indoktrinacija djece

Zašto upravo Preradovićeve trg?

– Mjesto je frekventno. Ljudi se nalaze ovdje, pričaju, kupuju, prolaze. Bogato je različitim vrstama priča, individualnih i zajedničkih. Ali vjerujem da su rijetki oni koji razmišljaju o ovome prostoru na drukčiji način. Ova tura se može usporediti kao istraživanje koje provode novinari *National Geographica*. Recimo, ljudi kada čitaju taj časopis uvijek razmišljaju o tim dalekim i egzotičnim mjestima, a ono što im se nalazi blizu pred očima je ili nevidljivo ili nezanimljivo. Pokušavam učiniti pomak u razmišljanju o svakodnevnom iskustvu, učiniti nevidljivo vidljivim.

Često suradnju s lokalnim zajednicama i s ljudima različitih dobnih i socijalnih profila?

– Upravo prošli tjedan realizirao sam projekt u Erlaufu, gradiću u Austriji gdje su se 8. Svibnja 1945. godine susreli američki vojnici i Crvena armija. Već nekoliko godina taj se događaj obi-

Leila Topić

Roman Ondak je slovački umjetnik mlađe generacije, koji od početka devedesetih samostalno izlaže te sudjeluje na uglednim međunarodnim izložbama kao što su Manifesta 1 i 3, *Aspects/Positions* u Beču ili *After the Wall* u Stockholmu. U svojim projektima tematizira pitanja kolektivnog i individualnog sjećanja, percepciju svakodnevnog okruženja. U suradnji sa kustosicom Moderne galerije Anom Dević i profesionalnim turističkim vodičima koje koordinira Silva Kalčić, Roman Ondak realizirao je projekt pod nazivom *Guided tour* koji se odvija u prostorima Studija Josip Račić ali i na Preradovićevoj trgu.

kom situacijom, ali to je samo pokazatelj da umjetnost još uvijek može provocirati i inspirirati. Mi smo tražili probleme, ali

naciju. Razmišljali smo o Indiji ili Palestini, koja još nije nacija, i o pozivu kojem bi svrha bila pomoći mnogim umjetnicima s

biciozni. Učinilo nam se da ako to dovoljno radikalno napravimo, umjetnici se neće samo referirati na socijalni sadržaj, nego i na sadašnji trenutak. Sjećao se, Tereza, uvijek smo sanjali o takvom modelu koji bi uvjerio ljude da se ono što gledaju tiče baš njih. Tražeći projekte za *BIGguest net*, kada je riječ o Internet projektima, naša prva odluka bila je da nismo zainteresirani za tzv. net umjetnost. Mislim na sva ta šarena, iritantna estetska mjesta kakva poznajemo s neta. Mnogi poznati umjetnici, poput Jody i mnogih drugih, rade izvrsno, ali nama su bili još uvijek nedovoljno zanimljivi za ovakav kontekst. Radili smo sa stanovitim rizikom jer je interaktivnost, ako je uistinu interaktivna, uvijek rizik. Počeli smo pozivati skupine poput *RTmark*, *Superflex* čiji nam se projekt iznimno svidio, kao i ono što su napravili *e-toys* ili Andreja Kulunčić, koja je s projektom *Distributivna pravda* imala izniman uspjeh. Riječ je o vrlo promišljenim projektima.

Jedini stvarni problem koji smo imali bio je problem s medijima, koji nas nisu pratili na adekvatan način. Moram napomenuti da nismo baš presretni s "prevođenjem" net projekata u stvarni prostor. Svi su razmišljali o tome kako ćemo se suočiti s problemom interfejsa, ali neki umjetnici naprosto nisu imali vremena napraviti drugo nego pokazati miša, ekran i tipkovnicu, što možda i nije tako loše.

– **Alonso:** Ono što smo naučili od cijele stvari jest da slobodan prostor Interneta i slobodan prostor stvarnog društva nisu ista stvar. Razlika je da na Internetu postoji više mogućnosti individualne interakcije s temom i konfliktnim mjestima, dok u stvarnom prostoru, kao što smo imali prilike vidjeti, to nije slučaj. ☐

Tomi Sheiderbauer i Teresa Alonso, članovi umjetničke skupine c.a.l.c., kustosi sekcije BIGguest section na Big Torinu 2002.

Slobodan prostor Interneta

Željeli smo biti *anti-bijenale*, jednostavno predložiti neki drukčiji model, i u tome smo bili vrlo ambiciozni. Učinilo nam se da ako to dovoljno radikalno napravimo, umjetnici se neće samo referirati na socijalni sadržaj, nego i na sadašnji trenutak

nismo ih željeli provocirati, pogotovo ne one između kustosa i umjetnika.

Želio sam zapravo započeti s jednim vrlo općenitim pitanjem. Odnosi se na vaše originalne namjere s najvećom sekcijom koju ste trebali osmisliti...

– **Sheiderbauer:** *BIGguest net* je rezultat naslova kojeg je predložio Michelangelo Pistoletto, *Big Social Game*. Kada smo ga prije godinu dana doznali, razmišljali smo o tome koja bi zemlja mogla biti gost. Učinilo nam se da ne možemo pronaći smisao u tome da pozovemo neku

tog područja. Isto tako, učinilo nam se zanimljivim pozvati Indiju, na čijem smo primjeru imali namjeru pokazati kako jedan vrlo stari, mitski svijet i visoka tehnika mogu ići zajedno. No palo nam je na pamet, i to smo rekli Michelangelu, da bi možda bilo bolje umjesto toga u goste pozvati svijet net umjetnosti. Tada bismo bili slobodni pozivati ljude odasvud, što je također adekvatan odgovor na sadržaj "velike društvene igre". Željeli smo to i zato što smo konceptom ove manifestacije nastojali postići jedan bijenale manje, a ne još jedan bijenale. Željeli smo biti *anti-bijenale*, jednostavno predložiti neki drukčiji model, i u tome smo bili vrlo am-

Miklos Erhardt

Kakva ste iskustva stekli u Torinu, kao umjetnici i kao kustosi?

– **Sheiderbauer:** Kada smo pozvani kao selektori, kao oni koji odlučuju o sadržaju projekta, imali smo zapravo namjeru napraviti kritički projekt, ali mislim da nismo u potpunosti računali s problemima koji bi u vezi s tim mogli nastati.

Zar ste uopće mislili da su se problemi mogli izbjeći?

– **Sheiderbauer:** Kad bismo radili ponovno, sigurno bismo to izveli drukčije, pokušali bismo bolje komunicirati s umjetnicima. Moram priznati da nisam u potpunosti računao s osjetljivom politič-

toga, ideja igre nije utopija, jer je to je nešto što se događa, što se živi u trenutku. To je način doživljavanja stvari u terminima odnosa, postavljanje stvari u aktivnost, u

tu igru dovoditi stvari u pitanje.

Ova je manifestacija izazvala negativne reakcije u dnevnom tisku, no čini mi se da se da je riječ o temeljnom neprepoznavanju najintrigantnijih struja u recentnoj produkciji svojstvenih upravo umjetnicima mlađeg naraštaja, koji se više ne zadovoljava estetskim senzacijama, nego tražaju za stvarnim sadržajima.

– Za mene je sadržaj vrlo bitan. Ovdje je u središtu pozornosti socijalni sadržaj. Jasno je da je oblik nositelj sadržaja, koža je na površini tijela, ali potrebno je tijelo, jer koža onda nečemu služi. U 20. stoljeću forma je bila najvažnija, jer ju je trebalo mijenjati, jer je promjena forme povlačila za sobom formalni sadržaj, koji je opet utjecao na mijenjanje vizije svijeta. Danas estetske promjene i bijeg u autonomiju autoreferencijalne umjetnosti više nije dovoljan. Ideje estetskog progresivneta odavno su prevladane, nalazimo se u etici koja se redefinira, otkriva, etici koja dolazi iz dubokih društvenih potreba.

Puno se ovih dana govorilo o akciji grupe Everyone is an expert i mišljenja o njihovom istupu s rimovanom parolom su podijeljena. Na diskusijama u "Areni" zauzeli ste negativan stav prema tome, tj. niste stali na njihovu stranu...

– Uvijek postoji opasnost izlaska iz okvira umjetnosti u banalnost politike. Umjetnost mora uzeti politiku u igru, ostajući umjetnost i djelujući specifičnim oblicima koji su kreativni i transformativni. Ako se umjetnosti postavi direktno u po-

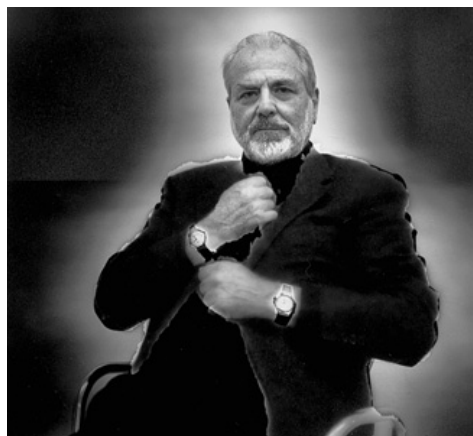
litičku ulogu, završava u parcijalnosti. Bilo da je lijeva ili desna, uvijek ostaje parcijalna, jer se ne uspostavlja odnos. To je velika opasnost. Siguran sam da umjetnost ne smije bježati od politike, ali na imaginativan način koji nije rat... nego nešto drugo. Produkcije novih stvari stvaraju novu sliku budućih civilizacija koje se mogu vratiti i unatrag, odustajući sudjelovati u tehnološkom ludilu, ekonomskim spekulacijama pod svaku cijenu. No, danas je agresivnost svugdje u modi.

Ona nije potrebna onim umjetnicima koji su u stanju napraviti dublja istraživanja i kreirati alternative. Moram reći jednu stvar – ovom izložbom otvorili smo vrata svijeta i ne možemo zanemariti činjenicu da to podrazumijeva događanje mnogih, često nepredvidljivih interakcija. Ovdje nije kao na drugim izložbama koje su unaprijed i u potpunosti definirane, i za koje postoji apsolutna garancija da neće biti briga ni problema. Ali za to smo odgovorni. Kada smo odlučili govoriti o velikoj društvenoj igri, to je podrazumijevalo skok u vatru, jer nalazimo se u vremenu velikih promjena, no treba biti oprezan da ne nastanu katastrofe. Umjetnost ne smije stvarati nesreće, umjetnost mora tražiti mogućnosti. Nesreće se ionako već posvuda događaju i ne treba se praviti da ih ne vidimo. Mladi ljudi sve se više uključuju u politička previranja, to treba uzeti u obzir. Vatra je tako velika, da lonac umjetnosti vrije kao nikada prije, pa kad se podigne poklopac izide mnogo pjene ...

Michelangelo Pistoletto, umjetnički direktor Big Torina 2002.

Umjetnost traženja rješenja

U 20. stoljeću forma je bila najvažnija, jer ju je trebalo mijenjati, jer je promjena forme povlačila za sobom formalni sadržaj, koji je opet utjecao na mijenjanje vizije svijeta. Danas estetske promjene i bijeg u autonomiju autoreferencijalne umjetnosti više nije dovoljan

Iva R. Janković

Zašto ste se odlučili upravo za naslov biennala Velika društvena igra. Pojam "socijalnog" danas rijetko priziva vedre asocijacije igre...

– Mislio sam na igru u smislu – igratmo se mijenjanja društva. Ideja igre podrazumijeva obavljanje neke radnje s lakoćom, nema prizvuk težine kakve utopije. Osim

ovom slučaju u aktivnost igre. Pedale ne služe tomu da budu mirne, nego da se pokreću. Kada se igra, može se pobijediti ili izgubiti, za razliku od ideje socijalnih utopija koje mogu završiti u teškim gubicima. Ljudi obično govore "umjetnost nikad ništa nije promijenila". Pa dobro, mi se onda igramo s idejom mogućih promjena. Ako se stvari promjene, dobro, ako se ne promijene, znači da smo se igrali i kroz

Na gradskom trgu

Kao posebno cijenjeni gosti skupine c.a.l.c., u Torinu su se pojavili članovi popularnih e-toysa. Na iznenađenje svih, net ak-

Velika društvena igra

Razumijevanje sadržaja i konteksta radova ne počinje podražajem očnog živca, nego podrazumijeva vrijeme za koncentraciju i razmišljanje

Big Torino 2002, od 19. travnja do 19. svibnja 2002., Torino

Iva R. Janković

Biennale mladih koji se ove godine održao drugi put u bogatoj talijanskoj pokrajini Piemont, izazvalo je za umjetničke manifestacije ovakva tipa neuobičajeno komešanje. Umjetnički direktor Michelangelo Pistoletto ranih šezdesetih godina aktivno je sudjelovao u formiranju umjetničke struje s refleksijama na sociološki aspekt umjetnosti, poznatom pod nazivom Arte povera. Šezdesetomogodišnjaka s međunarodnom reputacijom zaintrigiralo je pitanje kako se danas umjetnici mlađe generacije "nose" sa socijalnom problematikom, a kad je odabirao temu i naslov Biennala, vjerojatno nije do kraja računao s činjenicom da kod igara ponekad treba računati i na izostanak fair playa.

Osim etabliranih selektora poput talijanskoga kustosa Giacinta di Pietrantonio, o koncepciji Biennala odlučivali su predstavnici novog umjetničkog naraštaja, koji su se prvi put našli u ovoj ulozi. Omi Scheiderbauer i Teresa Alonso, članovi umjetničke skupine c.a.l.c osmislili su središnji dio – BIGuest Torino. U nekadašnjim plemićkim konjušnicama Cavalerizze, gdje se nalazi glavni izložbeni prostor, ovaj put mogao se vidjeti velik broj računala, mapa i tablica koje su nastale kao rezultat statističkih obrada. Uz pojedine radove na Internetu nije nedostajala vizualna strana prezentacije, no razumijevanje sadržaja i konteksta rada tražio je drukčiji pristup, koji ne počinje podražajem očnog živca, nego podrazumijeva vrijeme za koncentraciju i razmišljanje.

tivisti nisu svoj rad realizirali na Internetu, nego na torinskom trgu Piazza Castello. Među mnogobrojnim intervencijama u urbanom prostoru kakvima je, uz net projekte, obilovao ovogodišnji Big Torino, njihov se rad može ubrojiti među uspješnije, kako s estetske, tako i s idejne strane. Montažna kućica narančaste boje, koja je postala zaštitnim znakom grupe inteligentnih i informatički obučanih umjetnika, konstruirana je kao mjesto uistinu namijenjeno igri. E-toysi su sadašnju politiku u Italiji koja je moć stvorila upravo putem medija (nakon što je sadašnji predsjednik otkupio nekoliko vitalnih televizijskih stanica), pretočili u rafiniran rad posvećen najmlađima. Osnovnoškolci su prolazili kroz neku vrstu rituala, započinjući igru odijevanjem u bijele kombinézone, nalik opravama za astronaute, nakon čega su se okupljali oko pripovjedača bajki, koje se od klasičnih razlikuju tek po tome što se u ulozi moćnog zla kojeg treba pobijediti kriju šareni mas-mediji.

Novinari dnevnog lista *Il giornale del Piemonte* poznatog po beskompromisnom zagovaranju Berlusconijeve politike, neskloni onomu što se tijekom svibnja događalo na mnogim mjestima u gradu i Cavalerizzama, Biennale su opisali kao smotru lošeg ukusa u sprezi s političkom korektnošću, a glavni su izložbeni prostor pospradno nazivali «centrom za socijalna pitanja». No, takva je klasifikacija upravo ono što su kustosi i željeli postići, u vrijeme političkih turbulencija obilježenih stalnim uličnim prosvjedima.

Intervencije u tkivo svakodnevice

U kontekstu velikih Biennala slične su se tendencije prvi put pojavile u koncepciji austrijskoga kustosa Petera Weibla 1999. godine, kad su sukladno pojmu *otvorena djela* iz šezdesetih pojavljuje pojam *otvorene umjetničke prakse*, koja se u osnovi nadovezuje na Beyusovo učenje o "socijalnoj skulpturi", no sad najčešće lišena poetskog patosa i karizme umjetnika-zvijezde, postaje oblik analitičkog interveniranja umjetnika u tkivo društvene svakodnevice.

U kontekstu nove umjetničke struje kakvu uspješno u međunarodnom kontekstu

nekoliko posljednjih godina zastupa Andreja Kulunčić, u obliku web-sitea prezentiran je rad *Distributivna pravda*. Problematika koju je umjetnica postavila odnosi se na pitanje raspodjele ograničene količine dobara unutar zajednice. Temeljeći istraživanja na nekoliko teorija o distributivnoj pravdnosti, projekt je ostvarila suradnjom s timom stručnjaka iz drugih disciplina (filozofa, dizajnera i sociologa). Cijela se anketa s namjerom seljenja i skupljanja podataka na različitim mjestima, odnosno na primjerima nekoliko različitih društveno-ekonomskih modela, doima poput zabavne, dobro dizajnirane igre zalazeći na vrlo jednostavan način u složena pitanja, što je potvrdio i veliki broj posjetitelja zainteresirano ispunjavajući upitnik Andreje Kulunčić već na samom otvorenju.

Procesualni anketni rad prezentirali su u prostorijama Sveučilišta za društvene znanosti predstavnici njemačke skupine REINIGUNGGESELLSCHAFT projektom *Dub rada*. Skupina iz Dresdena je anketom, postavljenom ljudima različitih profila, nastojala valorizirati značenje pojma rada, udio kreativnosti i organizacije slobodnog vremena.

Razlog zbog kojeg je Biennale mladih u tisku nazvan "centrom za socijalna pitanja" jest mnoštvo radova posvećenih problemima imigranta. Talijanski *clandestini*, ljudi bez radne dozvole i prava glasa koji su uglavnom iz ekonomskih razloga primorani napustiti zemlju u kojoj su živjeli, u Italiji su sve češće predmet netrpeljivosti i predrasuda.

Pitanje imigranata

Popularna danska skupina Superflex, u izložbeni prostor uživo prenosi snimke iz jednoga popravnog doma za maloljetne prijestupnike imigrante da bi na kraju autorstvo prepustili samim mladim imigrantima, omogućavajući im uz razvijanje kreativnosti posjedovanje vlastite mreže.

Tandem Dominik Hislop i Miklos Erhardt koji se nedavno predstavio u Hrvatskoj, ponavljajući istu strategiju kao i u radu s beskućnicima iz 1996., fotoaparate s uputama za snimanje ovaj put daje *clandestinima*, te kreiraju alternativnu mapu grada na mreži gdje se klikom miša na Internetu uz pojedine lokacije koje imigranti odabiru kao intrigantne punktove vezane za njihovu svakodnevicu, pojavljuju fotografije i tekstovi njihovih komentara iz kojih je moguće dobiti posve novu sliku od one kakav najčešće proizlazi iz rasnih netrpeljivosti.

No, u kontekstu društveno angažirane umjetnosti bile su prisutne tendencije transparentnog polariziranja, koje su izazvale razilaženja u mišljenju između umjetnika i kustosa. Polemike su se najviše vodile o u osnovi dobro osmišljenog projekta skupine *Everyone is an expert*. Ova skupina, osim pokretnog ureda za imigrante, otvara Internet adresu, omogućavajući imigrantima kreiranje identiteta na osnovi željene profesije kako bi im se olakšao put za pronalaženje posla i korisne informacije učinile što dostupnijima. No ono od čega su se kustosi ogradili, krilatica je pod kojom propagiraju svoj projekt, a sastoji se od kratke pjesmice izravno upućene predstavnicima talijanske vlade: *Basta con Berlusconi, Bossi, Fini! Benvenuti clandestini!*. Suzdržan stav umjetničkog direktora i kustosa prema izravno intoniranim radovima, kakvih na ovom biennalu nije bilo malo, posve je razumljiv s obzirom na činjenicu da je vlada poslala oštar dopis u kojem lamentira nad «prevelikom iznosom novca (tri milijarde eura) utrošenom na smeće», dok su se mladi talijanski desničari transparentima sličnog sadržaja razmahivali na ulasku u Cavalerizze.

Nekonvencionalno i aktualno

U "Areni" koja se održavala kroz cijelo vrijeme trajanja Biennale, umjetnici su predznatizeljnom publikom morali braniti svoje projekte. U raspravi na kojoj se predstavila grupa *Everyone is one expert* pojavio se i sam Pistoletto, koji je prethodno zamolio njemačke umjetnike da ne tiskaju novine s rimovanom parolom, argumentirano ukazujući na negativne strane takvih strategija, no oni ga nisu poslušali.

Američka skupina *RTmark*, koja se usput rečeno na Biennalu prezentirala minornim radom, daleko ispod razine njihovih dosadašnjih intrigantnih web diverzija, dodatno je dolijevala ulje na vatru, proglašavajući na svojim stranicama organizatore licemjerima i radeći sitne diverzije natpisima na e-toysovom kontejneru (www.rtmak.com/torino <<http://www.rtmak.com/-torino>>). Unatoč incidentu u kojem je došlo do razilaženja stavova pojedinih umjetnika, direktora i kustosa, ovogodišnji biennale ostat će zapamćen ako ne kao jedan od nekonvencionalnijih (velik broj projekata nastajao je u procesu i dovršavao se kroz cijelo trajanje Biennala), a onda kao posve aktualan, barem kad je riječ o reakcijama na sasvim određeni kontekst kakva zadaju prostor i vrijeme.

TEMA

od gradnje nove zgrade. Odlučeno je istovremeno započeti ispitivanje mogućnosti pregradnje neke postojeće zgrade, za što je

radova, tehničke dokumentacije (idejni, glavni i izvedbeni projekt), ishoda uvjeta uređenja prostora i građevne dozvole, s

ture. U određivanju pravilnog pravnog i urbanističkog smještaja dvorišne dogradnje na postojeću parcelu precizno su određi-

akademske godine, Prerad Detiček je nakon dva mandata predao dužnost dekana Kristijanu Petroviću. Ured Predsjednika Republike je posredno odgovorio početkom prosinca, kad je Davorin Tepeš, predstojnik Ureda za upravljanje imovinom Republike Hrvatske otklonio mogućnost bilo kakva posredovanja u rješavanju problema prostora Muzičke akademije. Objašnjenje je na rutinskoj birokratskoj razini uvijekbavnoj desetljećima na ovim prostorima: ured stručna služba Vlade Republike Hrvatske koja se koristi za potrebe tijela državne vlasti. Što god to bilo kome značilo.

Fantomska akademija

Kronologija slučaja
Muzičke akademije – marš
kroz državne institucije

Zlatko Jurić

Kad sam prije desetak godina prvi put objavio tekst u časopisu *Život umjetnosti* o razmišljanjima i pokušajima od 1945. do 1990. osiguranja potrebnog prostora za rad Muzičke akademije, imao sam suzdržanu nadu kako bi se s vremenom možda barem moglo započeti s procesom trajnog rješenja. Iako je od šezdesetih godina sklerotičnost političkog odlučivanja u državnom aparatu bila sve vidljivija, ipak se uspjelo sagraditi nove zgrade za kapitalne kulturne institucije poput arheoloških muzeja u Zadru i Splitu, Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Poučen iskustvom dugotrajnosti izgradnje ove tri institucije nisam imao nikakvih iluzija kako bi bilo kakva novogradnja ili pregradnja postojeće zgrade mogla biti brzo izvedena u nekoliko godina. Realnije je bilo očekivati krajnje neizvjesni proces u trajanju od jednog do dva desetljeća. Za dugotrajnost ostvarenja bilo kakve zamisli na području kulture na ovim prostorima postoje brojna objektivna opravdanja: neprekidna nestabilnost u političkim zbivanjima, prijelaz iz totalitarne diktature u građansku demokraciju i Domovinski rat. Daleko su zanimljivija i brojnija subjektivna opravdanja koja se sva nalaze u "sferi magičnosti ekonomskog mišljenja". U tekstu nastojim unutar opisanog političkog i gospodarskog okruženja prikazati desetogodišnji mukotrpan "marš kroz državne institucije" brojnih dekana Muzičke akademije sa skromno postavljenim ciljem barem započinjanja procesa gradnje nove zgrade ili pregradnje postojeće zgrade u strpljivoj nadi o nekim budućim generacijama dekana, profesora i studenata koji će čitavu gradnju uspješno privesti dovršenju.

Dekan Prerad Detiček (1991.-95.): 1992. Odustajanje od Vranicanijeve poljane

Za vrijeme obavljanja pripremnih radova na Vranicanijevoj poljani tijekom 1991. u brojnim razgovorima s gradskom upravom pokazalo se da je prikupljena svega jedna trećina potrebna novca. Vranicanijeva poljana je katastarska čestica 1563 na Gornjem gradu koja je omeđena: sa sjeverne strane Vranicanijevom ulicom, kulom Lotrščak na istoku, Strossmayerovim šetalištem na jugu i Hidrometeorološkim zavodom na zapadu. Pretpostavlja se mogućnost pojavljivanja financijski zahtjevnih arheoloških istraživanja. Zbog teških ratnih zbivanja i zamršene gospodarske situacije dekan Prerad Detiček je počeo razmišljati o odustajanju

2.1 Fotografija iz zraka kompleksa Paromlina; Hrvatske matice iseljenika i KD Vatroslava Lisinskog, iz smjera sjeverozapada

potrebno daleko manje novaca nego za novogradnju.

1993. Kako financirati bilo kakvu gradnju?

Tvrtka *Interkonzalting* je predložila na potpisivanje ugovor o vođenju svih konzalting poslova i ovjeru punomoći o zastupanju Muzičke akademije pred gradskim i državnim službama. Na velika građevinska poduzeća *Industrogradnju*, *Tehniku* i *Međimurje-Visokogradnju* bio je upućen dopis s anketnim upitom jesu li spremni kreditirati početak pripremnih radova (istražni radovi, izrada tehničke dokumentacije, otvaranje gradilišta, početak građenja) oko izgradnje nove zgrade Muzičke akademije. Generalni direktor *Industrogradnje* Mato Čop i *Tehnike* Filip Filipić potvrdno su odgovorili, ali prije uspostavljanja bilo kakva kreditnog odnosa tražili su pismene garancije Grada Zagreba i Republike Hrvatske za povrat kredita. Direktor *Međimurje-Visokogradnje* Ljubomir Jurčec otklonio je mogućnost kreditiranja, a početak suradnje uvjetovao je isplatom jednog dijela avansa. Iz odgovora bilo je očito da gradnja nove zgrade dolazi u obzir tek kad se utvrdi precizan, pouzdan i dugoročan način financiranja.

1994. Pojava zgrade na uglu Zvonimirove ul. 8/Bauerove ul.

Nakon što je situacija izgledala prilično bezizlazna, početkom veljače pojavila se iznenađujuća mogućnost pregradnje jedne postojeće zgrade. Pomoćnik rektora za investicije i održavanje Rudolf Lončarić zatražio od inženjera Damira Hudečeka iz *Interkonzaltinga* financijsku i tehničku analizu opravdanosti smještaja Muzičke akademije u zgradu na uglu Zvonimirove ul. 8/Bauerove ulice, nakon što se Prirodoslovno-matematski fakultet preseli u dovršenu novu zgradu na Bijeničkoj cesti na Horvatovcu. Postojeća ulična uglovnica ima površinu od 2634 m², a u dvorištu je moguće izvršiti dogradnju od 1846 m². Ukupna površina zgrade bi iznosila 4480 m². Troškovi pregradnje postojeće zgrade i izgradnje novog dvorišnog dijela bili su predviđeni u iznosu od 4,583.800 DEM. Izrada arhitektonskih snimki, istražnih geotehničkih

1.4: Ulično i dvorišno pročelje zgrade PMF-a; Zvonimirova ulica 8/Bauerova; srpanj 1997.

nadzorom nad građenjem procijenjeni su na 320.866 DEM, približno 7% od cijene gradnje. Ukupni proračun troškova pregradnje iznosio je 4,904.666 DEM (1094 DEM/m²) u što nije bila uključena unutrašnja oprema. Vrijeme izgradnje bilo je predviđeno u razdoblju od 1994. do 1996. Planirano je bilo tijekom 1994. obaviti: arhitektonsku snimku postojeće zgrade, građevinsko-instalatersko istražno radove, sređivanje imovinsko-pravnih odnosa zgrade i zemljišne parcele, izradu projektnog zadatka, idejno arhitektonsko rješenje, prijedlog uvjeta uređenja prostora i ishoda suglasnosti, tehničku dokumentaciju za gradnju (glavni i izvedbeni projekt), ishoda građevinske dozvole, iseljenje Prirodoslovno-matematskog fakulteta iz zgrade i preseljenje u novu zgradu na Horvatovcu, pripremu građevinskog zemljišta i projekt interijera. Potrebni proračun za financiranje svih djelatnosti iznosio je 321.000 DEM. Za 1995. bio je predviđen početak i završetak pregradnje postojeće ulične zgrade i početak radova na dvorišnoj dogradnji, s proračunom od 2,300.000 DEM. U 1996. godini bi se dovršila izgradnja dvorišne dogradnje i bilo bi potrebno još 2,283.000 DEM. Pomoćnik rektora za investicije i održavanje Rudolf Lončarić je predstavio analizu Damira Hudečeka na Upravnom vijeću Sveučilišta gdje se raspravljalo o još dva moguća rješenja: bivšoj *Komandi zrakoplovstva* u Maksimirskoj ul. 63 i vojarni *Kumrovec* u Ilici. Tijekom rasprave zgrada na uglu Zvonimirova ul. 63/Bauerova ul. je bila prihvaćena kao jedino realno rješenje, jer preostale dvije lokacije dugoročno nisu bile izgledne zbog složenih međusobnih odnosa u Ministarstvu obrane Republike Hrvatske. Dekan Prerad Detiček bio je suglasan s izborom zgrade na uglu Zvonimirove ul. 8/Bauerova ul., ali je tražio pismeno jamstvo od Sveučilišta da će nakon iseljenja Prirodoslovno-matematskog fakulteta zgrada biti dodijeljena na korištenje Muzičkoj akademiji. Sredinom ožujka arhitekt Slavko Dakić, direktor Gradskog zavoda za planiranje razvoja grada i zaštite čovjekova okoliša, suglasio se s idejom prenamjene zgrade za potrebe Muzičke akademije. Posebno je upozorio na pripadanje zgrade u II. kategoriji zaštitne spomenika, zbog čega je za sve pregradnje potrebna pismena suglasnost Gradskog zavoda za zaštitu i obnovu spomenika kul-

ni urbanistički uvjeti minimalne udaljenosti od postojećih zemljišnih međa. Dekan Prerad Detiček se sredinom travnja obratio Uredu predsjednika Republike Hrvatske s molbom za posredovanje na zajedničkom sastanku predstavnika Prirodoslovno-matematskog fakulteta, Muzičke akademije i Uprave Sveučilišta. Do sastanka pod patronatom predsjednika Republike Hrvatske nije došlo, ali je na 8. sjednici Upravnog vijeća Sveučilišta početkom studenog konačno odlučeno da se ne mogu izdati nikakva pismena jamstva, zbog nerazriješene imovinsko-pravnih odnosa nad nekretninama između Sveučilišta i Prirodoslovno-matematskog fakulteta.

Dekan Kristijan Petrović (1995.-97.): 1995. Tko je vlasnik zgrade?

U siječnju je dekan red. prof. Prerad Detiček pokrenuo osnivanje inicijativnog odbora za novu zgradu Muzičke akademije u Zagrebu u kojem su bili članovi: Naima Balić, Nikša Bareza, Maja Bezjak, Arsen Dedić, Pavle Dešpalj, Prerad Detiček, Žarko Domljan, Nenad Fabijanić, Nedjeljko Fabrio, Nikša Gligo, Pero Gotovac, Ivo Josipović, Tereza Kesovija, Đuro Kokša, Vladimir Kranjčević, Ognjen Kraus, Adalbert Marković, Seadeta Midžić, Andro Mohorovičić, Tonko Ninić, Kristijan Petrović, Ruža Pospis-Baldani, Miljenko Prohaska, Anđelko Ramušćak, Istvan Roemer, Ivan Supek, Vjekoslav Šutej, Jakša Zlatar, Viktor Žmegač. Odbor je izradio rezoluciju sa zahtjevom da se odmah odredi prostor za zgradu i raspise javni natječaj za financijsko i arhitektonsko rješenje. U ožujku i travnju Damir Hudeček je upozorio Ministarstvo znanosti i tehnologije na zaustavljanje svih prethodnih radova planiranih za 1994. zbog nepostojanja pismenog jamstva Sveučilišta. Osnovni problem su neriješeni imovinsko-pravni odnosi. Prirodoslovno-matematski fakultet nije nikad bio vlasnik, jer je zgrada upisana u zemljišnim knjigama kao društveno vlasništvo od 28. srpnja 1959. Tijekom 1992. jedna od zamisli na fakultetu bila je prodajom zgrade financirati dovršenje izgradnje nove zgrade na Horvatovcu. Sredinom lipnja održan je sastanak na Prirodoslovno-matematskom fakultetu, gdje je tajnica fakulteta je izvijestila o posjedovanju dokumenta iz 1945. godine o dodjeli zgrade na korištenje, pa se zato u rujnu fakultet namjerava upisati u zemljišnim knjigama kao vlasnik. Inicijativni odbor za novu zgradu ovlastio je izaslanike dekana Prerada Detičeka, Maju Bezjak, Terezu Kesoviju, Nedjeljku Fabria i Žarka Domljana da krajem mjeseca ponovno zatraže prijem kod predsjednika Republike Hrvatske. Želja je bila postići uključivanje predsjednika države u čitavu inicijativu, kojom bi se ubrzalo rješavanje imovinsko-pravnih odnosa. U listopadu, s početkom

1996. Pitijski odgovor gradske uprave

Krajem veljače zamjenik ministra znanosti Nikola Ružinski obavijestio je dekana Kristijana Petrovića da je donesena odluka o dodjeli 500.000 kuna iz državnog proračuna za 1996. za pregradnju zgrade. U narednih nekoliko dana se od Muzičke akademije zahtijevalo podnošenje izvještaja Ministarstvu znanosti i tehnologije o predviđenom početku korištenja sredstava. Izvještaj je trebalo izraditi bez obzira što se nikakva odluka nije mogla donijeti zbog problema s imovinsko-pravnim odnosima. Početkom ožujka, dekan Kristijan Petrović zamolio je potpredsjednicu Vlade Republike Hrvatske Ljerku Mintas-Hodak za pomoć u rješavanju pravne situacije s vlasništvom, koja je došla na mrtvu točku. Mintas-Hodak sazvala je sastanak početkom srpnja na kojem su prisustvovali ministar znanosti Ivica Kostović, ministrica prosvjete Ljilja Vokić, ministar kulture Božo Biškupić, pomoćnik Rektora za investicije i održavanje Rudolf Lončarić, dekan Kristijan Petrović, prodekan Jakša Zlatar i Frano Parać s Muzičke akademije. Zbog spriječenosti nisu bili prisutni predsjednik Odbora za izgradnju, potpredsjednik Sabora, Žarko Domljan i gradonačelnica Marina Matulović-Dropulić. Na sastanku je odlučeno da Ministarstvo znanosti i tehnologije, Sveučilište i Grad Zagreb moraju stvoriti pravne pretpostavke za potpisivanje ugovora između Prirodoslovno-matematskog fakulteta, Muzičke akademije i Grada o prijenosu vlasništva s Prirodoslovno-matematičkog fakulteta na Muzičku akademiju do kraja rujna. Ministarstvo znanosti i tehnologije je trebalo u proračunu predvidjeti financijska sredstva za izvođenje pregradnje u razdoblju od 1997. do 1999. U zadnjem tromjesečju 1996. trebao bi se raspisati natječaj za izradu projektna dokumentacije. Osnovao bi se tim za odlučivanje i praćenje radova, koji bi početkom listopada podnio izvještaj potpredsjednici Vlade Ljerki Mintas-Hodak. Odmah nakon sastanka dekan Kristijan Petrović je podnio zahtjev za vlasnički upis zgrade u korist Muzičke akademije na pročelnika Borisa Ordulja u Gradski ured za graditeljstvo, komunalne i stambene poslove, promet i veze. Nakon zaprimljenog zahtjeva sredinom srpnja, na 34. sjednici komisije za poslovni prostor Gradskog poglavarstva donesena je Pitijska odluka da se po iseljenju Prirodoslovno-matematskog fakulteta iz zgrade u Zvonimi-

rovoy ul. 8 prostor dodijeli Muzičkoj akademiji. Iz famozne šturosti teksta nije jasno ostaje li Grad Zagreb vlasnik zgrade koju samo dodjeljuje akademiji na korištenje ili se grad odriče vlasništva koje se prenosi na akademiju kao novog vlasnika. Krajem listopada dekan Kristijan Petrović je obavijestio Ljerku Mintas-Hodak o osnivanju operativne grupe za praćenje dinamike djelovanja u sastavu: pomoćnik rektora za investicije i održavanje Rudolf Lončarić, dekan Frano Parać i Jakša Zlatar s Muzičke akademije i Hari Vladović-Relja iz *Interkonzaltinga*. Upozorio je na stav gradonačelnice Marine Matulović-Dropulić koja je odluku tumačila kao nemogućnost dodjeljivanja vlasništva Muzičkoj akademiji. Krajem prosinca ministar znanosti Ivica Kostović je odobrio Muzičkoj akademiji početak korištenja svojedobno dodijeljenih 500.000 kuna za obavljanje nužnih pripremnih radova.

Dekan Igor Gjadrov (1997.-98.): 1997. Izrada idejnog projekta pregradnje

Sredinom veljače dekan Kristijan Petrović i direktor Mahmud Kapetanović iz arhitektonskog ureda *Centar 51* sklapaju ugovor o izradi tehničke dokumentacije u iznosu od 367.425 kuna. U ugovoru je samo donekle bio određen obujam poslova po pojedinim fazama, ali su zato vrlo precizno bili određeni vremenski rokovi i financijski iznosi za isplatu po završetku pojedine faze. Prevedeno na običan jezik značilo je da su projektanti bili donekle u prednosti pred investitorom koji nije imao precizan pregled nad veličinom ugovorene usluge koju je u konačnici trebala biti izvršena prije bilo kakve isplate. Procjena o veličini izvršene usluge ovisila je o arbitrarnoj procjeni tvrtke *Interkonzalting*. Programska skica s idejnim rješenjem za ishođenje lokacijske dozvole izradila bi se za 25 dana od potpisa ugovora za pogodan iznos od 25.719 kuna 10% ukupnog iznosa. Nakon prihvaćanja programske skice za sljedećih 25 dana izradio bi se idejni projekt za iznos od 73.485 kuna ili 20%. Glavni projekt uslijedio bi za 60 dana od odobrenja idejnog projekta za iznos od 183.713 kuna ili 50%. Izvedbeni projekt bio bi izrađen za 30 dana nakon predaje glavnog projekta za iznos od 84.508 kuna ili 10%. Preostalih 10% od ukupne vrijednosti ugovora isplatilo bi se nakon ishođenja građevinske dozvole. Ukupno vrijeme projektiranja bilo je predviđeno na približno 135-140 dana. Arhitekt Nebojša Weiner je odgovorni projektant arhitekture. Frane Parać je imenovan za glavnu osobu Muzičke akademije koja je odgovorna za izradu arhitektonskog programa u sklopu projektnog zadatka i odobrenje programske arhitektonske skice. Istovremeno je potpredsjednica Vlade Ljerkka Mintas-Hodak poslala dekanu mišljenje Uprave za građansko pravo Ministarstva pravosuđa, koje se bavi imovinsko-pravnim odnosima, a izrađeno je tijekom siječnja. Prirodoslovno-matematički fakultet je na osnovi zapisnika sa sjednica Sveučilišnog savjeta iz 1956. i 1959. godine stekao pravo vlasništva. Nekretnina je bila društveno vlasništvo, a Prirodoslov-

no-matematički fakultet ju je dugi niz godina posjedovao kao samostalan, zakonit, istinit i pošten posjednik, pa se zato ima pravo uknjižiti u zemljišnim knjigama kao vlasnik. Potrebno je još pričekati razrješenje situacije s bivšim vlasnicima i osnivačima, *Zakladom Hrvatske ekonomske komercijalne škole*, koja

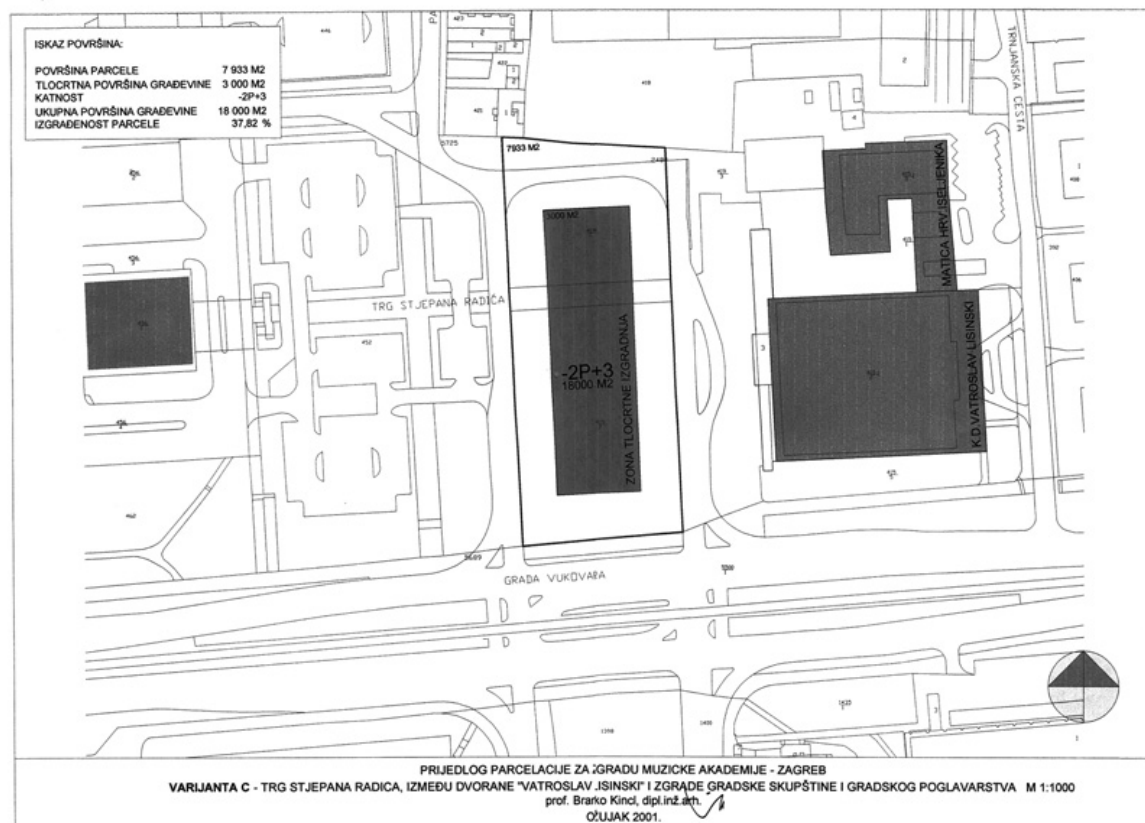
remnih radova do ishođenja građevne dozvole ugovoren je mjesečni paušalni iznos od 11.900 kuna. Za poslove stručnog nadzora nakon početka gradnje ugovoreno je 1,9 % na iznos svake obračunate privremene mjesečne situacije, uz uvjet ako izgradnja bude financirana kroz proračun Republike Hrvatske. Direktor i

Nikola Ružinski je donio odobrenje i rješenje kojim se 300.000 kuna doznačilo na poslovni račun Muzičke akademije. Za vrijeme izvođenja radova Muzička akademija je morala Ministarstvu znanosti i tehnologije obavezno podnositi izvještaje o svim djelatnostima, dostavljati fotokopije svake ovjerene građevinske si-

tuacija se dodatno zakomplicirala kad se pokušalo započeti geomehnička istraživanja nosivosti tla. Od početka okolni stanari nisu bili skloni ideji o akademiji u susjedstvu, pa su pozvali policiju koja je zbog nejasne imovinsko-pravne situacije jednostavno zabranila daljnje radove i zatvorila gradilište. Posebno je objašnjeno zašto je od idejnog arhitektonskog rješenja do idejnog arhitektonskog projekta ukupna površina zgrade od početnih 4000 m² narasla na konačnih 7000 m². Tijekom razgovora prije izrade idejnog projekta, Povjerenstvo za izgradnju je zatražilo od odgovornog projektanta arhitekture povećanje površine zbog predviđanja budućeg povećanja broja studenata sa 400 na 500. Projektna tvrtka je zbog razlike površina od 3000 m² predložila dopunski ugovor jer se površina povećala približno 75%. Ministar znanosti Ivica Kostović je odbio odobriti isplatu dopunskog ugovora zbog neovlaštenog povećanja ukupne površine zgrade, o čemu Ministarstvo nije bilo pravodobno uključeno. Rješenje se pokušalo pronaći na prijedlog dekana Tonka Ninića u razgovoru s predsjednikom Vlade Zlatkom Matešom. Do sastanka nije došlo, a ministar znanosti ostao je pri svom uvjerenju, pa arhitektonskoj tvrtki *Centar 51* nije isplaćeno dodatno povećanje honorara. Sve aktivnosti su nakon toga bile usmjerene na organiziranje sastanka dekana Prirodoslovno-matematičkog fakulteta, Muzičke akademije, zamjenika ministra znanosti Nikole Ružinskog i rektora Sveučilišta kako bi se razriješila barem imovinska pitanja. Doznačeni novac je Muzička akademija oročila u Zagrebačkoj banci, pa su određeni troškovi plaćani od kamata, a glavnica je ostala nedirnuta.

Dekan Haris Nonveiller (2000.): 2000. Iznenadni pronalazak Trg S. Radića

Nakon svih peripetija, dekan Tonko Ninić odustaje od zgrade na uglu Zvonimirove 8/Bauerove ulice i početkom veljače se obratio predsjedniku Vlade Ivici Račanu i gradonačelnici Marini Matulović-Dropulić s molbom da se Muzičkoj akademiji ponovo dodijeli zemljište na Vranicanijevoj poljani, koje ipak predstavlja donekle najbolje rješenje. Krajem ožujka Vlada je odgovorila na uvjerljivo provjereni način koji se nije promijenio od bana Theodora grofa Pejacevicha s početka 20. stoljeća, tako što je tajnica Vlade Jagoda Premužić sve uputila na Ministarstvo znanosti i tehnologije i Ministarstvo kulture. Istodobno se u raspravu ponovno aktivno uključuje arhitekt Slavko Dakić, pročelnik Gradskog zavoda za prostorni razvoj grada i zaštitu okoliša, s prijedlogom da se zbog promjene lokacije nanovo izradi program nove Muzičke akademije. Kad se odredi novi program, Zavod bi se mogao vrlo aktivno uključiti u kreativno istraživanje i odabir najpovoljnije lokacije. Na poziv dekana Tonka Ninića uključuje se i arhitekt Branko Kincl s Arhitektonskog fakulteta početkom travnja s financijski precizno izrađenom ponudom u skladu s "Pravilnikom o cijenama usluga Hrvatske komore arhitekata i inženjera u graditeljstvu". Ponudjen je vrlo opsežan posao:

3.3 Arhitekt Branko Kincl; varijanta – C: Trg Stjepana Radića između KD Vatroslava Lisinskog i zgrade Gradskog poglavarstva, ožujak 2001.

po Zakonu o nadoknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine može postaviti zahtjev za povrat imovine do 30. lipnja 1997. Mintas-Hodak je na osnovi tumačenja smatrala da se bivši vlasnici neće pojaviti, pa prema tome nema zapreka za prijenos nekretnina na Muzičku akademiju. Početkom svibnja arhitekt Nebojša Weiner sa suradnicima D. Gozze-Gučetić i Z. Gjoić izradio je u mjerilu 1 : 200 idejno rješenje zgrade. U dvorišnom dijelu parcele dograđena je dvorana za orkestre i zborove u ukupnoj visini prizemlja i prvoga kata. Svi prateći sadržaji nalaze se u dvije podrumске etaže. Prema arhitektonskom programu u dvorani je predviđeno 300 posjetitelja, 80 članova orkestra i približno 100 članova zbora, što je ukupno 480 osoba. Zanimljivo je nepoštovanje urbanističkih uvjeta o minimalnim udaljenostima dvorišne dogradnje prema susjednim zemljišnim međama koje je u ožujku 1994. propisao pročelnik arhitekt Slavko Dakić. Propisana udaljenost od zapadne granice parcele bila je 6 m, a projektirana je 3 m, od južne granice bilo je 8 m, a u nacrtu je 5 m. Minimalna udaljenost od najisturenijeg zapadnog zida stambene kuće bila je zahtijevana 8 m, a u nacrtu je 6,5 m. Sljedeća zanimljivost je da u tehničkom opisu idejnog rješenja nema nikakvog iskaza ukupne površine. U prvoj polovini 1997. Kristijan Petrović je zbog bolesti predao dužnost dekana Igoru Gjadrovu. Krajem svibnja potpisan je ugovor o obavljanju konzalting poslova i stručnog nadzora nad izradom projektne dokumentacije i izgradnjom nove zgrade između dekana Igora Gjadrova i direktora Harija Vladović-Relje iz *Interkonzaltinga*. Honorar se trebao obračunavati na dva načina. Za vođenje prip-

inženjer Sergije Waniek su zastupali tvrtku u obavljanju ugovorenih poslova. Sredinom srpnja na zahtjev Frane Paraća, koji je u međuvremenu imenovan voditeljem izgradnje, svih osam pročelnika odsjeka Muzičke akademije morali su pismeno dostaviti primjedbe na idejno arhitektonsko rješenje odgovornom projektantu arhitektu Nebojši Weineru. Istodobno, dekan Igor Gjadrov osnovao je Povjerenstvo za prikupljanje i ocjenjivanje svih vrsta ponuda za izvođenje radova u sastavu: dekan, Frano Parać, tajnik Boris Bernik s Muzičke akademije; Željko Findri Ministarstvo znanosti i tehnologije i predstavnik *Interkonzaltinga*. Nakon pozitivnog izjašnjavanja svih pročelnika odsjeka tijekom srpnja voditelj izgradnje Frane Parać je pismeno potvrdio prihvaćanje idejnog rješenja. Krajem kolovoza bio je gotov idejni projekt pregradnje i dogradnje. Tekst i razrada nacrtu su istovjetni s idejnim rješenjem. Novost je precizan iskaz površina u neto i bruto iznosu. U bruto iskazu postojeća zgrada ima 3604 m², a dograđeno je još 3535 m². Ukupna bruto površina zgrade Muzičke akademije iznosi 6983 m². Od nacrtu je novina jedan list gdje su prikazani različiti načini korištenja dvorane, kad se u njoj nalazi od 330 osoba i više, od 373 do 443 osoba. Krajem listopada Sergije Waniek je odobrio zahtjev projektanta *Centar 51* za povećanjem honorara i poslao je Frani Paraću na odobrenje i isplatu prvi dopunski ugovor o izradi projektne dokumentacije. Prema obrazloženju *Interkonzaltinga*, do povećanja ukupne površine došlo je uz odobrenje povjerenstva za građenje. Istodobno su se izradili uvjeti za raspis natječaja za izbor izvođača geomehničkih radova. Tijekom studenog zamjenik ministra znanosti

tuacije i izvod Zavoda za platni promet o plaćanju izvođaču.

Dekan Tonko Ninić (1998.-2000.): 1998. Policija zaustavlja geomehničke istražive radove

Povjerenstvo za prikupljanje ponuda je tijekom veljače analiziralo četiri pristigle financijske ponude bez poreza na dodanu vrijednost za izvođenje geomehničkih radova u rasponu od 24.840 (*Geotehnički studio d.o.o.*) do 39.550 kuna (*I.G.H. Zagreb*). Izabrana je financijski najniža ponuda *Geotehničkog studija d.o.o.* Sa *Interkonzaltingom* je početkom lipnja potpisan prvi dopunski ugovor na mjesečni paušalni iznos od 3900 kuna bez poreza na dodanu vrijednost. Početkom akademske godine 1998-99., dužnost dekana od Igora Gjadrova preuzeo je Tonko Ninić. Voditelj izgradnje Frano Parać je podnio opširno izvješće s preciznom kronologijom dosadašnjih akcija za izgradnju nove zgrade Muzičke akademije u razdoblju od 1. listopada 1996 do 1. listopada 1998. Vrlo je zanimljivo tumačenje osnovnih uzroka zastoja svih djelatnosti oko zgrade na uglu Zvonimirove ul. 8/Bauerove ul. Jedan od najvažnijih je proces preobrazbe Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u dvije pravne jedinice, odnosno dva fakulteta, koji vode upravni spor oko pravnog nasljeđivanja zgrade nakon budućeg preseljenja u novu zgradu na Bijeničkoj cesti na Horvatovcu. Frano Parać je procijenio da bi jedan od fakulteta želio zadržati zgradu u Zvonimirovoj i nakon preseljenja dijela nastavnog osoblja i studenata na Horvatovac. Drugi važan činitelj je nedostatak novaca u državnom proračunu zbog čega se dovršetak gradnje na Horvatovcu predviđa tek za nekoliko godina. Si-

savjetovanje pri izboru lokacije za novu Muzičku akademiju (7500 kuna); izrada arhitektonskog programa uz komparativnu analizu sa svjetskim iskustvima (47.000 kuna); urbanističko-arhitektonska analiza lokacije (24.900 kuna po lokaciji); izrada programske arhitektonske idejne studije te ishođenje lokacijske dozvole (74.700 kuna). Ponuda je bila oslobođena plaćanja poreza na dodanu vrijednost i zbog dugogodišnje suradnje ponuđeno je 20% popusta. U lipnju je arhitekt Branko Kincl izradio savjetodavno mišljenje za odabir lokacije. Analiza polazi od utvrđivanja postojećeg stanja: nastavnog programa (8 odjela, 25 studija, 365 kolegija); studenata (403 ukupno, 386 redovitih i 17 postdiplomaca) i nastavnog osoblja (96 stalno zaposlenih i 97 vanjskih suradnika, 18 zaposlenih u administraciji). Nastavna djelatnost Muzičke akademije se odvija na više lokacija u Zagrebu s ukupnom površinom 2207 m² (Hrvatski glazbeni zavod u Gundulićevoj ul. 6 – 1197 m²; Dom HDLU – 350 m²; Berislavićeva 16 – 560 m²; Savska cesta 77 – 100 m²). Današnje stanje je 5,48 m²/ po studentu. U postojećim uvjetima ne postoji zbornica ni profitorski kabineti, studenti nemaju vježbaonice, a dvorana za priredbe se iznajmljuje. Biblioteka je smještena u 60 m², a Muzikološki zavod u 20 m². Elektronički studio i prostor za video projekcije imaju isključivo utopijsko-metaforičko značenje bez ikakve realne nade u oživotvorenje. Europski normativ za visokoškolske ustanove poput akademije je 25 m² po studentu, što je u našoj gospodarskoj situaciji s učestalom primjenom kreativne statistike teško ikada dohvatljiv ideal. Za sadašnji broj od 400 studenata po normativu od 18-20 m² po studentu, što je prilagođeno našim financijskim mogućnostima, potrebna ukupna površina iznosila bi 7220 m². Prema nekim predviđanjima, do 2050. godine broj studenata bi mogao narasti na približno 550 do 600, pa bi primjenom istog normativa ukupna površina iznosila između 11-12.000 m². Usporedno su obrađene Vranicanijeva poljana na Gornjem gradu i Trg Stjepana Radića, koji se nalazi sjeverno od Avenije Vukovar i između zgrade Gradskog poglavarstva i Koncertne dvorane *Vatroslava Lisinskoga*. Za obje situacije urbanistički je analizirana lokacija (pristup, orijentacija, geometrija parcele) i komunalna infrastruktura (kanalizacija, vodovod, elektroenergetika, plin, vrelod, distributivna telekomunikacijska kanalizacija). Varijanta s Vranicanijevom poljanom ima nekoliko bitnih ograničenja. Teoretski je moguće izgraditi 9000 m² i nakon pregradnje zgrade Hidrometeorološkog zavoda uključiti još dodatnih cca. 3000 m². Prvo ograničenje je očekivanje vrlo složenih arheoloških istraživanja čitave parcele slično kao kod Muzeja grada Zagreba, što će izrazito povećati troškove i možda onemogućiti izgradnju bilo kakve podzemne etaže. Drugo ograničenje je potreba iseljenja Hidrometeorološkog zavoda u nove prostore, koji još uvijek nisu precizno određeni. Treće ograničenje je što je pristup zgradi moguć samo pješacima i osobnim automobilima

uz vrlo ograničen broj parkirališnih mjesta, zbog čega bi iskorištenost i posjećenost dvorane bila nešto slabija. Na lokaciji Vranicanijeve poljane pretpostavlja se cijena izgradnje od 10.000 kuna/m² zbog složenih uvjeta izgradnje. Ukupni proračun iznosio bi možda i više od 90.000.000 kuna. Na Trgu S. Radića izvrstan je prometni pristup svim vrstama prijevoza i moguće je napraviti veliko parkiralište. Izgradnjom akademije stvorio bi se veliki kompleks na istočnoj strani trga koji bi bio povezan s dvoranom *Lisinski*. Moguće je izgraditi 12.000 m² bruto površine te još 8000 m² rekonstrukcijom i proširenjem kompleksa Paromlina. Za predviđenih 600 studenata normativ bi bio 20 m² po studentu. Za procijenjenu površinu od 12.000 m² uz pretpostavljenu cijenu 6000 do 8000 kuna/m², ukupni potrebni proračun iznosio bi 72-80.000.000 kuna.

U zaključku arhitekt Branko Kincl predlaže smještaj Muzičke akademije na Trgu S. Radića kao daleko povoljnije rješenje za ostvarenje čitave zamisli. Nužan preduvjet je pribavljanje potrebnog dijela zemljišta za izgradnju koji je sada nalazi u vlasništvu Hrvatske matice iseljenika. Krajem srpnja savjetnik arhitekt Slavko Dakić je u preliminarnom razgovoru dogovorio načelni pristanak Borisa Marune ravnatelja Hrvatske matice iseljenika oko mogućnosti besplatnog ustupanja zemljišta. Nakon načelnog pristanka dekan Tonko Ninić se obratio potpredsjednici Vlade Željki Antunović u traženju pomoći oko ubrzanja čitavog procesa kroz državnu administraciju. Potaknut posebnim razgovorima s predsjednikom Republike Stjepanom Mesićem u lipnju, dekan Tonko Ninić je početkom rujna predložio ministru znanosti Hrvoju Kraljeviću osnivanje užeg povjerenstva za izgradnju s ministrom kao predsjednikom i članovima: potpredsjednica Vlade Željka Antunović, zamjenica ministra kulture Biserka Cvjetičanin, gradonačelnik Milan Bandić i ravnatelj Boris Maruna. Brzina akcije bila je vrlo važna jer se sredinom rujna završavao rok za podnošenje prijedloga za izmjene i dopune Generalnog urbanističkog plana Zagreba. Ako se tada ne bi odredila pozicija Muzičke akademije u planerskim dokumentima, to bi moglo dodatno nepotrebno zakomplicirati sve buduće procese oko izgradnje. Krajem rujna dekan Tonko Ninić i arhitekt Branko Kincl potpisali su ugovor o izradi prostornog programa Muzičke akademije uz komparativnu analizu sa suvremenim svjetskim primjerima. Rok za izradu bio je 45 dana (do sredine studenog), a honorar je iznosio 47.000 kuna prema ranijoj ponudi. S novom akademskom godinom u listopadu je za dekana izabran Haris Nonveiller, a Tonko Ninić je imenovan pomoćnikom za izgradnju. Početkom studenog ravnatelj Boris Maruna pismeno je potvrdio dogovor iz sredine rujna sa sjednice užeg Povjerenstva za izgradnju o poklanjanju zemljišta u vlasništvu Hrvatske matice iseljenika isključivo za gradnju zgrade Muzičke akademije u vremenskom roku od 3 godine. Ako u tom razdoblju ne dođe do gradnje, zemljište bi se ponovo vratilo u vlasništvo Hrvatske matice iseljenika. Krajem

studenog na sastanku ministra znanosti Hrvoja Kraljevića i dekana Harisa Nonveillera dogovoreno je definitivno odustajanje od zgrade na uglu Zvonimirova ul. 8/Bauerova ul. i što brže potpisivanje ugovora o darovanju zemljišta između Hrvatske matice iseljenika i Muzičke akademije.

2001. Povratak u stvarnost

U proces ispitivanja imovinsko-ravnog statusa nad zemljištem predviđenim za gradnju dekan Haris Nonveiller ponovno uključuje tvrtku *Interkonzalting*. Sredinom siječnja tvrtka je dostavila mišljenje gdje je potvrdila

Iako je od šezdesetih godina sklerotičnost političkog odlučivanja u državnom aparatu bila sve vidljivija, ipak se uspjelo sagraditi nove zgrade za kapitalne kulturne institucije poput arheoloških muzeja u Zadru i Splitu, Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

nalaze odvjetnika Ljube Petrica kojega je za stručni savjet svojedobno angažirao dekan Tonko Ninić. Zemljište u vlasništvu Hrvatske matice iseljenika je K.Č. 415/1 ukupne površine 5681 m² i zaokružuje dvoranu *Lisinski*. Preostale potrebne čestice 414/2-7-8-9, 416, 418 pripadaju poduzeću 8. maj *Paromlin* (*Klara*). *Zagrebačka banka* zbog svojedobno odobrenih kredita poduzeću *Klara* i hipotekarnih zalogu polaže vlasničko pravo na zemljište i zgrade, pa zato imovinsko-pravni status zemljišta još nije razriješen. Početkom ožujka arhitekt Branko Kincl radi dodatnu analizu s tri varijante na Trgu S. Radića. Varijanta A je predviđala zgradu na zemljištu veličine 7926 m² sjeverno od koncertne dvorane *Lisinski* i zgrade Hrvatske matice iseljenika i južno od kompleksa Paromlina. S istočne strane nalazi se Trnjanska cesta, a sa zapadne strane je Trg S. Radića. Predviđena je zgrada tlocrtne površine 2850 m². Zgrada bi imala dvije podrumске etaže, prizemlje i dva kata s ukupnom izgrađenom površinom 17.100 m². Kompleks Paromlina nije predviđen za pregradnju. Varijanta B je vrlo slična, jer je razlika u donekle smanjenoj tlocrtnoj površini zgrade na 2420 m². Predviđena je samo jedna podrumška etaža, a ukupno izgrađena površina zgrade iz-

nosi 12.100 m². S južne strane se nalazi Koncertna dvorana *Vatroslava Lisinskoga* sa zgradom Hrvatske matice iseljenika, Trnjanska cesta s istočne i sjeverne strane, a Trg S. Radića sa zapadne strane. U kompleks Muzičke akademije bila bi uključena i rekonstrukcija Paromlina u ukupnoj površini od 8250 m². Najzanimljivija je varijanta C gdje je zgrada smještena na zemljištu ukupne površine 7933 m² između zgrade Gradskog poglavarstva na zapadu i *Lisinskog* na istoku. Avenija grada Vukovara je granica na jugu, a sa sjevera Trg S. Radića. Zgrada bi imala tlocrtnu površinu od 3000 m², a kompleks Paromlina također nije predviđen za pregradnju. Zamisljena su dva podrumška kata, prizemlje i dva kata ukupne izgrađene površine 18.000 m². Sredinom svibnja održan je sastanak između Tonka Ninića, dekana Harisa Nonveillera, arhitekta Branka Kincla i Zlatka Peršića pročelnika Gradskog zavoda za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša gdje je zaključeno da je najbolje mjesto za gradnju varijanta C – na budućem trgu Domovinske zahvalnosti. Projektanta arhitekture trebalo bi izabrati kroz provedbu drugog kruga natječaja za uređenje Trga Domovinske zahvalnosti. Postojeći program natječaja bi se dopunio prostornim programom Muzičke akademije, a sudjelovali bi samo nagrađeni natjecatelji iz prvoga kruga natječaja. Umjesto ograničenog broja sudionika puno bi bilo bolje organizirati javni arhitektonski natječaj s međunarodnim članovima u ocjenjivačkom sudu tako da svi hrvatski arhitekti mogu sudjelovanjem na natječaju pridonijeti rješavanju jednog izuzetno značajnog arhitektonskog zadatka u hrvatskoj kulturi. Istodobno s dugoročnom akcijom za gradnju nove zgrade kojom bi se definitivno riješio problem dekan Haris Nonveiller krajem svibnja zbog naglo iskrsnutih prostornih problema je morao pronaći barem neko kratkoročno rješenje. Problem je što od postojeće četiri lokacije na kojima se održava nastava na tri je odjednom postalo upitno nastavljanje korištenja. Jedino je donekle dugoročno sigurna bila Gundulićeva 6 u vlasništvu Hrvatskoga glazbenog zavoda. Dvorišna zgrada u Berislavićevoj 16 je nefunkcionalna, građevinski derutna i predstoji povratak privatnom vlasniku. Podrumski prostori u Savskoj cesti 77 nemaju dnevnog svjetla ni mogućnost prirodnog provjetravanja i nikad nisu bili predviđeni za odvijanje nastave. Dok za prostore Doma HDLU na Trgu žrtava fašizma radi rekonstrukcije čitave zgrade na prvobitno stanje predstoji otkaz ugovora o najmu sa 30. svibnjem 2002. Nakon razgovora pokušalo se od rektora prof. dr. Branka Jerena dobiti suglasnost za korištenje i dovršenje nedovršene zgrade između Filozofskog fakulteta i Fakulteta strojarstva i brodogradnje u ul. I. Lučića 3-5, koja je u vlasništvu Sveučilišta. Zgrada ima podrum, prizemlje, prvi kat s bruto površinom od 1204 m². Rekonstrukcija tadašnje neupotrebljive kotlovnice započela je 1994. za potrebe Studija poslovne informatike za stradalnike Domovinskog rata. Prema potpisanim ugovoru

MORH je osiguravao novčana sredstva a Sveučilište nekretnine i provođenje organizacije gradnje. Zbog pomanjkanja novaca gradnja je obustavljena tijekom 1998. Sredinom srpnja Senat sveučilišta je dodijelio nedovršenu zgradu u ul. I. Lučića 3-5 na korištenje, dok se konačno ne riješi problem smještaj Muzičke akademije. Istodobno dekan Nonveiller piše detaljan izvještaj o radu u razdoblju od 1. listopada 2000. do 1. listopada 2001., te izvještava Željku Antunović o planovima dovršenja zgrade u ul. I. Lučića 3-5 do listopada 2002. uz proračun troškova od 5.000.000 kuna. Početkom listopada prorektor za poslovanje prof. dr. Vlado Leko razaslao je članovima Senata plan kapitalnih ulaganja i vlastitih prihoda Sveučilišta u razdoblju od 2002. do 2004. Muzičkoj akademiji za potrebe pregradnje i gradnje predviđeno je ukupno 6.900.000 kuna. Za odabranu varijantu C na budućem trgu Domovinske zahvalnosti sa zgradom koja ima površinu 18.000 m², osigurani trogodišnji iznos je 4,79 % ukupnih troškova izgradnje. Procjena ukupnih troškova po 6.-8.000 kuna/m² iznosi između 108-144.000.000 kuna. Krajem listopada dekan Haris Nonveiller predlaže sastanak s Andreom Zlatar, članicom Gradskog poglavarstva zaduženom za kulturu s dekanom, Tonkom Ninićem i Franom Paraćem o novoj zgradi Muzičke akademije na osnovi studije koju je izradio arhitekt Branko Kincl. Početkom studenog dekan Haris Nonveiller je izradio opsežnu studiju *Problem prostora – izgradnja nove zgrade*, gdje se nalazi fascinantant podatak o ukupnom iznosu godišnje najamnine od 600.000 HRK. (Gundulićeva 6 – 360.000 kuna, Berislavićeva 16 – 96.552 kuna, Trg žrtava fašizma bb – 143.000 kuna)

Und so weiter

Opis zadnjih deset godina pokušaja rješavanja dugogodišnjih problema prostora potrebnog za djelovanje Muzičke akademije najbolje oslikava proces pretvaranja državne administracije u državnu birokraciju, kad se izmjenjuju generacije političara iz dijametralno suprotstavljenih stranaka koji nepogrešivom preciznošću beskonačno ponavljaju stvaranje privida napornog traženja rješenja određenog problema, a u konačnici sve ostaje čvrsto i nepokolebljivo nepromijenjeno. Opisani postupak priziva u sjećanje jedan CD sa snimkama iz 1973., tvrtke *Deutsche Grammophon* na kojemu dirigent Karl Boehm i Bečki filharmoničari izvode muzički skerc *Perpetuum mobile* op. 257. Johanna Straussa ml. Sigurnim vodstvom maestra Karla Boehma orkestar svira jednostavnu temu koja savršenim ponavljanjem postiže određeni dojam magičnosti kod slušatelja. Upravo u trenutku naslućivanja mogućnosti da tema zbog ponavljanja postane banalna, glazba se zaustavlja i začuje se komentirajući dirigenta Karla Boehma: "... und so weiter". Razlika između dva događaja je u doživljaju, koji izazivaju: slušajući glazbu osjećate zadovoljstvo, a čitajući kronologiju osjećate ili iritaciju ili rezignaciju, ovisno kakva ste temperamenta. ☐

glazba

među mlade Giorgette, njezina ostarjelog ljubomornog muža Michelea, i njezina ljubavnika, Micheleova radnika Luigija. S otvaranjem zastora otkriven je prostor u

pretjerivanju postala kičast, banalan, slatkast i melodramatičan simbol, koji je na kraju izgubio svaku dojmivost i išao na živce. Ova kobna pojava slučajno se na

toč tome što su note bile točno i otpjevano i odsvirane, ipak nije ni približno pokušalo ostvariti onu već spomenutu viziju koju bi trebalo osjetiti i nositi u sebi sve vrijeme dok se traga za pravim izrazom Puccinijeve glazbe. Pomisao da je predstava napravljena i spremna za publiku onda kada su naučene sve uloge i uklopljeni orkestar i zbor nije vizija ni Puccinijeve ni bilo koje druge opere – to je jedva početak od kojeg treba krenuti k stvaranju glazbe. Rafinirani Puccinijev orkestar živo je tkivo iz kojeg izrastaju sve situacije, likovi i gesta. On slika prostor, miris rijeke, tamu ispod mostova na Seini; u njemu su sadržani i prvi nagovještaji nasilja, mraka i nespokoja likova te završne konačne konture i kompozicija likova na Puccinijevu platnu. Mnoštvo različitih izraza koji se izmjenjuju prateći situacije na sceni ne uspijevaju naći povezane i meke prijelaze – melodija rijeke u prigušenim gudačima prošarana pokojom mekanom notom u drvenim puhačima, groteska valcera na disonantnom septakordu, tužni napjev uličnog šansonijera s citatom arije Mimì iz *Boema*, čudna nemirna melodija Frugole, napola radosna, napola tužna modalna linija s pratnjom paralelnih akorda, napeti strasni razgovor ljubavnika praćen tremolom violina, mračni motiv plašta koji se razrađuje prema kraju opere – sve te glazbene situacije tek su napola ostvarene, kako zbog neupučenosti i nedostatka svijesti o cjelokupnoj glazbenoj ideji opere, koju je trebao osvijestiti i tijelom vrijeme tražiti od orkestra dirigent Tomislav Fačini, tako i zbog uobičajenih problema orkestra, kao što su neuvježbanost i nemarnost u postizanju sklada i mekoće u artikulaciji – i kod gudača i kod puhača, i to posebno limenih. Jedan nastup muškog zbora (zbor je pripremila Silvana Čuljak) možda je bolje i ne spominjati, jer je bio neuvježban, neusklađen i nesabran.

Neosporiva urođena toplina

Interpretacija solista radi postizanja jedinstvene pogođene atmosfere trebala se također voditi dominantnom idejom dirigenta. U nedostatku toga, pomogla bi i dominantna umjetnička osobnost jednog od interpreta. Međutim, u ovoj izvedbi, premda nikoga ne možemo izdvojiti kao osobito lošu kariku, nije bilo ni nekog tko bi mogao pokrenuti lavinu umjetnosti koja bi sve povela prema nadahutoj interpretaciji. Najprofesionalnija je bila Giorgetta Ivanke Boljkovac. Siguran glas i neosporiva urođena toplina emocija ove sopranistice umanjili su prizvuk otežalosti u glasu i nemaran izgovor talijanskog jezika. Tenor Damir Fatović u ulozi Luigija, iako je i ovaj put pokazao pouzdanost i snagu glasa, nepotrebno je tražio dramatsku boju u višim registrima, te zbog toga zvučao pomalo tvrdo i nepriručno. Najmanje belkantističke mekoće bilo je u interpretaciji Sotira Spasevskog. Iako snažnog i lijepog glasa, još nije spreman upustiti se u glazbeno nijansiranje i pravo uživanje u svoj lik. Premda je ostvario ponešto od otuđenosti, nemira i mračne strasti koja podriva Michelea, treba se pokušati još malo hrabrije i potpunije upustiti u taj lik i glazbu. Ni Frugola u interpretaciji Diane Hilje nije dobila svoj pravi otužni, ali ipak snažan i izdržljiv ton – njezina prenaplašeno iskarikirana interpretacija, u kojoj je pjevačica pretjerala s uporabom tehnike prsnoga glasa, nije pogodila bit njezina lika. Male uloge Tinca, Talpe, Prodavača pjesama i zaljubljenog para (Nikša Radovanović, Ozren Bilušić, Ivan Turšić, Tamara Felbinger i Ivo Gamulin) bile su pristojno ostvarene, ali nisu osobito utjecale na opći dojam predstave. Zaključiti možemo da premijerno izvedeni prvi dio *Triptiba* nije odudario od kvalitete već nam poznatih izvedbi *Sestre Angelice* i *Giannija Schiccija*. Stoga se na ove dvije predstave ovom prilikom nećemo posebno osvrutati, premda ipak valja spomenuti da je Miljenka Grđan kao Angelica svoju ulogu ostvarila daleko uspješnije od svojih dviju prethodnica – Sofije Ahmed i Irene Kavkalevske. ☐

Nedostatak dominantne osobnosti

Premda nikoga ne možemo izdvojiti kao osobito lošu kariku, nije bilo ni nekog tko bi mogao pokrenuti lavinu umjetnosti, koja bi povela sve prema nadahutoj interpretaciji

Giacomo Puccini, *Plašt*, Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 28. svibnja 2002.

Zrinka Matić

Čitav niz neobičnih malih likova i nekoliko situacija iz njihovih skrivenih života izvukao je na pozornicu i u par vještih poteza oslikao majstor glazbenog portreta Giacomo Puccini. Njegov ciklus od tri operne minijature – *Plašt*, *Sestra Angelica* i *Gianni Schicci* – ispit je studioznosti, umjetničke snage i zrelosti svih koji sudjeluju u postavljanju jednočinki na scenu. Postići sažetost izraza koji, u svojoj dovršenosti i precizno odabranoj svakoj noti i glazbenoj gesti, ne ostavlja puno slobode interpretu, ali ga izaziva pružajući mu beskrajn prostor otkrivanja i razumijevanja skladateljevih zamisli, trebalo bi biti prvo na listi prioriteta svakog interpreta. Unaprijed stvorena jasna vizija, koja u punoj svježini oživljava boje *Triptiba*, u ovom Puccinijevu djelu, čak više nego drugdje, zahtijeva snagu jednog umjetničkog vođe, to jest dirigenta. Prvenstveno o njegovoj ideji ovisi ostvarivanje atmosfere svake pojedine sličice, slaganje triju nepovezanih epizoda u logičan niz, i, posebno, stavljanje u pogon mnogobrojnih karaktera stvorenih brzom i snažnom tehnikom krokija.

Na sceni se zagrebačkog HNK prošli tjedan, u konačno kompletiranoj izvedbi *Triptiba*, jednočinkama *Sestra Angelica* i *Gianni Schicci* pridružio premijerno izvedeni *Plašt*, prva u slijedu triju opera. Na pridruživanje *Plašta* čekalo se od jeseni, kada su premijerno izvedene samo druge dvije opere iz ciklusa. Ovaj veliki projekt povjeren je solistima, zbarskom i orkestralnom ansamblu HNK u Zagrebu i dirigentu Tomislavu Fačiniju. Ne manje važan u postizanju cjelokupnog dojma dio je ekipe zadužen za ostvarenje scenskih komponenta opere: redateljica Stephanie Jamnicky, scenograf Aljoša Paro, kostimografkinja Barbara Bourek, suradnik za scenski pokret Edvin Liverić-Bassani i dizajner svjetla Miljenko Bengez.

Nepostojanje logičnih prostornih odnosa

U glavnim ulogama dugo iščekivanog *Plašta*, najmračnije od triju po raspoloženju kontrastnih opera, pojavili su se bariton Sotir Spasevski kao postariji vlasnik riječnog broda Michele, u ulozi njegove mlade žene Giorgette sopranistica Ivanka Boljkovac, lučki radnik Luigi, Giorgettin ljubavnik, bio je tenor Damir Fatović, a lik Frugole, čija prenaplašena živahnost samo još više podcrtava beznade i otužnost radničkog miljea, ostvarila je mezzo-sopranistica Diana Hilje. Likovi koji upotpunjuju *sfumato* ispod seinskih mostova lučki su radnici Tinca (Smud), uloga povjerena tenoru Nikši Radovanoviću, i Talpa (Krtica), u ostvarenju basa Ozrena Bilušića. Prodavač pjesama bio je tenor Ivan Turšić, a likove dvoje zaljubljenih pjevali su sopranistica Tamara Felbinger i tenor Ivo Gamulin.

“Dok, uz koji je usidrena riječna teglenica”, scena je na kojoj se odvija drama iz-

foto: Vlado Pondelak

foto: Vlado Pondelak

koji je scenograf Aljoša Paro smjestio događanja. Scena je prema njegovoj zamisli očito trebala biti realistična slika doka na Seini i broda privezana uz nju. Međutim, kad se zastor razmakne, ono što nas zbunjuje je što iz prve ne možemo raspoznati brod – nakon par trenutaka otkrivamo plitku barku koja se iz partera jedva može vidjeti, a kamoli nas asociirati na teretni riječni brod. Ono što zbunjuje još i više, a onima osjetljivima i smeta tijekom čitave opere, nije sama barka, horizontalno postavljena prema parteru i s dokom iza nje, već nepostojanje logičnih prostornih odnosa između mosta, rijeke, grada koji se nazire u dubini pozornice, i prednjeg plana u kojemu je barka. Stepenište i most preko Seine apsolutno dominiraju pozornicom, a, kako su vrlo istureni, smanjuju je i zatvaraju. To ne bi toliko smetalo da sâm brod i dok na kojima se odigrava radnja nisu zbog toga smješteni ustvari u vrlo stiješnjen prostor. Mračno osvijetljenje u skladu je pak i s atmosferom i s konkretnim vremenom radnje koje počinje u predvečerje i završava u noći, dok bi posljednja scena, u kojoj Michele uguši Luigija, bila još i efektinija da je bila zatamnjenija.

Pogrešno shvaćena ideja

Na još više propusta naišli smo u režiji Stephanie Jamnicky. Ono što je prvo i najvažnije je gotovo potpuno neizrežirana gluma. Da kojim slučajem ne poznamo sadržaj opere, ili da nije bilo vrijednog prijevoda libreta (Sanja Curić), ne bismo shvatili neke važne momente u operi, kao što je trenutak u kojem paljenjem lule Michele slučajno daje Luigiju znak koji je ovaj ugovorio s Giorgettom. Nekim nam pretjerivanjima redateljica previše bode oči, primjerice prešetavanje žene u crnom, koja bi, da se pojavila samo jednom, doista bila, kako je i zamišljeno, sablastan nagovještaj smrti, ali je u redateljčinom

Glazbeno bi izvedbu najlakše bilo definirati kao nedefiniranu

pozornici našla i u jednom posve krivom trenutku, upravo nakon Giorgettina teksta u kojem najavljuje dolazak Frugole. Nedoradnost glume koja je očito na kraju prepuštena kreativnosti pojedinog pjevača, povela je u sasvim pogrešnom smjeru – da ne poznamo pravu atmosferu opere, pomislili bismo iz njihove glume da je riječ o nekakvoj komičnoj operi. Karikirana gluma, pogotovo u kreaciji Diane Hilje, svjedočila je o pogrešno shvaćenoj ideji ove mračne minijature, u kojoj, umjesto da se još više istakne tragična atmosfera koja rezultira ubojstvom mladića na vlažnim obalama Seine, dobivamo jednu nedoradenu, gotovo kabaretsku predstavu.

Ono što je prostorno smetalo, jednako kao i čudan raspored Parove pozornice, bila je u redateljskom smislu otežala se nakon prvih desetak minuta smjestila na tu stranu, gdje je bila neobično mala kabina broda. Giorgetti, odnosno Ivanki Boljkovac, jedva da je bilo dopušteno da se imalo odmakne od svog mjesta uz brodsku kabinu, osim u trenutku nezgrapnog plesa s pijanim radnikom Tincom, i tobože skladnog plesa s Luigijem. Istom desnom uglu pozornice neprestano su se vraćali i tamo boravili i Michele i Luigi.

Napola ostvarene glazbene situacije

Glazbeno je već teže definirati ovu izvedbu. Možda bi najlakše bilo opisati je kao nedefiniranu. To bi značilo da se, una-

glazba**Logika glazbenog tijeka**

Već je u prvom dijelu koncerta, u kojem su izvedene Straussove *Četiri posljednje pjesme*, dirigent Saša Britvić pokazao

čajnu podršku Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije, u kojemu su se osobito istakla sola roga i flaute, te, napose, violinistice Mirjam Pustički Kunjko.

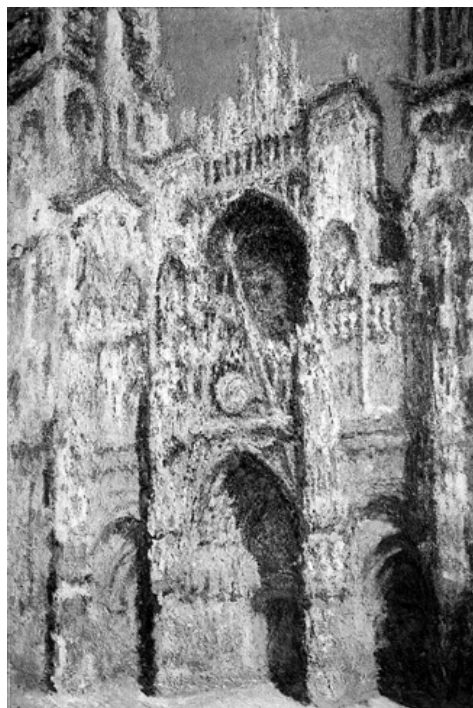
Najbolji mogući zaključak obljetnice

Rafinirano oblikovani zvuk zbora i orkestra čitavo su vrijeme bili u središtu pozornosti

Koncert Akademskog zbora Ivana Gorana Kovačića i Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 21. svibnja 2002.

Trpimir Matasović

Na čisto simboličkoj razini, možda i nije bilo najprimjerenije svečanu, pedesetu sezonu Koncertne direkcije Zagreb zaključiti *Četirima posljednjim pjesmama* Richarda Straussa i *Requiemom* Gabrielea Fauréa. S druge strane, međutim, izbor višekratno provjerenih stalnih suradnika Koncertne direkcije – Akademskog zbora Ivana Gorana Kovačića, Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije i dirigenta Saše Britvića – ovom se prilikom pokazao kao pun pogodak. Stoga i posljednji ovosezonski koncert ciklusa *Svijet glazbe* ne treba promatrati na simboličkoj razini promišljanja prolaznosti, nego ponajprije u svjetlu uistinu vrhunskih interpretativnih dosegâ svih izvođača.

da je zadanom programu pristupio krajnje ozbiljno. Očitovalo se to ponajprije u činjenici da je uspješno uspio ostvariti ravnotežu između Straussova gustog orkestralnog sloga i potrebe da se tu fakturu učini što prozračnijom, kako bi solistička vokalna dionica neometeno došla do punog izražaja. Britvić je pritom imao zna-

Zvijezda izvedbe ipak je ponajprije bila mlada njemačka sopranistica Annette Dasch. Riječ je o pjevačici koja, zahvaljujući svom lirskom sopranu, posjeduje upravo onakav glas kakva je i sam skladatelj imao u vidu uglazbljujući stihove Hermannâ Hessea i Josepha Eichendorffa. Njezina je dikcija upravo besprijekorna, a često iznimno duge Straussove fraze oblikuje nadasve skladno. Pjevačica je to kod koje nije zamjetno nikakvo forsiranje, te stoga ni logika glazbenog tijeka vokalne dionice ni u jednom trenutku nije poremećena.

Svakako valja istaknuti i nadahnut prepjev Nenada Turkalja u programskoj knjizi, čime je slušateljima koji ne znaju njemački jezik bitno olakšano razumijevanje teksta. Možemo se samo nadati da će ovu hvalevrijednu praksu Koncertne direkcije ubuduće redovito prakticirati i drugi koncertni priređivači, kako oni koji to već povremeno čine, tako i oni koji se time dosad nisu bavili.

Smiraj zagrobnog života

U jednako uvjerljivom tonu protekao je i drugi dio koncertnog rasporeda, u kojem je izveden *Requiem* Gabrielea Fauréa. Glavni nosilac izvedbe bio je Akademski zbor Ivan Goran Kovačić. S obzirom na to da je veći dio redovne postave Zbora bio angažiran na gostovanju u Švicarskoj,

Izbor višekratno provjerenih suradnika Koncertne direkcije Zagreb pokazao se kao pun pogodak

u pomoć su pozvani mnogobrojni stari članovi, što se u konačnici pokazalo izvrsnim rješenjem. Naime, za razliku od dosadašnjih nastupa ovog zbora u posljednje vrijeme, ljepota je tona pojedinih dionica bila neupitna, a usklađenost zvuka cijeloga zbora upravo iznenađujuća.

Na takvoj je kvalitetnoj podlozi Saša Britvić uspio realizirati smirenu i suzdržanu interpretaciju, u kojoj su se rijetke, ali vrlo pažljivo vođene gradacije skladno uklopile u dobro osmišljenu dramaturgiju cjeline. Time je pokazao da dobro razumije bit ovog Fauréova remek-djela – jer, za razliku od istovrsnih djela, primjerice, Hectora Berliozâ ili Giuseppea Verdijâ, ovaj *Requiem* nije usredotočen na apokaliptičke vizije, nego na viziju smiraja što ga donosi zagrobni život.

Svoj su doprinos izvedbi dali i povremeno ukočeni bariton Vitomir Marof, kao i petnaestogodišnja solistica Dječjeg zbora Zvezdice Rea Alaburić. No, rafinirano oblikovani zvuk zbora i orkestra ipak su čitavo vrijeme bio u središtu pozornosti, čime je obljetnička sezona Koncertne direkcije Zagreb privedena kraju na najbolji mogući način – daleko bolji od nekih *razvikanijih* glazbenih događaja te sezone. ☒

glazba

ski pretplatnički koncert Zagrebačke filharmonije, kada se za pultom ovog orkestra našao Vjekoslav Šutej.

nom za Zagrebačku filharmoniju. *Velika zvijezda*, kanadski pijanist Louis Lortie, kojeg se proglašava "najboljim interpretom Beethovena nakon Wilhelma Kempffâ", baš i nije opravdao očekivanja koja su mogla proizići iz bombastičnih najava. Nije tu doduše bilo krivih nota, ali nije bilo ni spomena vrijednih dinamičkih raspona, ni osobitog fraziranja – tek poneki diskretno ekscenâni akcent da razbije opću monotoniju. Vjekoslav Šutej Chopinovoju je partituru pristupio kao pravi operni dirigent – dinamika je imala veze jedino s prisutnošću ili neprisutnošću solista, tako da je pratnja bila gotovo nečujna, a samostalni orkestralni odsjeci pomalo neukusno bučni. K tome, donekle čudi da se prekaljenom opernom liscu kakav je Šutej mogu dogoditi čak *raspadi* u koordinaciji orkestra sa solistom, kao

što se to ovom prilikom dogodilo u drugom stavku Chopinova *Koncerta*.

Neukusni teatar

Učiniti Chopina dosadnim već je potvrat vrijedan pozornosti, premda se ne može reći da se radilo o osobito neubičajenoju situaciji. No, oskvrnuti Čajkovskijevu *Patetičnu simfoniju* onako kako je to učinio Šutej, zaista ne može svatko. Kao što je već rečeno, mogao se steći dojam da je Šuteja opsjeo duh Franka Shipwaya, a istovremeno vjerojatno i duh u Zagrebu jednako notornog Alexanderâ Raħbarijâ. Mora se, međutim, priznati da je Šutej nadmašio obojicu, sjedinjujući u sebi Raħbarijevu neotesanost, Shipwayev *šminkeraj* i, povrh svega, zbrojenu bahatost obojice. Pokupivši najgore od Raħbarijâ i Shipwaya, Šutej je još i elegantno odbacio i ono malo pravih kvaliteta koje su imali ta dvojica dirigenata. Nije tu bilo ni Raħbarijeva autoriteta, ni Shipwayeve elegantne pompe, a o oblikovanju forme da i ne govorimo. Umjesto toga, *Patetična* se pretvorila u neukusni teatar, u kojem je puno buke u duhu *masovnih pjesama* bilo daleko bitnije od dramaturgije cjeline, međuodnosa orkestralnih skupina, suvislog fraziranja, pa čak i točnih nota.

Zaključak je jednostavan – ako Zagrebačka filharmonija još uvijek traži šefa-dirigenta koji će njezinu ukusu odgovarati kao što je to svojevremeno bio slučaj s Alexanderom Raħbarijem i Frankom Shipwayem, potragu se može smatrati zaključenom – Vjekoslav Šutej upravo je idealan kandidat. ☒

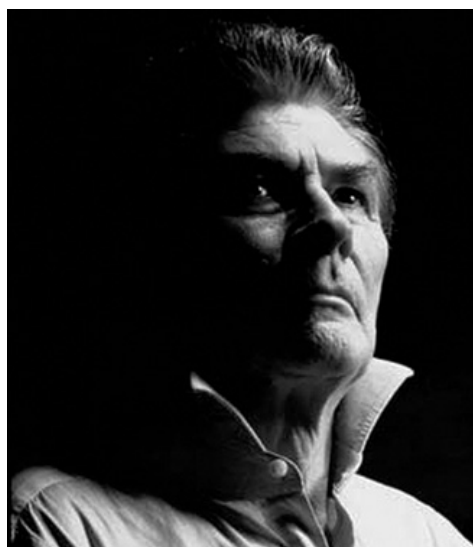
Idealan šef-dirigent

Pokupivši najgore od Raħbarijâ i Shipwaya, Šutej je još i elegantno odbacio i ono malo pravih kvaliteta koje su imali ta dvojica dirigenata

Koncert Zagrebačke filharmonije, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 23. svibnja 2002.

Trpimir Matasović

Nenadanim odlaskom Franka Shipwaya iz Zagreba nametnuo se problem koje dirigente angažirati za koncerte Zagrebačke filharmonije kojima je prvobitno on trebao ravnati. Problem je riješen *uskakanjem* niza dirigenata od kojih se velika većina pokazala kao vrlo dobar izbor – spomenimo kao najbolje tek Aleksandra Kalajdžića, Chikaru Iwamura i Nicolu Luisottija. No, za pravog i dostojnog Shipwayeva nasljednika trebalo je ipak pričekati pretposljednji ovosezon-

Operni dirigent

Doduše, tek smo u drugoj polovini koncerta postali svjesni da svjedočimo ukazanju Shipwayeve reinkarnacije na podiju Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog. Početak je pak koncerta, s izvedbom Chopinova *Drugog koncerta za glasovir i orkestar u f-molu*, protekao u odrađivačkom duhu, nimalo neuobičaje-

Oskvrnuti Čajkovskijevu Patetičnu simfoniju onako kako je to učinio Vjekoslav Šutej, zaista ne može svatko

www.zarez.hr

BEDETEKA

Koliko god se sve navedeno činilo sporednim, neosporno je da njihov album *Plugs Plus* (objavljen krajem ožujka) posjeduje pomalo netipičnu energiju s obzi-

tavnih melodija, spojeni s poigravanjem trominutnim formatima, na nekim mjestima (primjerice, u – uvjetno rečeno – pjesmi *Pie*) imaju gotovo pop-prizvuk.

Privlačno dizajniran *Plugs Plus* (ali i ostatak DAT Politics produkcije, zabilježen na albumima *Tracto Flirt* i *Villiger*, te kompilacijama prestižnih etiketa poput *Tigerbeat6* ili *Mille Plateaux*), svojom je hinjenom naivnošću i potpuno razigranim pristupom glazbi izazvao komentare njihova zvuka kao indikatora fenomena regresije u suvremenoj elektronici. Naime, ako je "glitch" već postao pomalo "juče-rašnja tema", s jedne strane potonula u mulj banalne komercijalne eksploatacije, a s druge kristalizirana i (bar u smislu mogućnosti daljeg estetskog razvoja) "smrznuta" u svom traganju za novim, jedva razaznatljivim nijansama minimalizma, postoji mogućnost da su istinski radikali

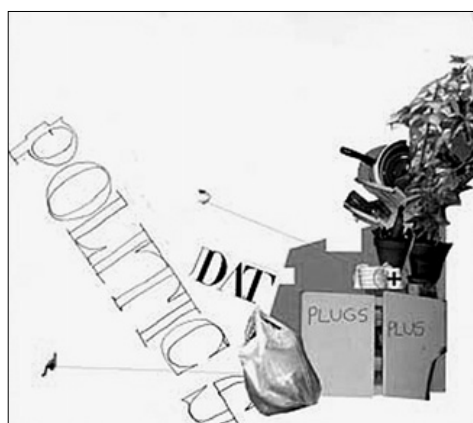
aparata ili "adaptirane" neglazbene opreme...) nego i u spomenutoj eksplicitnoj kritici prevladavajućeg tehno-fetišizma. Korištenje ponešto zastarjelog softwera namijenjenog kreiranju zvuka za videoigre izdaleka podsjeća i na Mike Paradinas i njegov i-ziq, koji je minimalističkom drum'n'bassu diskografske kuće Warp podario svojevrsnu (u pozitivnom smislu) infantilnu kvalitetu, dajući glazbi element pitkosti bez vulgariziranja. Sve najbolje osobine glazbe DAT Politics mogu se čuti već u uvodnoj skladbi novog albuma, *Re-Folk*: temeljito izlomljen ritam, fragmenti vokala, instrumenata i čistog, neugodnog šuma, te melodija koja se javlja i nestaje u nepravilnim intervalima; "neuredan" zvuk, koji se proteže na album kao cjelinu, može se, s jedne strane, promatrati kao proizvod ciljane i pažljivo konstruirane "nenamještenosti", a s druge kao trag istinski ležernog izvedbenog zaleđa. Ukratko, *Plugs Plus* – uz zadržavanje kreativne ravnopravnosti s nekim "apstraktnijim" i suzdržanijim stilemima, bilo u smislu intrigantnih struktura ili radikalnog inzistiranja na "glitchu" – ipak uglavnom ostavlja dojam "malog" albuma, pri čijem stvaranju grupa prijatelja dobro zabavila – ne nužno na račun slušatelja, možda više računajući na njega kao pridruženog, odsutnoga gosta zabave.

Da ne bude zabune, DAT Politics su još uvijek prilično ekstremna grupa, čiji se zvuk ne može preporučiti baš svakom ljubitelju elektronike (pa niti odgovarati svakom raspoloženju rijetkih ljubitelja ekstreme); raspon frekvencija na njihovom novom albumu, usprkos povremenoj melodičnosti gotovo dostojnoj top-lista (spomenuta *Pie* ili *Tout Bleu*) često zadire u pomalo bolne registre (primjerice u *Morgens, Mittags*). Element igre, donekle usporediv s Matmosom (čiji članovi gostuju na završnoj stvari *Pass Our Class*) ili spomenutima Mouse On Mars, nerijetko odlazi u ekstremno "hiperaktivne" prostore, prezasićene ritmovima i sirovim melodijama. Međutim, sve to u konačnici ipak ne zvuči kao parodijsko čitanje glitch-poetike; *Plugs Plus* je album kojem u tolikoj mjeri nedostaje cinizma da umjesto manifestne destrukcije hladne i formalno izbrušene fasade elektroničkog minimalizma nudi konstrukciju jednog drukčijeg, "user-friendly" lica suvremene elektronike, koje paralelno može biti čitano kao formalni eksperiment i kao inteligentna zabava. ☒

Crne ovce glitch-elektronike

DAT Politics otvaraju jedan smjer razvoja elektroničke glazbe simplificiranjem dosega nekih "ozbiljnijih" autora i njihovim "križanjem" s drugim stilemima

DAT Politics: *Plugs Plus* (Chicks On Speed, 2002.)

Luka Bekavac

ako po mnogo čemu predstavljaju svojevrsan kuriozum na suvremenoj elektroničkoj sceni, DAT Politics (osnovani 1998. u Lilleu kao frakcija post-rock grupe Tone Rec.) drže poziciju potencijalnih predvodnika nekih novih tendencija u elektroničkom eksperimentu, ali i svemu što ga (marketinški ili "konceptualno") okružuje. Već na površinskim razinama, taj "laptop-kvartet" (doduše, od ovog albuma sveden na trio) svojim nastupanjem u formi "banda" oduvara od glavnine relevantnih kretanja na elektroničkoj sceni, koja se iz samorazumljivih razloga događaju u nizu solo-projekata ili dueta. S obzirom na, blago rečeno, tehnološki samosvjestan kontekst kojem pripadaju, DAT Politics se namjerno predstavljaju kao svojevrsne "crne ovce", ne samo inzistirajući na jeftinoj opremi i jednostavnom softwera nego i otvoreno ismijavajući kolege koje smatraju tehničku kompetenciju znakom prestiža ili, još gore, estetske kvalitete. Uz sve to, brojni napisi nisu propustili prokomentirati suvremenu elektroniku kao tradicionalno "muški sport", dajući dodatnu težinu prisustvu ženskih članova u postavi DAT Politics, pa čak pokušavajući iz toga izvući moguće "rješenje" tajne njihova prilično ekstremnog, ali istovremeno privlačnog i zabavnog zvuka.

Regresija u budućnost

Zvučna slika DAT Politics, koliko god bila sterilna, ima gotovo punkerski ikonoklastički naboj

rom na žanr kojem pripada, a koji se više ili manje precizno i restriktivno ipak može odrediti kao "glitch-elektronika": njihova glazba zaziva sjećanje na melodičnije trenutke Atari Teenage Riot, frenetičnije kompozicije Mouse On Mars, pa čak i karikaturni obračun s pop-kulturom jednih Chicks On Speed, ali ih bez izuzetka nadilazi intenzitetom i paradoksalnom mješavinom pristupačnosti i agresivnosti. Možda najočitiju točku diferenciranja od ostatka scene predstavlja potpuno nespuntano korištenje vokala (u izvedbi više ili manje poznatih gostiju – Matmos, Felix Kubin, Blectum from Blechdom...), čije je pojavljivanje u ovom kontekstu bizarno bez obzira na sva naknadna procesiranja, a rudimenti jednako neočekivanih jednos-

današnjice upravo oni glazbenici koji se ponovno kreću prema populističkim tonovima, imajući na umu sve "naučeno" u polju ekstremnog glitcha. Ako je tako, onda je moguće i prividno "neozbiljne" DAT Politics promatrati kao najbolji primjer izvođača koji, potpuno neinhibirani tuđim očekivanjima, aspiracijama prema stilskom purizmu, ali i imperativom stupidnog "najnižeg zajedničkog nazivnika" pop-tržišta, otvaraju vrijedan smjer mogućeg razvoja elektroničke glazbe upravo simplificiranjem dosega nekih "ozbiljnijih" autora i njihovim "križanjem" s drugim stilemima.

User-friendly eksperimenti

Zvučna slika DAT Politics, koliko god bila sterilna, ima gotovo punkerski ikonoklastički naboj, što se ne demonstrira samo u nadovezivanju na "do-it-yourself" etiku (upotreba samostalno izrađenih

ali bi više glumili rock bend. Zato bi gitare i tamo bile glasnije i čvršće. Imamo i ekipu stilista, sponzore za naočale, frizerski salon koji bi nam sređivao frizure (bla,

novi benda, deset produkcijski super moderno zapakiranih pjesama, respektabilna ekipa suradnika i sudionika na albumu – izvršni producent Marijan Brkić (gitarist i

BEDETEKA

Svjetlosnim godinama daleko od rocka

Buđenje će možda i pobijediti na Porinu 2003. u kategoriji *Najbolji novi izvođač*, no oni sigurno nisu sastav koji ima težinu i perspektivu na duže staze

Buđenje, *Lipo vrime*. Orfej

Krešimir Čulić

Nespontani bendovi – "projekti" odvijek su mi bili beskrajan iritantni. Nakon višestrukog preslušavanja njihova nastupnog albuma *Lipo vrime*, definitivno se ne mogu oteći dojmu da je sastav Buđenje upravo takav bend, osnovan s namjerom da popuni još jedan dio prostora tzv. mediteranskog popa. Kao da ih vidim kako prije ulaska u studio u razgovoru s urednicima Orfeja kažu: "Čujte, svaka čast Giboniji i njegovu zvuku, no mi bi se utrpali tu negdje, u taj segment,

bla). S tim pristupom i medijskim forsiranjem sigurno osvajamo Porina! Ha, šta kažete?" Urednici klimaju i odgovaraju: "Hm, zvuči interesantno, ali koliko bi to koštalo?" Još malo bla, bla, i eto albuma *Lipo vrime*.

Za površnog slušatelja ili neiskusnog radijskog urednika sve je to u vezi s Buđenjem i njihova prvog albuma jako lijepo. Solidan cover, brižno (pre)stilizirani čla-

producent Parnog valjka), klapa Dalmati, Igor Geržina na saksofonu, Hus Hasenefendić u ulozi savjetodavca itd. – na prvi pogled i slušanje možda nekoga mogu impresionirati, no riječ je o tanašnom albumu koji neće ostaviti nikakav trag na našoj sceni. Buđenje će možda i pobijediti na Porinu 2003. u kategoriji *Najbolji novi izvođač* (s obzirom na svu mizeriju naše scene), no oni sigurno nisu sastav koji ima težinu i perspektivu na duže staze.

Najiritantnije je to što se po svaku cijenu pokušavaju svidjeti i sjevernoj i južnoj Hrvatskoj, pa nepotrebno inzistiraju na čakavštini (primjerice, u najboljoj kompoziciji *Sad bi riči bira* ili *Pašku*, s kojim su se prošle godine predstavili na Festivalu dalmatinske šansone u Šibeniku), no pokušaji imitiranja Gibonija još su gori. Pjesma *Osjećam laž* toliko je providan plagijat sjajne Gibonijeve *Tempere* da je to upravo sramotno, pa tekstopisac i pjevač Buđenja Darko Bakić ide čak toliko daleko da se i riječima nastoji što više približiti izvorniku: "Kad razlije se boja, ja ostajem bez smisla...". U još jednoj lošoj

Najiritantnije je što se Buđenje po svaku cijenu pokušava svidjeti i sjevernoj i južnoj Hrvatskoj

kopiji Gibonijeva rada, pjesmi *Vatra ljubavi*, patetičnim stihovima poput "samo za tebe palio sam vatru ljubavi koju nikad nisi znala od vjetra sakriti," ili pak "priznat ću ti sve, ja sam blesav zbog tebe" u pjesmi *Priznat ću ti sve*, Bakić se posve razotkriva i pokazuje da nema kvalitetnu autorsku nit, nego tek određene plagijatorsko-kompilatorske sposobnosti. Najbolja pjesma na albumu, uz *Kad bi riči bira*, je *Ostani s njim* Parnog valjka, što samo dodatno potvrđuje slabu autorsku kvalitetu materijala. Ipak, ako bi Buđenje uspoređivali s većinom stupidnih tekstova naše estrade, tada je *Lipo vrime* sjajan album. No Jole, Stavros, Colonia, Sandi, Severina i slični barem se ne deklariraju kao rockeri. Stoga ostaje sasvim nejasno zašto Buđenje sebe smatra rock bandom kada su od njega svjetlosnim godinama daleko. ☒

ESEj

vač definitivno vodi računa i svjestan je nužnosti pronalazanja novih oblika teatarskog stvaralaštva. Ipak, prilično je zabrinjavajuće kad netko ispod tridesete zav-

pa/utapa se tabloidom bombastično najavljen komad (citiram: "Postavljam *Hamleta* u stilu Jerryja Springera", *Globus*, 10.5. 2002.) što se bliži finalizaciji.

zbunjuju/opterećuju i tjeraju larpurlartističkom kompiliranju radi kompiliranja, odnosno – *prostor kazališne igre je realan prostor s tri dimenzije, scensko vrijeme je realno vrijeme, čovjek koji se kreće u tom prostoru i koji stvara to vrijeme je živ čovjek, opipljiv čovjek, kao što je opipljivo i realno sve što ga okružuje*, u tako zacrtanim okvirima lako se prepozna šmirant, stoga mu je pseudopostmodernistička šminka nužna. Dakle, Kovač je odlučio PoPulistički teve show spojiti s općim mjestom dramske književnosti, i taj bi sudar prema najavama trebao izgledati ovako: *dodje Hamlet u studio i napadne Klaudivija: "Ti mi ševiš majku, a ubio si mi oca!" Pa onda dolazi Gertruda: "Ali, sine, ti to ne razumiješ, to je ljubav, ja njega stvarno volim. Uostalom, tvoj otac nije bio tako dobar kao što svi pričaju."* Hamlet se ne da: *"Kurvo, on je bio dobar."* Pa se mlate stolicima. Onda dodje Polonije i urla na Hamleta: *"Ostavi svoju kćer na miru! Ti želiš od nje samo jednu stvar."* Itd. Itsl. Umjesto da se pokuša pozabaviti uistinu suvremenom reinterpretacijom (ali za to treba i malo duha), zadržava se na površnom gegu, na improvizaciji smještenoj na pokokuju trivijalnu aluziju. Uz dosjetku i vulgarnu šalu, koprcu se u jeftinim štosovima koji će sasvim sigurno osvojiti nezahtjevnju publiku na "prvu loptu". Ali sve te scene nisu poticajne jer podsjećaju na stereotipije nastale još davno, davno u Mel Brooksovim filmskim burleskama, koje Kovač želi začiniti globalnom aureolom Springera i radikalnim verbalizmom u stilu braće Farelly.

Hamlet protiv Hamleta

Osvrnimo se na jedno viđenje Shakespeareova djela kroz rad (na pragu finalizacije) mlađeg redatelja – "kontroverzni" Mario Kovač, kako mu neizlječivo tepaju HR *hard core* tabloidi

Robertino Bartolec

William, It Was Really Nothing

U kontekstu suvremena redateljskog promišljanja klasike poput *Hamleta*, svašta se doživjelo. Uz to što je svaka nova produkcija imala namjeru odgovoriti na pitanje je li Hamlet ludak ili kukavica, doista posljednji čovjek srednjeg a prvi novog vijeka, neuspješni osvjetnik ili melankolični mudrac, incestuozno zaljubljen u svoju majku, je li grizodušje zbog smrti oca uzrokom katastrofe, ili pak je *Hamlet* drama o tome kako je norveški kralj Fortinbras, bez ispaljene strijele, na ratničkom pohodu na Poljsku usput osvojio *trulu* Dansku... Bilo kako bilo, uvijek su se povezivali ključni punktovi Shakespeareova djela s našim vremenom, s preokupacijama suvremenog čovjeka. Doista, ni o jednom Dancu od krvi i kostiju nije napisano/igrano toliko koliko o Hamletu.

Lik izvan teksta

On je jedan od malobrojnih literarnih junaka koji žive izvan teksta, izvan kazališta. Čak je i onima koji se ne zamaraju postmodernim, filozofskim, antropološkim, teološkim i drugim dilemama, ili dvorskim spletkama, koje more kraljevića, zauvijek iz provincijske pučke škole ostalo u uhu ono *bitiilinebiti* (zlobnici vole reći da je baš zbog te *masovke* vrlo česta meta gotovo svakog, pa tako i osrednjeg, redatelja). Budući da *Hamlet* dodiruje puno toga, da asocijacijski kipti mnogim putokazima: politika, nasilje i moral, spor o istovjetnosti teorije i prakse, o krajnjim ciljevima i smislu života, postoji tragedija ljubavna, obiteljska, državna, eshatološka i metafizička, postoji još i potresna psihološka studija, ma, zapravo, sve što vam drago, *Hamlet* se ne može igrati u cjelini, jer bi trajao šest sati. Treba odabrati, skraćivati, prilagoditi. Riječju, može se igrati samo jedan od *Hamleta* koji postoje u tom arhikomadu. Da, možda je to drama siromašnija od autorove, ali zato će biti bogatija za našu suvremenost, tješe nas tumači skriveni iza lika i djela izvjesnog Williama. Sve se čini, imperativ je doći preko Shakespeareova teksta do suvremenog iskustva, do našeg nepokojstva i naše osjetljivosti. No krvavi zaplet, dvoboj, veliki pokolj – može se birati, ali treba znati zašto i radi čega se bira! Vrijednost svake interpretacije zrcali se tom vještinom. Štoviše, osvrnimo se na jedno viđenje Shakespeareova djela kroz rad (na pragu finalizacije) mlađeg redatelja ("kontroverzni" Mario Kovač, kako mu neizlječivo tepaju HR *hard core* tabloidi), jer njegovo iščitavanje igra upravo hamletovsku igru (osobnog) varanja, zavaravanja i samozavaravanja, obmane i samoobmane, skrivanja i razotkrivanja, uz besmisleno pseudosociološko vulgarniziranje isključeno duhovne profinjenosti, elegancije i delikatne ironije prvaka *Globe Theatra*.

Springerov Hamlet

Osjetivši potrebu da u ustaljene okvire konjunktturnoga kazališnog vremena u kojem živi unese živost mašte, Mario Ko-

rši u totalnom manirizmu. Jer od "Šmrca" pa do "profesionalnosti" neprekidno je prisutna forsirana neobičnost, stalno nailazimo na raznovrsne putove neobuzdane zapjenjenosti koja se pretapa u agresivne oblike, demonstrirajući nam efemerno senzacionalistički *ajde!* nategnuti artizam, ali idejno i estetski sveden u granice autorski borniranog čovjeka koji nije htio/mogao imati osjećaja za razvitak duhovnih elemenata, te je (o)stao svaki novi projekt mjeriti linelajom svojeg milimetričkog umjetničkog sistema osmišljenog tamo negdje u tinejdzerskoj dobi. Priznajem, tu se može govoriti o poetici, ali ona mu nije mnogo, u onom posvemašnjom smislu u kojem "nije mnogo" znači isto što i samoživi autizam bez rijetkih istina do kojih je nepatvorena poetika izravno sposobna dovinuti se. U takve teatarski inferiorne kvaziartističke ekshibicije koje su poprilično naivne i suhoparne, ukla-

Količina zabluda koju je student Mario iznio u tom intervjuu bila bi zabrinjavajuća da nije komična, a zablude su kao i ukusi, s njima ne treba raspravljati. Primjerice, Kovač tvrdi da se *kazalište ne može natjecati s novim medijima, potreban je suživot, hibridizacija*, i tako ponavlja zabludu s početka prošlog stoljeća kada se sve ozbiljnije nametao film.

Realistične maske konzervativnosti

Šteta, jer – daleko od toga da nije inteligentno i efektno spajati različite medije u svrhu jačanja ekspresivnosti dramskog predloška, ali "gatati" smrt jednog na račun drugog... – svaki bi student, ne samo, joj, joj, *dramske akademije*, trebao znati da kazalište kao umjetnička forma ima nevjerojatne komparativne prednosti, istina, prednosti koje mediokriteta i diletanta, u principu konzervativca, ali konzervativca frustriranog vlastitom konzervativnošću,

Sve te scene nisu poticajne jer podsjećaju na stereotipije nastale još davno, davno u Mel Brooksovim filmskim burleskama, koje Kovač želi začiniti globalnom aureolom Springera i radikalnim verbalizmom u stilu braće Farelly

Pornografski ritam

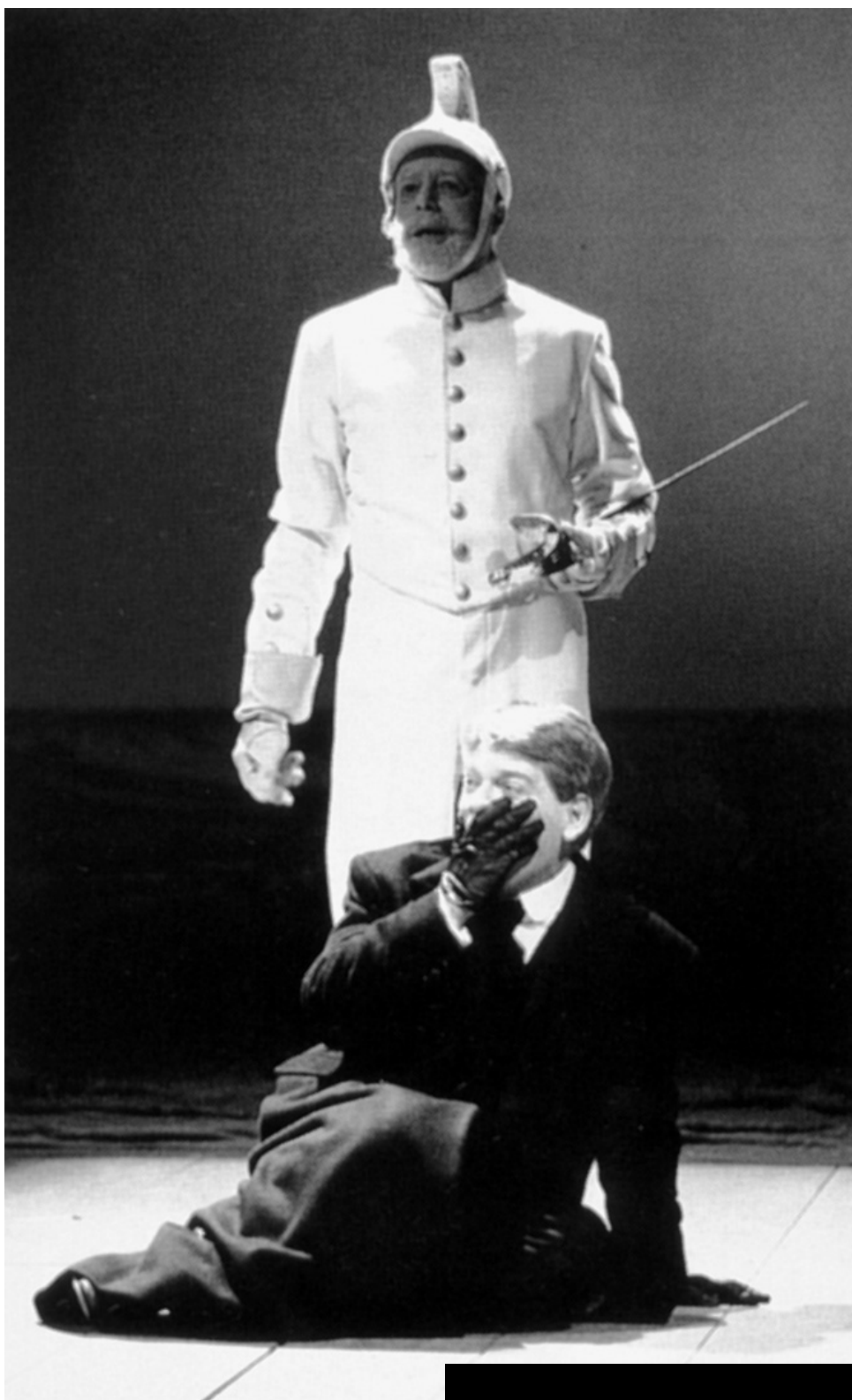
Zbog toga tvrdi da je njegov redateljski ritam filmski ritam brze izmjene, to jest naglim "rezovima" animira se publika i zadržava njezina pažnja koja bi inače opala zbog očajničkog manjka sadržaja, trik koji je porno industrija dovela do savršenstva). Š obzirom na to koliko se odvratnosti radi odvratnosti (od čega, recimo, Todd Solondz i Harmony Korine bježe kao vrag od tamjana, jer njihova je "šokantnost" u tome što su nesnosno humani) u posljednje vrijeme koristilo na filmovima, vjerojatno se moglo očekivati da se pojavi i ovakva predstava koja će ih koristiti kao glavno retoričko sredstvo. Štoviše, Kovač sam tvrdi da postavlja ovu predstavu jer ga *intrigira ljuštenje slojeva govornog iskaza, a u pozadini je teza da je samo pitanje vremena kada će se u nekom talk-showu dogoditi stvarno ubojstvo*. Što se tiče ovog drugog, da stvarno prati taj fenomen znao bi da se ono najgore već, opetovano, dogodilo. A glede prvog, ha!, izgleda da je studentu potpuno deplasirano otkriti da je *Hamlet*, kao i svaka dobra (klasična) drama, komedija ili tragedija, prvenstveno poezija, poetska tvorevina, koja se manifestira posredstvom riječi i koja se istinski može doživjeti u teatru samo doživljajem izgovorene riječi. Poznavanje sadržaja tu ne pomaže, jer *Hamlet* objektivno nije veliko djelo svjetske literature zbog svoje fabule, već zbog vrijednosti riječi kojima je ta fabula ispričana, zbog izvrsnih dramskih situacija, koje su nastale izborom rečeničnih cjelina, zbog svoje poetske snage.

O konceptima kazališnim

Nije bitno za poetski doživljaj monologa *Biti ili ne biti* je li Hamlet sjedi, stoji, šeta, psuje, ili oko njega lete stolci dok ga govori, već je bitno ono što nam on KAŽE tim tekstom. Shakespeareov *Hamlet* nije balet, ili *fudbal*, da mu se vrijednost može ocijeniti kretanjem ili količinom znoja i pljuvačke ličnosti koje ga interpretiraju, iliti pomoću springerovskog dekorera i rasvjete u koje je situiran. Uostalom, mogu li se, bit ću blag, persifliranjem sadržaja jednog monologa nekog Shakespeareova lika ispričati svi oni intenziteti glumčeva psihofizičkog doživljavanja, sve ono što on izražava kreirajući taj lik smislom svoga govornog jezika (što je razumio Ken Branagh, a poglavito izvrsni Buz Luhrmann, stoga je i uspio napraviti remek-djelo kroz fenomenalno miješanje

klasika i suvremenosti)? Konačno, J.L. Barault u knjizi "Reflexions sur le Theatre" kaže: *L'art dramatique fait essentiellement appel au Verbe parle*. Jednostavno, Kovačev je *Slučaj Hamlet* komad koji u startu metodološki ne drži vodu, koji je na klimavim nogama u svakom pogledu, igra koja nema razloga postojati, osim u svrhu zadovoljavanja nečije nabredane taštine, saniranja autorske/redateljske/imaginacijske nemoći pomoću šokantnog i brutalnog (čitaj: površnog). Može se reći i da je *najpoznatije Stratfordsko dijete* samo mamac, udica za dramatisiranje problema obitavanja u svijetu u kojem mediji dirigiraju stvarnošću, gdje je spektakularnost i ispraznost *modus vivendi* koji agresivnost i ekscenost podmeće prihvatljivim načinom ponašanja, no taj je žanr *out* barem pola desetljeća, ta je tema naprosto iscrpljena/definirana stvaralaštvom druge polovice devedesetih, i sada se putem umjetnosti traže alternative/odgovori zbilji kakvu imamo, a takvu rabotu naš heroj kroz vlastitu infantilnost nije u stanju pružiti. I dalje, ako nam suflira pokriće u priči da samo nepretenciozno provocira javni ukus, izaziva učene *arty* rasprave, ili kako je u koketiranju s kičem istraživao nove mogućnosti teatarskog izričaja, pače, što je to umjetnost/klasika u današ-

Izgleda da je studentu potpuno deplasirano otkriti da je Hamlet, kao i svaka dobra (klasična) drama, komedija ili tragedija, prvenstveno poezija, poetska tvorevina, koja se manifestira posredstvom riječi

Kao, ono fakerski, faks k... ne vrijedi, ali bitna je diploma, sugerira hrabri akademski građanin reciklirajući slogan patrijarhalnog pretka koji uz teške materijalne žrtve šalje djecu u školu poručujući im da marljivo uče kako ne bi morali raditi

njem svijetu – onda to znači ili da nas smatra naivnima ili – ako uistinu vjeruje u ono što govori – znači da o dramskoj umjetnosti ne zna baš mnogo.

Znanje

Eto, stigli smo i do znanja. Student Mario, naime, redovito voli isticati da se na Akademiji i nema bog zna što naučiti jer *izrađuješ maketice i čekaš treću-četvrtu godinu da radiš s živim ljudima*. Zaista, ne radi se dobro, radi se malo i neadekvatno zahtjevima generalno, pa što drži našeg srčanog lidera nekonvencionalnog, neobuzdanog i subverzivnog "Šmrca" (realno, kreativno limitirana adolescentska udruuga sklona ekstrovertiranosti) unutar dvorana i hodnika impotentne institucije. Oh kako malograđanski, kako konzervativno, konformistički, provincijski, natražnjački, *spineless*, drži ga Papir s Peča-

tom, činovnički uručena titula (citaj: *od ljudi koji ne znaju prenijeti znanje*) koja bi mu trebala za sva vremena dokazivati sposobnost duhovnog kreiranja. Kao, ono fakerski, faks k... ne vrijedi, ali bitna je diploma, sugerira hrabri akademski građanin reciklirajući slogan patrijarhalnog pretka koji uz teške materijalne žrtve šalje djecu u školu poručujući im da *marljivo uče kako ne bi morali raditi*. Bez sumnje, jednog dana će je naš junak sa suzom radosnicom i dječakim zanosom i primiti u vlažnu ručicu ukrašenom tetovažom. No taj posve formalni događaj ne bi trebao zavaravati. Jer kako iz stanovite zgrade izlaze nadareni, tako se produciraju i oni drugi. A da ona nije mjerilo kod režiserskog rada u najširem smislu, govore, primjerice, Golik i Bauer, ali i mlađi, Brešan, Nola, Rušinović (namjerno spominjem filmske režisere zbog evidentne Kovačave superlativizacije filmske dramaturgije). Jer da se pravljenje dobrog filma/predstave može magistrirati ili doktorirati, Hrvati bi bili najzanimljiviji i najvažniji svjetski umjetnici, no to baš ne ide tako. Drugim riječima, netko je zanimljiv i kvalitetan autor po isto takvim djelima, a ne po završenoj akademiji. Bubati teoriju za katedrom može biti korisno, ali nije nikakvo jamstvo kad se "znalac" uhvati stvaranja. Takav "znalac" često ostaje što je i bio, jednom se i to treba reći: mediokritet. Šteta, reklo bi se, nepovratno šteta, jer da je odlučio biti ekonomist ili pravnik, titula bi mu značila sve, a kao kreativcu ne znači mu ništa. Ali neutaživo ambicioznog studenta Kovača bezvrijedno je pokušavati uvjeriti u vlastitu zabludu, jer njegov je način racionaliziranja jednak njegovoj sposobnosti da dobro režira.

Djelovanje

Ipak, ono čemu patetično i neuspješno teži vođa "Šmrca" – provokativniji odnos prema klasicima, ali i publici, izmirenju pojmova kreativno djelovanje i goruća pitanja suvremenosti, ikonoklastički odnos prema konzervativnim formama kazališnog izraza, visokoj dozi raskida s *neutralnim kulturnim tendencijama* i ponovno djelotvorno povezivanje umjetnosti i života ne na planu reprodukcije i imitacije, već na planu djelovanja – nesumnjivo je potrebno. Više nego ikad nužno je pustiti provokaciju na scenu u trenutku kada je hrvatska kazališna/filmska publika i kritika najkonzervativnija na svijetu (sjetimo se snobističkog zgražanja zbog psovke na Peristilu, medijskog čerečenja Predraga Raosa zbog ismijavanja bivšeg *demokratskim načinom izabranog diktatora* u predstavi *Zemlja Mrak*, ili svođenja Nolina intimističkog filmskog izleta na pijukanje o sceni seksa dugoj šest minuta, da ne podcrtavam sa strahopoštovanjem prihvaćanje bilo kakve petparačke umotvorine nečeg amornog skrivenog iza šifre FAK, odnosno cmizdrenje istih/sličnih kad im prolupala "desnica" malo *zgemištano* pripremiti – slučaj *Krovna udruuga...*). Pospanoj bulumentu udaljenoj od svake istine i realnosti, sklonoj kičerskim bakanalijama i eskapadama vulgarno-lažnog nobiliteta, te bizarnim demonstracijama snobističkih tripova u raznim salonima (dakako, što je intelektualni profil pojedinog adepta tanji, kompleks porijekla deblji, a opća društvena uloga komičnija, to su izrazitije sklonosti prema imitiranju raskalašenosti internacionalnog *jet seta*), mora se pružiti umjetnost urbanog nerva i mahnite stvarnosti koja svojom fantastičnošću nadvisuje svaku, pak i najuznemireniju uobrazilju. Naravno, za to su potrebni autori kojima nekonfliktnost nije *credo*, koji shvaćaju da čuvanje beskorisne atmosfere koja bestidno prostituira kazališni, umjetnički, život uopće, samo da vlastitoj borniranosti pruži legalitet, otvara vrata šmirantima svih vrsta, duhovnoj bijedi koja se poput koprene nadvila nad aktualno hrvatsko vrijeme. Jedino je šteta da *shallow* Kovač nije čovjek za tu misiju, baš kao što Shakespeareov Hamlet nije bio za svoju, iako obojica suicidalno kreću u "akciju".

kazalište

problem za uprizorenje predložiti ove jeseni izvođačima u Zagrebu, pozvajući u pomoć stručne izaslanike i riječke luke i samu

iznimno odgovorna novinarka riječkog *Novog lista* Svetlana Hribar predložila je da se utanače dan i sat njihova održavanja,

mana i kriminalaca. Budući da je jedna od prvih tema zagrebačke Radionice također bilo policijsko nasilje nad slučajnom pro-

Dugo putovanje do demonstracija

Ljudi su svim silama željeli prodiskutirati probleme, ali isto tako i javno izreći koliko su nezadovoljni demagogijom i sporošću aktualne vlasti

Uz riječku izvedbu Radionice kulturalne konfrontacije; Rijeka, Kalvarija, od 7. do 10. svibnja 2002.

Nataša Govedić

Koliko svaki teatar, pa tako i onaj građanski za građane, ovisi o ljudima koji ga pripremaju i njihovoj političkoj kulturi (uopće o specifičnoj političkoj situaciji dane sredine) pokazalo se i na prvoj izvanzagrebačkoj Radionici kulturalne konfrontacije u Rijeci. Govoreći o stupnju apatije nekoga grada, čini se da se Rijeka u ovom trenutku daleko teže od Zagreba muči s iskustvom vlastite civilne "nemoći". Ako Rijeku niste detaljnije pohodili nekoliko godina, možda će vas najprije šokirati kartografija izloga najužega centra: tamo gdje ste ne tako davno mogli pronaći knjižare, mirne kafeterije ili obrtničke radnje, sada su mahom razorno glasni kafići i prodavaonice jeftinih talijanskih cipela – brza kapitalizacija očito je progutala jezgru nešto starijih i manje isplativih urbanih zanata. U malobrojnim postojećim knjižarama na najistaknutijim se mjestima koče djela ultrasrednjih autora poput Ivana Aralica i Nenada Ivankovića, što me osobno začudilo daleko više od, recimo, velikog broja nekadašnjih poslovnih zgrada polupanih prozora, zatvorenih zbog prodaje novim vlasnicima ili arhitektonskih spomenika čija oštećena pročelja i dalje postoje vabe za renoviranjima. Najtužnije je vjerojatno ipak promatrati zamrlu, pasivnu riječku luku, iz koje gotovo u potpunosti izostaje bilo kakav promet. Zanimljivo je da je jedna od sudionica riječke Radionice kulturalne konfrontacije, Ana Buneta, predložila da pripreмимо upravo scenu vezanu za ekonomsko umiranje Luke, posjetivši pritom u njezinoj organizaciji vođe sindikata i lučke radnike koji su izrazili želju s nama razgovarati (pa i sudjelovati u pripremi scena), ali mlada grupa građana koja se javila na poziv za Radionicu demokratskom je većinom odbila ovaj prijedlog. Naprosto ih nisu zanimali problemi luke ni argumenti koji se tiču činjenice kako se materijalni gubici naše nekad najveće tranzitne luke, posebno otkad susjedni Kopar organizira bitno bolju remorkersku službu, ne tiču čak ni samo lokalnog stanovništva, nego doslovce čitave Hrvatske – barem ako je suditi po novčananim gubicima. Zbog toga smo Vili Matula i ja (malom demokratskom manjinom) odlučili isti

Anu Bunetu: možda volja zagrebačkih građana pokaže veću otvorenost prema propitivanju tužnog riječkog veletrgovačkog dinosaura.

Korzo

Već prvog dana čula sam, uglavnom od gradskih starosjedioaca, po običaju *uvjerenja* mišljenja kako neće biti intervencija ni rješavanja za pripremljene scene konflikta jer tamošnji građani naprosto više "nemaju teka" za nagonilano neispunjena obećanja – oni su, naime, Linića apsolvirali puno prije šire hrvatske javnosti. Praksa Boalove izvedbe donijela je, međutim, suprotno općoj klimi, pa čak i suprotno odveć inertnim okruglim stolovima nakon predstava igranih na Festivalu malih scena, iznimno ANGAŽIRANU reakciju prisutne javnosti, s uključivanjima u scene doslovce u *drugo*j minuti ponovljenog igranja dramske situacije. Ljudi su svim silama željeli prodiskutirati probleme, ali isto tako i javno izreći koliko su nezadovoljni demagogijom i sporošću aktualne vlasti. U prvoj sceni, na temu dugogodišnjeg "popravljanja" riječkog Korza, na koji se svake godine troše milijuni kuna iz gradskog proračuna, ali grad uvijek iznova ostaje i bez dovršenog i bez sigurnog šetališta (scena je uključivala pad građanke na nepravilno postavljanim pločama Korza) i bez mogućnosti imenovanja građevinskopravne odgovornosti izvođača nezavršenih uličnih radova. Riječani su se promptno prisjetili mora sličnih primjera, čak i padova uglednih novinara koji ipak *nisu* dobili tužbe protiv riječkih "graditelja". Zbog toga je publika tražila kolektivnu akciju: ne samo rješavanje slučaja pojedinačne ozljede, nego javne demonstracije pred zgradom gradskih vlasti na već spomenutom Korzu. Da demonstracije ne bi ostale na neodređenom terminu i scenskoj fantaziji,

što je publika također glasanjem na licu mjesta i prihvatila. No u zakazano sam se vrijeme sutradan na demonstracijama pojavila u skromnom društvu sa četvero izvođača Radionice, što mi je pak nešto kasnije na riječkom radiju SVID objašnjeno kao organizacijski problem: nije bilo dovoljno na protest pozvati samo ljude prisutne u dvorani *Kalvarije*; trebalo je najaviti demonstracije i u svim lokalnim medijima nekoliko dana unaprijed. No kako unaprijed najaviti nešto za što se građani odluče posve *neplanirano* i *sami* odaberu termin sutrašnjeg prijepodneva? Kao procedura, izvanscenska izvedba demokracije očito zahtijeva najrazličitije dorade. Na Riječanima svakako ostaje da inicijativu koju su u stanju strastveno pokrenuti na samoj Radionici sami privedu ostvarenju širom medijskom akcijom. Ideja igranja Boalova teatra nije samo katalizirati artikulaciju nepravde nego i postaviti komunikacijske temelje njezina stalnog sučeljavanja. Civilni angažman glumca i redatelja Bojana Lakoša te pojedinih riječkih novinara, željnih društvenih promjena i nakon završetka Radionice (a spremnih i uložiti svoje vrijeme u nošenje sa zajedničkim nevoljama grada u kojem žive) ostavlja nade da će Boalova metodologija djelatnog korištenja *građanskih sloboda* uistinu trajnije zaživjeti i na – demontiranom – riječkom Korzu.

Policijsko nasilje

Druga tema Radionice propitala je neučinkovitost, nasilnost i pravnu neadekvatnost gradske policije. Umjesto da prepoznaju epileptični napad djevojke koja je privedena jer se u kasnije noćne sate našla s prijateljicama u parkiću, policajci su prikazani kao osobe bez ikakve humanitarne crte, kao i bez natruhe sposobnosti da privedenike promatraju izvan stereotipnih okvira *narko-*

Ako ne želimo mafiokraciju, onda ni ne posežimo za njezinim metodama prečica, kraćih puteva, veza i poznanstava te degradiranja stručnosti

laznicom, čini se da ovaj problem sadrži "nacionalna" obilježja: građani Rijeke, baš kao ni građani Zagreba, nikako ne vjeruju da se mogu osloniti na sile provođenja zakona. Rješenje su potražili u *obiteljskom* okolišu bolesne i na policiji zlostavljane djevojke: publika je smatrala kako joj jedino uži obiteljski krug može pomoći da brže dođe do medicinske pomoći i samim time izade iz policijske nadležnosti. Publika je isto tako imala prilike saznati kako maloljetne privedenike policija nema pravo ispitivati bez prisutnosti roditelja ili odvjetnika, premda to, tvrdili su mnogi svjedoci, redovno čini.

Prisutnu je publiku ipak najviše ljutila opća *indiferencija* policijskog sustava prema elementarnim ljudskim pravima samih građana: veliki je broj ljudi imao potrebu reći izvođačima policajaca i inspektora kako je njihovo ponašanje degutantno ili krajnje neprofesionalno, zbog čega je Jokerima trebalo dosta vremena da svrnu pozornost publike *sa samih opresora* na ono što se može napraviti bez da jedno od rješavanja bude "magija" ili lobotomija nasilnika, to jest da s jezika od-

Prisutnu je publiku ipak najviše ljutila opća indiferencija policijskog sustava prema elementarnim ljudskim pravima samih građana

govaranja nasiljem na nasilje prijedemo na jezik pravne zaštite ili na smireniju te informiraniju komunikaciju koja u pravilu vodi rješavanju problema.

Nezaposlenost

Još jedan problem koji je tinjao u pozadini *svih* zagrebačkih Radionica, u Rijeci je postavljen jasnoćom optužnice: što da radimo u političkom sustavu koji i dalje ne miče ni najmanjim birokratskim prstićem da smanji broj nezaposlenih niti da poveća njihova ekonomska prava te prava na rad? Brilljantan odgovor riječke publike: potražimo *korupciju* u *samom sustavu zapošljavanja*. Ako je prešućena istina čitave naše sredine kako se poslovi danas ionako dobivaju samo "preko veze", pogledajmo tko se tim vezama konkretno i koristi i prijavimo ga – ne samo kriminalnim sudovima nego i medijima. Najbolje pitanje čitave Radionice po mom je mišljenju postavio mladić koji je od svih likova nezaposlenih zatražio da se precizno izjasne bi li i sami potegnuli "konce" kada bi na taj način došli do zaposlenja. Dvije trećine izvođača potvrdno je odgovorilo na ovo pitanje, čime su se, po mišljenju spomenutog mladića i ostatka publike, automatski diskvalificirali iz mogućnosti da stanu na kraj sustavu diskriminacije koji ih je i doveo do dugačkog reda u Uredu za zapošljavanje. Ako ne želimo mafiokraciju, onda ni ne posežimo za njezinim metodama *prečica, kraćih puteva, veza* i poznanstava te degradiranja stručnosti. Riječka je Radionica stoga potvrdila temeljno etičko iskustvo svih igranja Boalova teatra: nepravda staje ili na NAMA SAMIMA, na našem vlastitom nepristanku da je ponavljamo i propovijedamo, ili traje unedogled. ☒

Riječku Radionicu kulturalne konfrontacije sceniski su priredili sljedeći glumci i građani: Edita Karadole, Sabina Salamon, Filip Povrženić, Mila Čuljak, Christine Okresek, Goran Gračanin, Ivona Nikolajević, Karolina Šušić, David Belas, Ana Buneta, Lina Šonje, Kristijan Šunić, Lidija Molnar, Jelena Graovac, Lidia Vidović, Sunčica Kunić, Jana Ažić, Petra Corva, Morena Scotti, Petar Knežević, Goran Trbojević, Milana Milošević, Slavko Gornažar, Sandra Buretić, Neda Šimić Božinović, Bojan Lakoš, Kristina Božić, Ivana Čelić, Milena Skorupan. Svima im najsrdajnije zahvaljujemo! ☒

KRITIKA

nje – za razliku od većine muških kolega – uvijek konstitutivni element samoga sadržaja, jer svako od pet poglavlja je stilski različito,

već što želimo postati. Drugim riječima, što ostaje ako klasične konstrukcije tjelesnosti i identiteta više jednostavno ne

nosno postajanja manjinom, jer rodnošću prije svega, ali i etnicitet, "igraju presudnu ulogu u kontroliranju pristupa tehnološkom rastu", čemu se moramo suprotstaviti dekonstruiranjem vladajućih normativnih sustava vrijednosti. S onu stranu označavanja, odnosno u njezinoj interpretaciji "nasuprot stoljećima staroj praksi patologiziranja i obezvrjeđivanja drugačijosti" postavlja se nomadski ne-unitarni subjekt u stalnom procesu transfiguracije osjeta i transfiguracija osjećaja sebstva. Novum – u odnosu na autoričine ranije radove – insistiranje je na potencijalno produktivnom značenju "održivosti" (i posljedično "održiva" postajanja) koje ima vrlinu da nije definirano nedostatkom ili neispunjenjem. U tome se ona razlikuje od velikog broja suvremenih autora poput na primjer Manuela DeLande koji obnavlja delezijanizam gotovo dogmatski kao nelinearnu znanost i u svakoj prilici koristi nelinearnost radije nego linearnost.

Danas već klasična dihotomija "nomadizam/Država" prejednostavno se, često i banalno, primjenjuje u kreiranju novih sustava i sklopova vrijednosti, posebno u estetici i teoriji umjetnosti. S druge strane, u suvremenoj političkoj filozofiji, često se olako odbacuje koncept nomadizma i ukazuje na opasnost rizomskih struktura koje često završavaju urušavanjem, odnosno samoubojstvom sustava. Rosi Braidotti ustrajno insistira upravo na nomadizmu i nomadskom tijelu da bi dekonstruirala mit cjelovitosti i organicizma, ali također i da bi se suprotstavila teh-

iz mamine čitaonice

nokratskom preuzimanju ljudskoga tijela. S obzirom na to da se "postmoderna odnosi na nov i perverzno plodan savez tehnologije i kulture", estetička osjetljivost i ekologije virtualnoga za nju pružaju egzistencijalne paradigme koje društveno polje djelovanja mogućnostima otvaraju cjelini ustanova zajednice. Našu energiju usmjeravaju od konzervativizma i konformizma koji je nužan za očuvanje apstraktnih univerzalnih sistema valorizacije i time otvaraju prostor stvaranju nove subjektivnosti. Nomadsko tijelo-stroj uspostavlja pomirenje između kaosa i kompleksnosti, između bivanja različitim i subjektivnosti kao procesualnosti i prolazne aktualizacije, kako bi rekao Stephen Arnott.

Zaključak? "Promatrala sam kolektivnu metamorfozu. Oni koji sudjeluju u njoj nisu plutajućim označiteljima, već nestalnim podsjetnicima na ljudskost koja je napola nestala, a ipak gura dalje: mota se naokolo. Zar nismo svi?"

Nomadsko održivo tijelo

U današnje doba mutacija, osnovni zadatak nije spoznati tko smo, nego što želimo postati

Rosi Braidotti, *Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming*. Polity Press, 2002. [Iz 'mamine' čitaonice]

Igor Marković

'T is only passing through.

Rosi Braidotti, danas je najplodnija i najznačajnija feministička autorica (uz, dakako, Donnu Haraway) koja promišlja postindustrijsko, postmoderno, postljudsko, visokom tehnologijom natopljeno društvo u svitanje novog milenija. U svojoj najnovijoj knjizi *Metamorphoses*, koristi se "metodom" "elastičnog konopa za bungee-jump", zavirujući u svijet, ali uvijek se vraćajući u sigurnost".

Međutim, usprkos tim zavodljivim metaforama ne radi se o radikalnom odmakom od ranije uspostavljenih pozicija, već radije o naznakama stila koji je kod

to. Od Zaljevskog rata do klasične literature, od Yeatsa, preko Cronenberga do Cohena, od kucka do strojeva... ona gradi, utjelovljuje i otjelovljuje ključne riječi današnjice: transformacija, metamorfoza, mutacija, rekonbinantnost. Nestalnost i promjenjivost stvarnosti pred suvremene autor(ic)e postavlja relativno težak zadatak konceptualiziranja i normiranja cjelokupnosti društvene misli od političke i socijalne teorije do kulturnih praksi i estetskih kategorija, ali nestanak klasičnih pripovijesti njoj ne smeta. Ona spremno postavlja osnovno pitanje: ne spoznati tko

možu izdržati ne samo teorijski pritisak dekonstruktivizma, poststrukturalizma itd., nego i to da fizičke stvarnosti novih tehnologija (bio-, info- i nano-) nameću ne-fiksnu, "mehaničku fluidu"? Rosi Braidotti daje svoj osobni i osebniji, naizgled utopijski odgovor: nomadsko održivo (*sustainable*) tijelo.

Nomadsko je tijelo-stroj, "moćna figuracija ne-unitarnog subjekta-u-postajanju", njezin odgovor na suvremenu krizu humanističkog subjekta. Tehnotijelo, odnosno tijelo-stroj je nasuprot klasičnom kibernetičkom promatranju stroja kao harmoničnog entiteta u službi Napretka i Kapitala okrenuto kritici liberalnog individualizma, otporu akumulaciji kapitala i proizvodnji slobodnog viška koji se – vrlo nalik idejama Batailleve "političke ekonomije" iz *Prokletog udjela* – slobodno pretače, dijeli i naročito erotizira međupovezanosti pojedinaca i pojedinki stvarajući time strast, empatiju, žudnju kao "ne-osobno-povećavajući oblik odnosa prema društvenom i prirodnom okolišu".

Deleuzeovo odbijanje prihvatanja negativne ontologije nadopunjeno je i nadograđeno (konstruktivnom) kritikom njegova koncepta "postajanja ženom" od-

svojim dimenzijama nadaje kao antipodski nastavak *Budbe iz predgrađa*, ili bolje, kao druga strana istog novčića.

Odrastanje

Roditeljski sukob stvara priču o prilično traumatičnom procesu Gabrielova odrastanja, budući da on, uhvaćen u procjep roditeljskog sukoba i na neki način u proces njihova "odrastanja", taj sukob razrješava. Uz to, lik Gabriela otvara polemičko polje metafizičkog značenja umjetnosti uopće. On je kao lik, nositelj ideje onoga o čemu u jednome razgovoru s njim progovara i Jake, kada kaže: »Kome se u zadnje vrijeme možemo obratiti za duhovno vodstvo? Svećenici ne, a ne ni političarima i znanstvenicima, još se samo umjetnicima može vjerovati. Dakle, ja sam super-obožavatelj. Volim te umjetnike koji uzdišu za svojim tlapnjama. I na gubitku sam – umjetnost čovjeku daje mudra.«. Gabriel se nadaje "istinskim" anđelom jer on svojim senzibilitetom i svjetonazorom uspijeva pomiriti vlastite roditelje i priču vratiti u okvire iz kojih se prvotno i bila izlila. Gabrielovo ime upućuje na judeokršćansku tradiciju na koju se Kureishi fragmentarno i sasvim pro-

pusno oslanja, i tako kao da još jednom potcrtava svoje napuštanje postkolonijalne problematike. U ovome romanu nije presudno jesu li njegovi protagonisti autohtoni Britanci ili neka generacija doseljenika. Posredstvom Gabrielove intimne drame svjedočimo svojevrsnom otkrivenju umjetnosti kao jedinog sredstva rješavanja egzistencijalističko-metafizičkog pitanja samoće ljudskog roda, a Gabriel je ujedno i najstabilniji lik koji i vlastite roditelje vodi do svojevrsnog «happy end». Kraj priče je, međutim anti-«happy-end» jer je razrješenje koje nudi povratak u krug iz kojeg se čitava priča razvila – mirenje sa stanjem stvari i utvrđivanje vlastita identiteta u okvirima koje nudi obitelj. Zajedništvo u «happy endu» na neki je način ironizirano jer iako se uspostavlja kao neka vrsta logične uokvirene kompozicije, ono nije dovoljno. Nedostaje opet dimenzija samopotvrđivanja i samoostvarenja u životnom pozivu koja je u slučaju Gabrielovih roditelja izostala.

Ono što je najveća spisateljska kvaliteta Hanifa Kureishija, vidljiva od prvog do posljednjeg retka njegova najnovijeg djela, jest nevjerojatna preciznost kojom sloj po sloj ogoljuje život jedne prosječne obitelji ni po čemu atipične za svoju sredinu i vrijeme. Sve ovdje možemo naći: propale brakove, propale i uspješne rockere, polusvijet lokalnih pubova i emigrante iz onih čudnih istočnih zemalja koji nikako da se riješe svojih, nužno, trauma. Ponekad svojom nesmiljenošću u ogoljavanju života podsjeća na suvremeniju verziju naturalizma ili kao što kaže Jake kada govori o slikaru Lucienu Freundu: «Ali on je tako...realističan. A ja sam vegetarijanac.»

KRITIKA

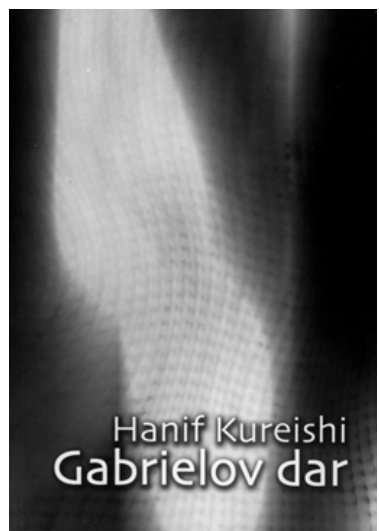
urbana sredina megapolisa, dok život obitelji Bunch bitno određuje i vrijeme velikog pokreta rock&rolla i pripadajuće mu ideologije, vrijeme

svojim dimenzijama nadaje kao antipodski nastavak *Budbe iz predgrađa*, ili bolje, kao druga strana istog novčića.

Realizam za vegetarijance

Gabriel je, kroz svoju intimnu dramu, svojevrsno otkrovenje umjetnosti kao jedinog sredstva rješavanja egzistencijalističko-metafizičkog pitanja samoće ljudskog roda

Hanif Kureishi, *Gabrielov dar*, s engleskoga preveo Dragan Koruga, Celeber, Zagreb, 2001.

Sanja Beslač

Najnoviji roman Hanifa Kureishija *Gabrielov dar*, knjiga je intimne, obiteljske tematike, i priča o onome o čemu smo čitali nebrojeno puta. Ništa novo, rekli bismo. I uistinu, na prvi pogled, barem u smislu tematike, Kureishi ne donosi u svom posljednjem romanu ništa epohalno novo. Ili se književnost toliko približila svakodnevnom životu i njegovim traumama da ih je više nemoguće razgraničiti? Međutim, ono u čemu se ogleda vještina ovoga autora jest umijeće uranjanja u kontekst kojim aktualizira svoj roman i intimističku priču o obitelji Bunch. Mjesto radnje je londonsko predgrađe sa svim specifičnostima života koje donosi

u kojem su Gabrielovi roditelji proživjeli svoju mladost. Čini se da je upravo taj kontekst Kureishiju nadasve blizak i, usprkos ogorčenju i deziluzioniranosti koji se ponekad osjećaju u njegovim likovima, drag, jer se takva pozadina lako može iščitati i u scenografiji gotovo svih njegovih prethodnih romana. Valja reći da je *Gabrielov dar* četvrti Kureishijev roman. Prethodili su mu romani *Budha iz predgrađa*, *Crni album* i *Intima*, i brojni radovi na filmskim scenarijima (*My Beautiful Laundrette*, itd.). S *Budhom iz predgrađa* afirmirao se kao pisac postkolonijalne, urbane tematike. U najnovijem romanu sasvim je na novome tragu, no u slijedu tih romana *Gabrielov dar* se u ponekim

Gdje je nestao rock&roll

U smislu uvjetno rečeno uže tematike, *Gabrielov dar* razvija jednu doista komornu dramu. Broj glavnih protagonista je minimaliziran na svega tri lika obitelji Bunch: oca, majku i sina Gabriela. Radnja koju pratimo otvara se pred nama u trenutku kulminacije krize, odnosno u trenutku kada Gabrielov otac «puca» i napušta obitelj. Radnja se dalje razvija linearno, povratka u prošlost nema iako je ona diskretno i posredovano stalno prisutna upravo preko iluzija Gabrielovih roditelja koje sada u trenutku krize vidimo kako, porodne, nestaju. Iluzije Gabrielovih roditelja proizlaze iz socijalnog konteksta jedne kulturalno specifične generacije koja je svoje najbolje dane doživjela šezdesetih i sedamdesetih godina preko svih ideoloških i ikonografskih atribucija rock & rolla, i sada se, u svojim sredovječnim godinama sukobljava s okrutnošću i realnošću svakodnevnog života. Takva ideološka pripadnost ujedno je na neki način pokušaj psihološkog profiliranja likova čija su uvjerenja, vjera, snovi i nade u opetovane pokušaje afirmacije, pa onda i frustracije, deziluzioniranja i ogorčenja proizašla upravo iz identifikacije s jednom masovnom subkulturnom pojavom.

Petnaestogodišnji Gabriel našao se u procijepu između oca i majke koje pokreću sasvim suprotni sus-

Bill Gates zarađivao više od 40 posto najslabije plaćenih Amerikanaca zajedno smatralo se gotovo svetom činjenicom. Kako piše

Chipova sestra Denise šefica je kuhinje u uglednom restoranu u Philadelphiji. Dolazi u bratov stan i priprema ručak za roditelje,

zo rastaču u ništavilo koje bi trebali opisati. Na krstarenju Enid i Alberta, sve što je zanimljivo događa se u mislima i razgovorima njih dvoje: ogledi o društvenoj organizaciji na norveškim brodovima i primjedbe o glupim koktelima nisu važne (premda se smiješimo kad vidimo da se odvijaju u blagovaonici "Sören Kierkegaard"). Pomodne metafore odjednom su dobrodošle, ali postajemo svjesni da su *Ispravci* posve izniman roman koji pati od prerasakošne urešenosti svoje ambalaže. Na nordijskom krstarenju otvara nam se svijet starijih ljudi – unutarnji svijet, kojemu nitko neće izraziti poštovanje niti mu ustupiti mjesto – i Franzen nas oprezno uvodi u Alfredovu izgubljenost. Čitatelji ove knjige smijati će se dinamičnim ironijama i novinarskim popisima, ali zapamtiti će upravo tu izgubljenost i način kako ona utječe na živote ostalih likova.

Denise se upušta u aferu s Robin, ženom vlasnika restorana, i njezin neuspjeh da se dokaže kao revan zastupnik obiteljskih vrijednosti povezuje je s moralnim i ekonomskim tegobama svojega doba. To je roman o ispravcima u obitelji, ali i o "ispravcima" u ekonomiji, i premda ih Franzen ne uspijeva pomiješati onako dobro kako bi mogao, uvjereni smo da se nešto važno dogodilo u imaginaciji tih Amerikanaca, da se nešto promijenilo u njihovom osjećaju za ono što je moguće i ono što je potrebno. Enid "je smatrala da su ona i Al jedini inteligentni ljudi njezina naraštaja koji su se uspjeli obogatiti". *Ispravci* su na mahove prelijepo tkana pripovijest o razočaranjima, skupim dobitcima i teškim gubicima. Alfreda vidimo u pečenama. Garyja vidimo u kućnome baru. Enid vidimo kako piše božićne čestitke kao da su to poruke samoubojice. Denise vidimo kako šalje e-maileve Chipu u Vilnius zahtijevajući da se potruđi doći na Enidinu večeru u koju se puno uložilo.

Estetičko rješenje za društveni roman

Moderni američki pisci su brzi vozači, a voze "pod utjecajem". U Franzenovu velikom romanu ne osjeća se samo predratni socijalni realizam u stilu Up-tona Sinclaira, nego u njegovoj prozi nalazimo tragove svih naraštaja – Mailera koji se bori s američkim vragom, Bellowa koji priziva rastrgane urbane duše, Updikea koji se ruga normalnosti iz predgrađa, a prije svega tu je i dijagnoza Dona De Lilloa o modernoj Americi kao mjestu na kojemu se gomile i destrukcija, paranoje i strahovi, sa zločudnom elegancijom pretapaju u svakodnevicu.

Franzen jest pod utjecajima, ali uglavnom je mudar, i to na postmoderni način; čitamo li ga pomno, u njegovim spajanjima pronalazimo novu dosljednost. *Ispravci* su napisani sa sigurnošću koja proizlazi iz pristajanja na sve nesigurnosti u cjelini; Fran-

dok Chip grozničavo traži producenta, koji se možda zanima za njegov scenarij, a možda i ne.

Božićno okupljanje u St. Judeu vrhunac je romana: na 500 stranica pitamo se hoće li ga ti ispaćeni ljudi koji nanose patnju uspjeti održati i hoće li ono zadovoljiti Enidina očekivanja. Gary Lambert, stariji brat Chipa i Denise, bankar je i otac troje djece, vrlo zabrinut za svoje mentalno zdravlje (pati od uobičajenog straha deprimirane osobe – straha da je deprimirana).

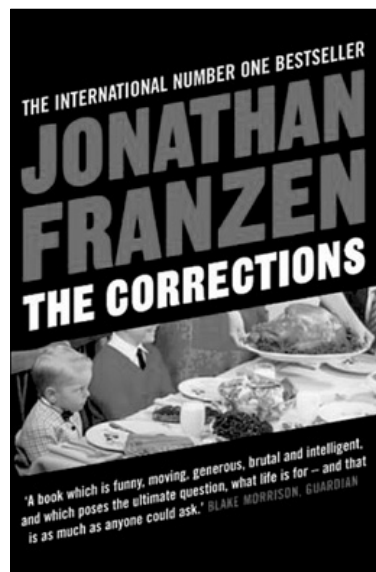
Garyjeva supruga Caroline ne želi otići u St. Jude na Božić. Odbija se pretvoriti u lik na Enidinoj slici osobnog mučeništva i, što je još važnije, ne može gledati kako Garyjev boravak kod roditelja uništava njegov identitet kao oca njihovo troje djece.

Franzen ima sklonost mlađih američkih romanopisaca da medikaliziraju život. Ni poštar ne može ući u dvorište i isporučiti pismo a da ga ne poklope ironijom o smislu vrtova u poslovnim zgradama, o paklenoj svijesti pasa, i mudrim primjedbama o poštarovoj homeostazi, o supstancijama u njegovu mozgu, o akrobatičnim njegovih sinapsa, o njegovim pokušajima da svlada zastrašujuću unutarnju provinciju koja svakodnevno čezne za primjenom oružja masovnog uništenja. Životna dosada izražava se raznim popisima. Opisujući sobu punu stare krame, Franzen kaže da je soba «patila od nekroze stare krame koja prije ili poslije ubija prostoriju». Soba je *patila*. To se događa sobama u predgrađima u suvremenim američkim romanima. U dobrom romanu kao što su *Ispravci*, ta američka bolest pretvara se u svojevrsnu pristojnu zarazu: to je zarazan neživot, a zarazno je i grozničavo prizivanje konačne granice praznine.

Ispravci u obitelji i ekonomiji

Gary i njegovi rođaci bore se s činjenicom da im je otac na umoru, i umirući ubija i njihovu majku, koja pak svojim mučeništvom ubija njih i odnose koje su uspostavili u svijetu. Cijeli Garyjev život postavljen je kao ispravljanje očeva života. Denise "ima bizarna i tvrdoglava stajališta o Alfredu". Chip "se osjećao poput djeteta iz bajki braće Grimm, djeteta namamljena u začaranu kuću toplinom i mirisom hrane; a sada će ga vještica zaključati u kavez, udebljati ga i pojesti".

To je roman o obitelji i društvu, ali sve što mu je potrebno nalazi se u dušama Lambertovih. Njihovi odnosi su toliko promišljeni i prikazani s takvom pažnjom, a likovi su tako bogati sami po sebi, da se svi popisi stvari oko njih br-

Thomas Frank u svojoj sjajnoj knjizi *Jedno tržište pod Bogom*: "Nekoć su Amerikanci zamišljali da ekonomska demokracija znači razuman životni standard za sve, da sloboda ima smisla samo ako više nema siromaštva i političke nemoći. No danas se čini da su oni koji oblikuju američko javno mnijenje uvjereni da su demokracija i slobodno tržište jednostavno istovjetni...". Ono što je "novo" jest pobjeda te zamisli nad svim njezinim suparnicima; odlučnost američkih vođa da je prošire po cijelom svijetu, opće vjerovanje da u tržištima postoji nešto prirodno, nešto božansko, nešto inherentno demokratsko. Bolji izraz za "novu ekonomiju" mogao bi biti "konsenzus".

Čirevi konsenzusa i zaraza neživota

Premda to nije svijet koji se pojavljuje u *Ispravcima*, obitelj Lambert može se shvatiti kao naša zajednička koža, osuta čirevima "konsenzusa".

Roman počinje vrlo glasnom svađom u kojoj Chipova majka i otac, Enid i Alfred, iznose svoje srednjozapadne tegobe – gluhoću, deprimiranost, razočarenje, kupone za popust, i sklonost da budu "zastrašeni vlašću svake vrste" – u mjestu St. Jude, dok se pripremaju za turističko krstarenje u organizaciji tvrtke Nordic Pleasurelines. Ukrat će se na brod u New Yorku, a prije toga ručati sa svojim sinom Chipom.

Chip Lambert je bivši predavač na sveučilištu koji je otpušten jer se spetljao s pametnom studenticom. Upoznajemo ga u stanu u New Yorku, s lijepom djevojkom, ali bez novca, kako sve svoje nade ulaže u scenarij koji piše već godinama. Djevojka ga napušta upravo kada njegovi roditelji dolaze na ručak i ostaje mu samo nada u taj scenarij, koji počinje "predavanjem na šest stranica o tegobama falusa u tudorskoj drami".

Sudeći prema najboljim novim umjetničkim djelima, Amerikanci su danas posvećeni zdravom proživljavanju mrtvog popodneva. Ustaju oni ujutro, broje sitniš i pitaju se tko su, i što sada?

Jonathan Franzen, *The Corrections*. Fourth Estate, London, 2001.

Andrew O'Hagan

Danas u američkom životu postoji samo drugi čin. Nijedna generacija ne proživljava zanimljivu izgubljenost u Parizu. Nikakva elegantna aristokracija ne okuplja se na travnjaku Gatsbyjeve vile s predosjećajem katastrofe; nema kolektivnog nagona da se napiše veliki ratni roman; nema drugoga spola. Sudeći prema najboljim novim književnim djelima, najzanimljivijim novim filmovima, najgledanijim televizijskim emisijama, Amerikanci su danas posvećeni zdravom proživljavanju mrtvog popodneva. Ne opsjeda ih ni svijet početaka ni svijet završetaka: Lionel Trilling je to nazivao sredinom putovanja. To je limbo, to je zamrznutost, to je okamenjenost s punim radnim vremenom. To su blaga kućna psihozna i mekano pokušstvo. Sva umjetnost je umijeće trgovine nekretninama i samopomoć. Opisani svijet je svijet američke srednje klase, prostor duhovne zasićenosti i prozorskih roleta. Tržišni populizam prodire kroz klimatizaciju i spaja se s crvenim krvnim zrcima. U tom životu, i u knjigama i filmovima koji razmatraju taj život, uočavamo neodgovoreno pitanje: što sada?

To je nije posljedica 11. rujna: neki bi rekli, možda i s pravom, da je obrnuto. Novi roman Jonathana Franzena je povezivanje mrtvih popodneva, tih popodneva koja tvore život obitelji Lambert na Srednjem zapadu, u vrijeme blisko našem. Dakako, oni su izdanak i otpad nove ekonomije, ali su i likovi iz djela Sinclaira Lewisa i Theodorea Dreisera, ljudi koji ustaju ujutro, broje sitniš i pitaju se tko su.

No devedesetih godina ipak se dogodilo nešto novo, a ta novina je nešto što oni nalik na Franzena žele razmotriti na razini rečenice. U tom desetljeću dogodio se neobičan obrat: bogataši su smršavili, siromasi su se udebljali, bogataši su se više posvetili radu, a siromasi slobodnom vremenu, a to što je

Današnji veliki roman je knjiga koja teži veličini tako da sve ostale velike knjige budu uvezene u nju. Primjer toga nije *Rat i mir* nego *World Wide Web*

zen vraća priču kulturi za čiju je ništavnost smatrao da ju je nemoguće razbiti. U ogledu objavljenom 1996. u *Harper'su*, Franzen je opisao svoje razočaranje neuspjehom svojih ranijih romana da toj kulturi ponude "smislene novosti" i svojim dojmom da je projekt socijalnog romana nemoguć. Napisao je: "Čini mi se da je specifična američka zabluda očekivati da roman nosi težinu cijelog našeg poremećenog društva – da pomogne riješiti naše suvremene probleme."

Ja bih rekao da ta zabluda nije posebno specifična, a ni posebno američka. Američki pisci danas nude obilje definicija romana i uloge romanopisca; prije nekoliko mjeseci raspravljalo se o jasnoći nasuprot ljeperječivosti, a nakon 11. rujna govori se o nezamislivome nasuprot imaginaciji. Sada se opet (prvi put nakon Toma Wolfea koji je optužio američke romanopisce da ne izvještavaju dovoljno o stvarnosti) raspravlja o društvenom nasuprot estetičkom, kao da je estetičko ono što je stabilno, na što društvo ne utječe, kao da se estetičko ne prelama u društvenome, kao da ga društveno ne mijenja, kao da danas Vermeera gledamo istim očima kao njegovi suvremenici, kao da su Flaubertove rečenice ostale netaknute vremenom i iskustvom živoga jezika. James Wood hvali Franzenov poziv na "estetičko rješenje za socijalni roman", kako je naveo u ogledu, ali drži da je Franzen pogrešno primijenio to rješenje u *Ispravcima*. Nema dvojbe da je Franzen pomiješao ono što je dobro u romanu s onim što je obično paradiranje, ali Woodovo shvaćanje prvenstva estetičkoga zanemaruje u kojoj je mjeri estetika u svijetu Franzenova romana pretrpjela neugodnu, ali važnu društvenu redefiniciju.

Wood piše kako je ono što je lijepo u romanima nešto što se jednostavno ne mijenja. On griješi kad pretpostavlja da Flaubert, Stendhal, Turgenjev ili Dickens nisu pisali u svojoj sadašnjosti. Oni za njega postoje kao uzorci uklesana stila, kao nepobitna umjetnost, podložna samo nesigurnosti naše vjere u nju. No romanopisci pišu za sadašnjost, i čak i kad na njihovim stranicama nema seljanki, lihvara ni *hip-ho-*

pa; jezik, tekstura, uzorci i "estetika" itekako su pod utjecajem društvenog pritiska pod kojim je knjiga napisana i pod kojim su je isprva čitali. Stendhal na ulicama današnjeg Manhattana ne bi bio tako pronicljiv promatrač: jezik je danas nešto drugo, kao i imaginarij, a također i originalnost. Premda to proturječi Franzenovu vlastitu ogledu, roman *Ispravci* u najboljim trenucima prožet je društvom, a društva nema bez estetike; odlučiti se samo za jedno ili samo za drugo znači iskočiti iz samoga života.

Nema više tjeskobe zbog utjecaja

Društvo se uvlači u umove Lambertovih. Dolazi radijskim emisijama i dječjim igračkama. Estetika u *Ispravcima* je najsočnija, najživlja, najusmjerenija kada Enid otvara srce u privatnosti vlastita glasa i jasno nam je u što ju je društvo pretvorilo, u što je i dalje pretvara, i u što pretvara nas dok to čitamo.

Franzenov roman podložan je kulturalnom pritisku – mislim na pritisak kojim on djeluje, kao i na pritisak koji djeluje na nj – što ga čini sličnijim američkim nezavisnim filmovima nego Čehovu. Tako, film *Svijet duhova*, koji govori o dvjema otuđenim tinejdžerkama iz maloga grada koje žele poslati svijet k vragu, jaše na valu iste spoznaje o tome u što je Nova ekonomija pretvorila život. Njihov svijet je svijet brze hrane, trenutne slave i *talk-showova*: poput obitelji Lambert, one promatraju ljude koje vole i pitaju se ima li ičega stvarnoga među njima.

Neki tvrde da su *Ispravci* "veliki američki roman", ali ta knjiga je zbirka pokušaja, a njezine rečenice nikad nisu u potpunosti one same, što bi mogla biti definicija književnog postmodernizma. Biti što je – to pitanje je u samoj srži knjige, a i u srži društva u kojemu taj roman pulsira; dio njegove nesvjesne estetike je pozivanje na sva djela koja taj roman čine onim što on jest. Dobrodošli u estetiku književne rasprodaje! Još malo pa nestalo!

Čitajući *Ispravke*, sa svim njihovim varijacijama i posudbama, finesama i nesvjesnim posvetama, postajemo svjesni (i to svjesni toga kao novine) mjere u kojoj Franzen putuje širokom cestom ne osjećajući nikakvu tjeskobu zbog utjecaja. Njegove rečenice iskazuju svojevrsni *bricolage* mini-suknje: pozdravljaju svakoga, a ipak uspijevaju ostati one same. Dakako, tu privlačnu ne-tjeskobu ne treba pobrkati s odlikovanjem za hrabrost, ali Franzenov roman je definicija onoga što američki roman danas tako često želi biti. David Foster Wallace i Kurt Anderson sklanjaju se s puta: današnji veliki roman je knjiga koja teži veličini tako da sve ostale velike knjige budu uvezene u nju. Primjer toga nije *Rat i mir*, nego World Wide Web.

U *Ispravcima* odjekuje stotinu pop-pjesama, stripova i američkih filmova: ono što taj roman ne uspijeva jest upravo ono što čini; a u njegovu neuspjehu je njegov uspjeh. ☐

S engleskoga preveo
Goran Vujanović

* Tekst objavljen u *London Review of Books*, 13. prosinca 2001.

RAZGOVOR

Ideja da doista možete steći široku publiku baveći se društveno zanimljivim pitanjima učinila mi

di na to da radije čitaju književnost nego da gledaju TV. Ako u tome uspije dovoljan broj pisaca,

ra televiziju, ali to nije složena ispravnost. U osnovi, on ponovno i ponovno iznosi isti zaključak. To je pakleni stroj. To je jedna od opasnosti o kojoj govorim u eseju u *Harper'su*: iznositi isti, jednostavan zaključak. Svaka književnost koja iznosi pretjerano pojednostavljen ili opetujući, ili banalan zaključak, neće baš biti jako zanimljiva.

Normalna obitelj je disfunkcionalna

Čini se da je obitelj koja ne funkcionira plodno imaginativno tlo u svim Vašim romanima, ali osobito u romanu *Ispravci*. Na mnogo načina Lambertovi uprizoruju tipični generacijski jaz između stoičnih roditelja koji se tvrdoglavo drže društvenih pravila i njihove odrasle djece koja traže nešto drugo. Ali tu je stvaran osjećaj bola i borbe i nezadovoljstva u svim njihovim životima. Zašto ste u svojim djelima toliko usredotočeni na obitelj?

– Frazu »obitelj koja ne funkcionira« smatram vrlo čudnom. Čini se da upućuje na to da postoji nešto kao obitelj koja funkcionira. Možemo li pronaći neku drugu frazu?

»Normalna« obitelj?

– Da, upravo. To je normalna obitelj kakvu poznajem. Iskustvo Lambertovih – koje je samo malo čudnije od mojeg – zaista je nezanimljivo u usporedbi s većinom onoga što čujem od mojih prijatelja. (Vjerojatno poznajem ljude koji su nešto uvrnutiji od većine zbog toga što poznajem pisce i umjetnike).

Živimo u dobu kada je vrlo teško imati ideale u vezi s bilo čime. Čak i kada uspijete imati ideale na nekoliko trenutaka, isti ih čas počinjete ispitivati i postajete ironični. U cvatućem razdoblju *post-velikog društva*, kada su dvije glavne političke stranke tako nalik jedna na drugu, a hladni rat je završen, nema puno mjesta za pronalaženje značenja. Ali obitelj ostaje trajnim generatorom značenja. Budući da se pisac trudi izreći priče koje imaju značenje, mislim da je prirodno da se bavi s obitelji.

Roman Ispravci završava nadom, osobito za Enid, unatoč naničavaj likove. Je li taj osjećaj nade i iskupljenja važan za Vas?

– Smatram da je Enid junakinja knjige. Na početku nas ljuti ta njezina ispunjenost nadom u suočavanju s očito teškim nevoljama. To se pokazuje kao dosadna nesposobnost suočavanja sa stvarnošću, a ipak, na kraju je njezina nada jedna od najljepših stvari u vezi s njom. Hoću reći, nada je jedna od osnovnih kršćanskih vrline – vjera, nada i milosrđe. Enid se teško bori s milosrđem, i ima neke male krize vjere, ali ona nikad ne gubi nadu. Ako imate literaturu koja je građena na tragičnoj spoznaji da će uvijek biti bola i patnje – i da nema načina da im se pobjegne – sigurno će pomoći ako možete uvesti i nešto nade. Mislim da je to vrijedi za moje životno iskustvo. ☐

S engleskoga prevela
Rosana Ratković

* Tekst objavljen u *Atlantic Unboundu*, 3. prosinca 2001.

Jonathan Franzen, dobitnik National Book Award za 2001. godinu

Novi društveni roman

Kvaka 22 je bila nešto više od same priče – bilo je tu također riječi o tome gdje smo tada bili kao država, postavljena su velika pitanja o ratu i pacifizmu

Jessica Murphy

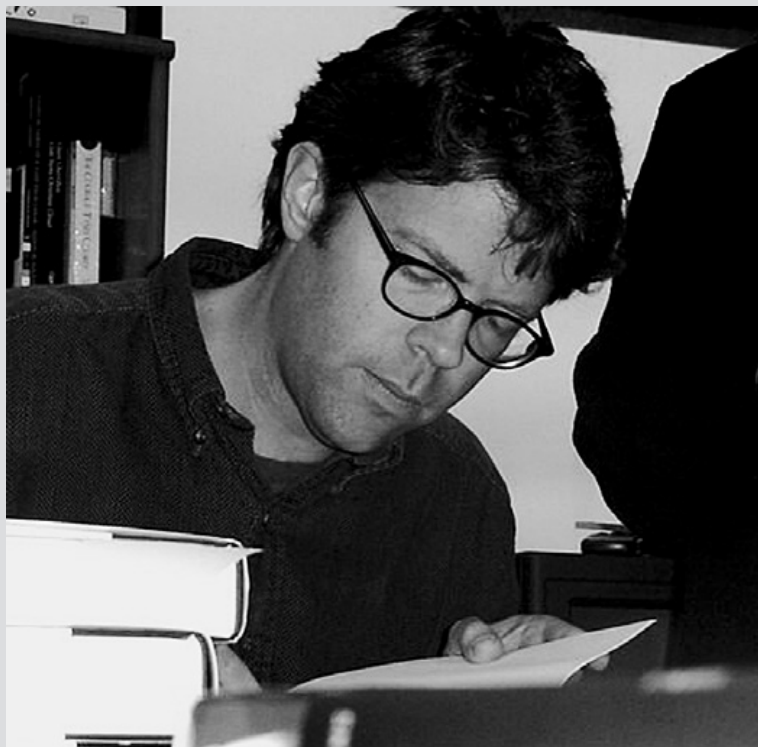
»Zbiljni su romani«, pisao je Jonathan Franzen 1996. godine u magazinu *Harper's*, »poput dobrih starih srednjoameričkih gradova, uništeni i izmučeni brojnim autocestama. Klonulo gradsko središte ozbiljnog rada okružuju bujajuća predgrađa masovne zabave: tehnološki i sudski trileri, romani o seksu i vampirima, o ubojstvima i misticismu«. Franzen, čija su prva dva romana privukla relativno malo pažnje, tvrdio je da su u doba kad kompjutorom opsjednutim čitaocima pažnju sve više odvlače novi oblici tehnologije i medija, i čitaoci počeli sumnjati u sposobnost književnosti da se usmjeri na značajna društvena pitanja, a njegov san o pisanju ozbiljnog romana koji može »biti značajan za mainstream« postao je prividno nemoguć.

Pet godina nakon, međutim, čini se da je Franzen nadvladao svoj očaj zbog stanja književnosti i zbog vlastitih mogućnosti kao romanopisca. Nakon napuštanja nade da će napisati novu *Kvaku 22* i obnoviti svoju vjeru u ozbiljne čitatelje, uspio je početi ponovno plodno pisati, i konačno objaviti, svoj treći roman, *The Corrections* (*Ispravci*).

Nema mjesta za društveni realizam

U Vašem tekstu u magazinu *Harper's* iz 1996., *Mogućnost za san, pišete, »Kada sam završavao fakultet 1981., nisam ništa čuo o smrti društvenog romana«. Kako definirate društveni roman? I kako vam se sve to čini nakon dvadeset godina?*

– Mislim da je izjava Philipa Rotha iz 1961. o smrti društvenog romana bila točna. Nema više mjesta za društveni realizam poput Zolina, ili Dreiserova, što god o tomu rekao Tom Wolfe. Jednostavno se drugi mediji puno bolje bave društvenim realizmom. Bio sam svjestan toga. Društveni roman nisam zamišljao kao književnost blata i smeća, ili kao književnost izvještaja. Ono što sam imao na umu 1981., bila je knjiga poput *Kvake 22*, koja dovoljno duboko zasijeca u svijest ljudi ove države da s time stvara novi pojam u rječniku. *Kvaka 22* je bila nešto više od same priče – bilo je tu također riječi o tome gdje smo tada bili kao država, postavljena su velika pitanja o ratu i pacifizmu.

se živom 1981. Mislim da je to ono što sam smatrao društvenim romanom – to je roman koji se bavi društvom, kako u svojoj recepciji, tako i svojim zaokupljenostima.

Mislite li da je romanopiscu moguće doprijeti do široke publike, danas kada je toliko informacija i toliko drugih medija nadobvat ruke? U Vašem eseju kažete da je »televizija ubila roman društvene reportaže«. Postoji li književni protuotrov za televizijski ekran?

– Ideja da romanopisac neka-ko ima odgovornost boriti se

Danas nema mnogo mjesta za pronalaženje značenja, ali obitelj ostaje trajnim generatorom značenja

protiv televizije nešto je što bih vjerojatno smatrao puno zanimljivijim u svojim dvadesetima. Osjećam da najbolji način za borbu protiv televizije nije udarac u glavu – na primjer, pisanje književnosti koja izravno pokazuje negativne osobine televizije i uzrokuje da se gledateljima otvore oči i da se okrenu književnosti. Radi se više o tome da se piše takva proza koja ljude navo-

tada mislim da će književni medij nastaviti postojati kao uvjerljiva alternativa televiziji, osobito ako se televizija bude nastavljala iscrpljivati.

Koji su rizici pisanja o društvu i ukazivanja na društvena pitanja u književnosti?

– U izravnom pristupu, rizičnom može biti banalnost u primjećivanju. Na primjer, Neill Postman je u pravu kada kritizi-

Roden sam u centru Zagreba i cijeli sam život proveo u ovom gradu. Ne mogu zamisliti život negdje drugdje. No, ja Zagrebom smatram samo centar grada. Još uvijek nisam shvatio draž periferije.” Tako počinju kratke misli Lukasa Nole u rubrici “moj Zagreb” *Večernjega lista* (pribilježila 24. svibnja L. D.). “Neobično,” pomislio sam i smjesta samoga sebe kandidirao za Vergilija koji će Lukasa Nolu, u sredini njegovih dana, provesti periferijom i pokazati mu barem djelić onoga drugoga života. Tko zna, možda štogod od toga uđe i u neki budući film?

Ima li života izvan centra?

Uzeo bih Lukasa, dakle, za ruku i odveo do duševne bolnice čiju ogradu katkad preskoče *ludničari*, kako smo ih mi kao klinici zvali s dosta simpatija, i besciljno tumaraju ili žicaju sitno. Tu simpatiju osjećam i danas: čini mi se da je najveća razlika između *ludničara* i nas još uvijek samo to što oni nemaju odjeću i dokumente, a mi imamo. Pada mi na pamet priča iz *Dvanaest hodočasnika* i vic: Došli novinari napraviti reportažu o ludnici i dobili vodiča koji ih vodi po ustanovi. “U prizemlju su najlakši slučajevi, oni koji se ambulantly liječe i koji će ubrzo biti otpušteni. Na prvom su katu teže neuroze, na drugom su psihotici, a na trećem psihopati, opasni za sebe i druge.” “A što je na četvrtom katu?”, zanimalo je novinare. “O, tamo je uprava.” Nakon ludnice možemo otići malo dalje, do polja na kojemu mjernik određuje među; nepovjerljivi seljak kopa gdje mu je čovjek iz grada rekao i na dubini od pola metra nalazi truli kolac – oznaku koju je zakopao još njegov djed, a potom je bila zaboravljena; ganuće i poštovanje kojima on gleda taj gnjili kolac možda nekome djeluju zastarjelo, ali siguran sam da Vladimir Šeks nije osjetio ništa slično ni za jedno od svojih odlikovanja. Potom bismo se mogli vratiti malo bliže i stati pred jednim prozorom u prizemlju, kroz koji se vidi kompjuter. U tu je zgradu, *na kraju grada*, država radnika i seljaka naselila *krugovaše*; oni su se iz nje uglavnom preselili, neki u bolje stanove,

a drugi u bolji život. Oko te se zgrade igrala mala Rašeljka Pupačić zbog čijeg su srca njezini roditelji putovali u London kada se avion zapalio. Inače, kompjuter je Slamnigov: kada bi se upalio, stihovi bi u njemu prozujali brzinom svjetla.

Znam da je periferija nezgodna jer može biti kraj kakve smrdljive tvornice, autobus za nju ide dvaput dnevno i nema butika; ali ondje, recimo, živi prevodilac s više jezika u glavi nego Luka Rajić sirana u

djetinjstva zapamtio kao niz bordela u Kožarskoj te vrt Nijemca Otta na samom početku Tkalčičeve. Ali o gradu ne možemo razmišljati samo kao o koncentričnim krugovima oko citadele. Ima i drugih geometrijskih likova osim onih s točkom u sredini (u koju se onda možemo udobno smjestiti). Michael Batty, proučavajući gustoću naseljenosti gradova, otkrio je i u sitnim mjerilima (1:100.000, 1:50.000) i u krupnim (1:1000, 1:500) ponavljanje uvi-

ne vidi da dolaze s remize, to jest periferije; gleda tulipane ispred HNK, a ne vidi da su i oni došli iz rasadnika koji je na periferiji; iz pekare mu mirišu puterštanglice, ali su i one ispečene na periferiji, iza tvornice patentnih zatvarača; gleda sve te lijepe ljude, a ne vidi da nisu to samo Novi Bogataši (NOB-ovi) i Sinovi Novih Bogataša (SNOB-ovi), nego da su to uglavnom ljudi s periferije i da je lijepa odjeća na njima možda jedina poštena koju imaju (odjenuli su se lijepo *za u grad*). Na potezu od Varšavske do Gajeve Lukas ne vidi da gustoća naseljenosti uzrokuje da neki žive u podrumima i tavanima, u tako lošim životnim uvjetima kakve nisam nikada vidio na *periferiji* (a ne bih ni ovdje da nisam sudjelovao u popisu stanovništva). Sada barem bolje razumijem Nolin film u kojemu se iz jednog lijepog stana gleda u drugi lijepi stan, s druge strane lijepe centralnozagrebačke ulice; sav je scenarij nebitan, bitno je samo da se ne gleda ni u podrum, ni u tavan.

Draži periferije Sanjarije dokonog Knežijanca

Šetnja Zagrebom s Lukasom Nolom

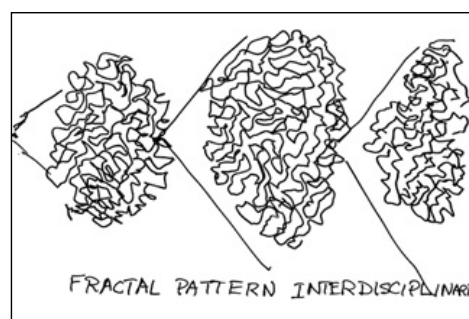

Boris Beck

LURI, koji je jezično redigirao Bibliju (pa je srećom ispravio i onaj dio u kojemu se starozavjetni prorok razgovara s Bogom “po tom pitanju”). Izvan Lukasova Zagreba žive još i glavni zagrebački solist, pa autor našeg pravopisa i možebitni predsjednik DHK-a. U Zagrebu nije ni zgrada iz koje je Štulić gledao nebo iznad Trnskog, ni garaža u koju se hoće vratiti Gobač, ni ulice čiji su heroji Prljavo kazalište. Možda Zagrebu ne nedostaju kibici s gajbom piva oko bočališta iza nekog reciklažnog dvorišta, kartaši na ping-pong stolovima uz prugu ili kafić u kojima piju policajci dok su na dužnosti, ali Lukasov Zagreb bez najboljih čevapa, bez najbolje pize i bez najljepšeg dječjeg parka nije baš nešto.

Nema kosog pogleda

Zašto Lukas Nola još nije shvatio draž periferije? “Možda zato što sam odrastao, školovao se i studirao na ruti između Frankopanske i Draškovićeve, te Glavnog kolodvora i Gornjega grada. Sve lijepe stvari u životu dešavale su mi se upravo u tom krugu.” Za Nolu granice grada presetaju na istom mjestu kao i za Rudolfa Habeduša Katedralisa koji je periferiju svoga

jek istih struktura, što znači da se grad može objasniti i fraktalnom geometrijom (dakle nema središta). Peter Allen opisao je disipativne gradove, koji evoluiraju i propadaju ovisno o ekonomskim uvjetima. Takva istraživanja ukazuju na to da su gradovi samoorganizirajući oblici, a da je “centar” samo jedan od brojnih atraktora (područja koja privlače aktivnosti), nipošto jedini i nipošto povlašten.

“Baš sam se jutros prošetao gradom, i u petnaest minuta vidio toliko lijepih i ukusno odjevenih ljudi”, kaže još Nola. Sad kad znamo što mu je grad, jasno nam je da ga je u petnaest minuta valjda sveg obišao. A od onog što Nola vidi, zanimljivije je ono što ne vidi. Gleda tramvaje, a

S periferije na ferije

Nisam ja gluh za draži šetnje Cvjetnim trgom; nije ih narušilo ni to što ga je uniformirao Mihajlo Kranjc, kandidat za Nagradu Grada, ni to što dečki s moje Knežije dođu tamo katkad ubiti kojeg Nolina susjeda. Ali znam na periferiji nekoliko vrlo humanih naselja iz šezdesetih, kada je netko razmišljao o stanovnicima i pobrinuo se da imaju svega u dobrom omjerima. Stara se slava na njima još uvijek vidi, unatoč zapuštenosti, i nikada nisam čuo da bi se koja od tih zgrada nagnula i potonula u močvaru (kao što se upravo događa zgradi u kojoj u centru živi Luka Rajić).

I da se ne bi sve ovo preozbiljno shvatilo, za kraj još jedan vic s periferije: Žena je iz zadnjeg noćnog autobusa izašla pred crkvom Krista Kralja i spremala se proći preko groblja prečicom do Fratrovca. S olakšanjem je primijetila postarijeg gospodina kako se sprema istim putem. Cavrljajući s njim prešla je Mirogoj i na rastanku mu se zahvalila: “Baš mi je drago da ste naišli, užasno me strah ovuda prolaziti noću.” “Potpuno vas razumijem, gospodo. I mene je bilo strah dok sam bio živ.”

KRITIKA

djela napisao krajem 19. stoljeća, dakle prije više od stotinu godina. Utoliko možemo govoriti o

dubokim uvidima u stanje stvari cjeline kulture i civilizacije Zapada. Njegove su dijagnoze, među-

Knjiga Davea Robinsona tematizira upravo odnos Nietzscheovih ideja i osnovnih misaonih zaslada postmodernizma. Ova kratka i sažeta knjižica, međutim, aktualizira i fenomen približavanja teorije ili filozofije laicima. Nema sumnje da bi mnogi naš egzaltirani nićeanac od ove teme rado napravio hermetičnu i nepreglednu knjižurinu, malo kome razumljivu i još manje potrebnu bilo kome osim taštini njezina stvaraoča. Robinsonova knjižica pokazuje da se i o tim na prvi pogled teškim i nerazumljivim temama može pisati jasno i razgovijetno, komunikativno i razumljivo, a da se ne umanjuje relevantnost izrečenoga. Zato su nam takva djela, bez obzira na određene nedostatke, prijeko potrebna. Time i nes-tručnjaci dobivaju mogućnost uvida u značajna misaona kretanja, veze i odnose zadnjih stotinjak godina, čime se stvara kritična koncentracija mislećih ljudi spremnih razumjeti dominantnu strukturu današnjega svijeta – a to je značajna stvar za svaku kulturu ponaosob.

Zapetljan u mrežu koju odbacuje

Da bi ostvario svoju namjeru, a to je pokazati misaoni utjecaj Nietzscheovih ideja na ključne autore postmoderne, Robinson će najprije ukratko iznijeti os-

novne crte Nietzscheove filozofije, kao i osnovne podatke o njegovu životu. U tom se prikazu Nietzsche očitava prije svega kao filozof kulture, jezika i sredstava kojima mislimo i priopćavamo svoje misli. On je dakle skeptik, koji već u svoje vrijeme ukazuje na istrošenost “velikih priča”, morala u okviru kršćanske paradigme i istine u okviru racionaliteta, od Sokrata preko prosvjetitelja, pa sve do moderne znanosti i tehnologije. U ovome je skepticizmu Nietzschea nadahnuo Schopenhauer, s kojim se složio u dijagnozi nihilizma, ali s kime se razišao u pogledu rješenja te situacije: odbacivši Schopenhauerov pesimizam i nirvanu, Nietzsche optimistički prihvaća paradokse života i mišljenja, i odgovor nalazi u koncepciji “volje za moći” kojom čovjek mora stvarati sebe sama na putu prema “nadčovjeku”, u kontekstu vremena kao vječnog vraćanja istog. Ističući Nietzscheov antifundacionizam, perspektivizam, skepticizam, anti-esencijalizam, kao i već opisane projekcije i pozitivna “rješenja” aporija u kojima se nalazi zapadna civilizacija, Robinson će Nietzschea karakterizirati kao kontradiktornog mislioca. Otkrivajući apsurdne i aporije zapadnjačkog mišljenja, negirajući svaku metafiziku i transcendentnu, nadvremensku istinu u korist

Nietzsche - utvrdo ili umeko?

Nietzscheov opus, “šok prošlosti”, bio je glavni inkubator ključnih ideja druge polovine 20. stoljeća

Dave Robinson, *Nietzsche i postmodernizam*. S engleskoga preveo Dinko Telečan. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.

tim, postale razvidnima tek stotinu godina nakon vremena kada ih je on napisao. Znajući da piše za buduće generacije, zahvaćajući u problem istodobno preduboko i preširoko za svoje suvremenike, on je svjesno prihvatio ulogu prognanika iz svojega vremena i za to platio veliku ljudsku cijenu. Zadnjih je deset godina života Nietzsche proveo pomračena uma u potpunoj anonimnosti, a njegove ideje postaju aktualnije tek nadolaskom Prvoga svjetskoga rata. Otada će njegov utjecaj samo rasti, proporcionalno brojnim zlorabama u pukoo ideologijske i dnevno-političke svrhe, kao i omalovažavanjima s istim ciljem. Sve to nije umanjilo snagu njegovih ideja i nadahnjujuću moć njegovih djela. Danas je gotovo jedinstveno mišljenje da je Nietzscheov opus glavni inkubator ključnih ideja druge polovine 20. stoljeća. Nema značajnijeg postmodernista koji neće rado priznati da mu je baš Nietzsche bio inspiracijom, barem za neke aspekte vlastita rada.

“šoku prošlosti”: iako nastale u sada već dalekoj prošlosti, njegove nas dijagnoze pogađaju kao da je naš suvremenik ili, točnije, netko tko nas promatra iz budućnosti.

Ovaj svoj proročki status Nietzsche nije stekao samo nadahnutom formom svojega iska-za ili nekonvencionalnošću svojega života, nego u prvome redu

Siniša Nikolić

U suvremenoj futurologiji poznat je pojam “šok budućnosti”, kojim se želi označiti sudar današnjih nepripremljenih ljudi s događajima koji nas očekuju. Svi smo skloni ne razmišljati o krupnim i globalnim problemima na koje je teško utjecati, ali zato ih, kada nam se dogode, doživljavamo potpuno osobno, kao da su namijenjeni baš nama. Čitajući djela Friedricha Nietzschea suočavamo se sa sličnim fenomenom, ali s malom razlikom – on je svoja najvažnija

Teoretičar cyberkulture Steven Shaviro prošlog je mjeseca u zagrebačkom klubu MaMa održao dva predavanja (link: ovaj broj *Zareza*, nekoliko stranica ranije). Na jednom od njih spomenuo je kuću Billa Gatesa (r. 1955, suvlasnik i predsjednik *Microsofta* iz Seattlea, SAD). Na slajdu smo vidjeli i nacrt te kuće. Nacrt me podsjetio na jednu slavnu antičku kuću, na vilu u Laurentu (u Laciju, blizu Ostije, na obali Tirenskog mora) koju je opisao njezin vlasnik, rimski pisac i državnik Plinije mlađi (61. ili 62. – oko 113). *Zašto* je moja mašta povezala ove dvije kuće? Isprva mi to nije bilo jasno.

Bill

Kuća Billa Gatesa nalazi se na obali jezera Washington; preko jezera gleda na Seattle. Kuća vrijedi više od 53 milijuna dolara; ukupna površina zgrada iznosi više od 20.000 kvadratnih metara. Kuća je velikim dijelom ukopana u brijeg, "tako da se čini manjom nego što jest", izvještava očevidac. Glavna zgrada ima obiteljsko krilo i krilo za goste; potonje je krilo na jugu, obuhvaća glavni ulaz s grandioznim stubištem (čije 84 stepenice vode od najniže do najviše razine zgrade), kino-dvoranu u *art deco* stilu, sa 20 mjesta i aparatom za kokice, okruglu dvoranu knjižnice s kupolom; tu su, dalje, svečana blagovaonica, uredi i sobe za konferencije, te dvorana za prijeme (s video-zidom) u kojoj se može održati koktel za 200 ljudi. Obiteljsko krilo (površine 3500 kvadrata) čine četiri spavaće sobe i smještaj za dadilju, obiteljska tehno-igraonica i gimnastička dvorana, osobna garaža. Osim glavne zgrade postoje još zatvoreni bazen, kuća za goste, velika podzemna garaža, hangar za čamce, zgrada za sportske aktivnosti s igralištim, umjetno ušće (izgrađeno zbog odvodnjavanja zidova u brijegu iza kuće) u kojem žive lososi i pastrve. Sve bi ovo moglo imati bilo koje milijardersko imanje; ono što posebno obilježava kuću Billa Gatesa jest činjenica da je to *kuća budućnosti*, da je u nju integrirana najsuvremenija informatička tehnologija. Informatika, u prvom redu, omogućava kući da se prilagodi onima koji se u njoj nalaze. U svakoj prostoriji moguće je regulirati osvjetljenje, glazbu i klimu (u zatvorenom bazenu glazba je podvodna), pri čemu kuća željama udovoljava sama,

prepoznajući individualne goste putem "informativnih broševa" koje dobiju na ulazu. Tako svakoga gosta iz sobe u sobu prati ambijent koji odgovara njemu osobno (naravno, ako gost ne poželi drukčije). Ne samo to; u svakoj prostoriji nalaze se televizori, pa ako ste započeli gledati film na jednom mjestu, a morate otići primjerice u zahod, isti će film vas dočekati i ondje. Bill Gates, vozeći se kući s posla, može narediti kući da pripremi glavnu kadu, te će razina i temperatura vode biti baš po mjeri baš u trenutku kad gazda ulazi u kupaonicu. (Usput, prilikom gradnje planovi su mijenjani da bi se u kompleksu zgrada sačuvalo četrdeset godina stari jasen; to drvo sada 24 sata na dan nadgleda kompjutor, regulirajući zalijevanje po potrebi.)

Noga filologa House & Techno

Supostavljanje dvaju opisa u dva medija – jednom drevnom i jednom ultramodernom – upozorava da su i simultanost i linearnost podjednako varljivo privlačne i privlačno varljive

Neven Jovanović

Plinije

Vilu u Laurentu Plinije opisuje u svojoj zbirci *Pisma* (pismo 2,17); taj opis je često uvrštavan u početne udžbenike latinskog, možda kao svjedočanstvo o rimskom "svakodnevnom životu." Plinije vodi čitatelje na virtualni obilazak vile, počevši od puta do nje – dovoljno kratkog i ugodnog da se nakon radnog dana u Rimu noć može provesti u Laurentu – a zatim, preko ulaza, kroz sve prostorije koje Plinije smatra zanimljivima. Nižu se trjemovi, hodnici, dvorane za gozbe, sobe, spavaonice. Vrijednost svake prostorije ili je neodređena – takve su "fine", "dotjerane", "ugodne", "elegantne" – ili počiva u odnosu prema okolini, prema moru, suncu i vjetrovima; važno je da bude što više svjetla uz što manje vjetra, što se postiže prozorskim staklima (u Rimu, to je luksuz rezerviran za najbogatije) i zidovima koji reflektira-

ju sunčevo svjetlo. Na primjer, jedan je *triklinij* (blagovaonica) isturen prema moru, tako da mu rub blago prskaju valovi kad puše jugozapadnjak; sa svih strana ima prozore ili vrata, tako da gleda, kaže Plinije, "na tri mora, a preko trijema u prednje dvorište, pa opet na trijem, zatim na atrij" (kroz koji se ulazi u vilu), "a onda na šume i planine u daljini." Drugi se triklinij nalazi u tornju, pa pruža pogled na more, obalu i okolne vile. Treći je, pak, čitavom zgradom zaštićen od oluja na moru; uz njega su vrt, sa smokvama i murvama, aleja za šetnju, gdje rastu bukva i ružmarin te brajda, koja pruža dobru sjenu i tlo meko čak i za bose noge. Važan dio vile su *hipokaust* (sustav centralnoga grijanja) i kupalište; potonje je skup specijaliziranih prostorija, među njima *sferisterij* (loptalište) i topli ba-

tu je Ostija (luka grada Rima, na ušću Tibera) ili obližnje naselje u kojem ima čak tri javna kupališta – što je osobito korisno u slučaju iznenadnog ili kratkog posjeta.

Bill & Plinije

Vama ću, dragi čitatelji, prepustiti veći dio igre traženja sličnosti i razlika između Billove i Plinijeve vile. Reći ću, međutim, *zašto* su mi se ove kuće bile učinile sličnima. Ni jedna ni druga nisu kompaktne, zaokružene cjeline; više slične na niz Legokockica, poslaganih zbrda-zdola. Uočite odsutnost impresivnosti i *klasičnosti*. Ostalo su razlike: Gatesova se kuća *ukopava* u krajolik, ali od njega je nezavisna, mogla bi se nalaziti bilo gdje, jezero Washington tu je sekundarno; kući priroda zapravo ne treba (osim kao sredstvo kamuflaže). Plinijeva vila, koliko god po korištenju najnaprednije tehnologije svog doba bila slična Gatesovoj, *povezana* je s prirodom; Plinijev luksuz stvaraju sunce, more, vjetar, biljke, jednako koliko i građevinarstvo i unutarnja dekoracija. Međutim, ne romantizirajmo: Plinije je *morao* biti povezan s prirodom, drukčije onda nije išlo.

Napokon: na koji su način ova dva opisa izložena? Kuća Billa Gatesa viši na Mreži kao interaktivna karta, po kojoj klikamo mišem gdje god hoćemo i možemo; Plinijevo je pismo tekst s jasnom linearnom strukturom – prolazimo iz okoline u vilu, po vili, pa opet van. (Slika vile priložena *Nozi filologa*, moj krunski dokaz sličnosti Billa Gatesa s Plinijem, zapravo je slika dvadesetostoljetne re/konstrukcije, prijevod antičke linearnosti u modernu simultanost!) Supostavljanje dvaju opisa u dva medija – jednom drevnom i jednom ultramodernom – upozorava da su i simultanost i linearnost podjednako varljivo privlačne i privlačno varljive; kao što ima dijelova vile o kojima Plinije *ne govori* – praktično svi vezani upravo uz onaj spomenuti "svakodnevni život", kuhinje, špajze, zahodi, gospodarske zgrade – tako ima i dijelova Gatesove, i Plinijeve, kuće koje na prikazima *ne vidimo*, usprkos svim modeliranjima, presjecima, interaktivnostima. Plinije i Bill, jedan uz drugoga, pomažu nam da i jednog i drugoga vagnemo pažljivije – i da ni jednoga ni drugoga ne uzmemo zdravo za gotovo. ☒

iracionalnih životnih tokova koje treba pratiti, svojim unčenjem o vječnome vraćanju, "volji za moći" kao nepromjenjivoj biti života i elitističkom koncepcijom o nadčovjeku s jedne strane, i masi s druge, Nietzsche se i sam zapetljava u paučinu metafizike koju je s toliko žara odbacivao. Zato će ovaj dio knjige Robinson zaključiti tvrdnjom da je Nietzsche doista značajna pojava u kulturi Zapada, ali prije svega zbog pitanja koje je postavljao, a ne zbog odgovora koje je davao. To se posebno dobro uočava ako promotrimo razvitak njegova mišljenja i faze koje je prolazio. Tako će Nietzsche u ranijem razdoblju svojega djelovanja biti radikalnim skeptikom i rušiteljem postojećih dogmi, dok će u kasnom razdoblju stvaranja biti obuzet pozitivnim projekcijama za probleme na koje je ukazao, što Robinson smatra slabijim točkama njegove filozofije.

Nietzsche i Francuzi

Epochu postmodernizma Robinson ocrta relativno široko ukazujući tek na neke osnovne smjernice koje bi ovu pojavu mogle održati na okupu. Kritika jezika na temelju strukturalne lingvistike svakako je njezin temelj. Strukturalističke je teze Ferdinanda de Saussurea, o proizvoljnoj i konvencionalnoj prirodi jezičnoga znaka, Jacques

Derrida doveo do krajnjih dekonstruktivističkih konzekvencija. Ukazujući na metaforičnost jezika, Derrida se nadahnio Nietzscheovom kritikom znanstvenog jezika i na njemu utemeljenih istina. Derrida je, međutim, znatno radikalniji od svojega učitelja, koji je doista uviđao jezičnu i konvencionalnu stranu znanstvenih "istina" kao evidencijnih zabluda, ali ih je držao simbolički korisnim s obzirom na to da omogućuju pozitivne društvene procese. Derrida je, pak, takvo stanje stvari držao krajnje opasnim, "podzemnim" procesom mentalnog potčinjavanja i tu je simboličku igru jezične moći žestoko dekonstruirao i odbacivao. Problem je, dakako, u tome što Derridina pozicija radikalnog skepticizma i agnosticizma onemogućuje bilo kakvu pozitivnu projekciju i još više, bilo kakav smisljeni društveni angažman, kojega se i sam Derrida, dekonstruktivistički potpuno neargumentirano, ponekad prihvaća.

Jean Francois Lyotard bio je očito inspiriran Nietzscheom u pogledu razotkrivanja propasti "velikih priča" Zapada. Riječ je o kritici prosvjetiteljstva, novovjekovog racionaliteta, ideje o znanstvenom progresu i jednoj, pozitivistički monolitnoj znanstvenoj istini. Ali, ova se dva filozofa znatno razlikuju po rješenjima

koja nude. Lyotard zastupa ideju široko, vodoravno postavljenog tolerantnog društva građanskih sloboda i pluralizma brojnih "malih priča". Nietzscheova vizija sraza elite nadljudi s jedne, i mase s druge strane, u jednom strogo hijerarhiziranom i strukturiranom društvu potpuno je disparatna s Lyotardovom koncepcijom.

Michel Foucault prvi je poslijeratni filozof koji je ozbiljno uzeo Nietzschea kao političkog mislioca. To se prije svega odnosi na njegovu analitiku moći, ne samo filozofskih diskurza kojima prethodi moć nego i na šire ustrojstvo društva i njegovih institucija koje nisu ništa drugo nego jedna kontrolirana disperzija moći čiji je cilj reprodukcija postojećih struktura kao sustava podčinjavanja i kontrole. U tome, u biti suptilno totalitarnom sustavu, ne postoje pojedinci kao subjekti s vlastitim identitetom, nego strogo kontrolirani i medijima stvoreni društveni likovi i funkcije u koje se svi pojedinci htjeli-ne htjeli, nužno uklapaju. Foucault je u tom pogledu poduzeo iscrpne i sustavne analize svih bitnih institucija društva kao i tipova diskursa kojima se one služe. I upravo je radikalnost konzekvencija kao i sustavnost i metodičnost njegovih analiza točka razlaza s Nietzscheom koji je u tom pogledu bio intuitivniji, fragmentarniji, ali i više sklon prihvaćanju mogućnosti postojanja autonomnih jakih po-jedinaca koji mogu sami, putem svoje snage i volje proizvoditi vlastiti smisao postojanja.

Fragmentarniji, ali i više sklon prihvaćanju mogućnosti postojanja autonomnih jakih po-jedinaca koji mogu sami, putem svoje snage i volje proizvoditi vlastiti smisao postojanja.

Zanemarivanje Nietzscheova vitalizma

Najpoznatiji američki postmodernistički filozof, Richard Rorty i Nietzsche imaju zajednički pristup modernističkim mitologemima o napretku znanosti, "velikim pričama" i "znanstvenim istinama" koje su za obojicu tek puki diskurzivni konstrukti. Rorty je postmodernistički skeptik koji odbacuje mogućnost da se mislju možemo probiti do temeljne naravi stvari. On pak drži da je sve što postoji samo skup iskaza o svijetu, dok nam je sam svijet uvijek nedostupan. Tako je teorija, a možda i znanost u cjelini, izjednačena s "književnom kritikom", sa samo jednim od mogućih "oblika konverzacije", pa tako on cjelokupnu znanost i filozofiju gura u estetsku dimenziju. Krajnje su posljedice Rortyjeva filozofskog skepticizma i relativizma dominacija tzv. slabe misli, upitni moralno-etički relativizam, kao i činjenica da je u tom značenjskom polju zapravo sve dopušteno – svaki iskaz, ma kako problematičan bio jednakovrijedan je neko-me drugom iskazu. Polazeći ipak

od iste skeptičke kritike znanstvenih mitova Zapada, razvodnjenoj Rortyjevoj viziji mekopute konverzacije Nietzschea suprotstavlja čvrsto strukturirani vitalizam volje za moći i kulture nadčovjeka, koji iz sebe sama, decizionistički proizvodi vlastiti svijet, ne mareći puno za pluralitet i fragilnost susjednog diskursa. Oba filozofa, međutim, imaju zajedničku sklonost isticanju estetske dimenzije ljudskoga postojanja, te do razotkrivanja kategorije igre kao ključnog strukturnog čimbenika suvremenog svijeta.

Iz svega iznesenoga Robinson će zaključiti da je Nietzsche svakako bio značajnom inspiracijom velikom broju postmodernista, koji su se izrijekom na njega pozivali. Ali svi se oni pozivaju na ranoga Nietzschea, iz razdoblja kritike i skepticizma, dok gotovo nijedan od navedenih ne nalazi nadahnuće u njegovoj zreloj i kasnoj fazi, a još manje u njegovim vitalističkim pozitivnim projekcijama. Čini se da uz to Nietzsche svojim stilom, raznolikošću, fragmentarnošću i neukrotivošću nadilazi postmodernističku pomodnost i kao dijagnostičar temeljnih civilizacijskih strukturnih dominantni ostaje trajna inspiracija suvremenim filozofima za dijalog s epochom u trajnome previranju. ☒

zarez comma Komma virgule запятая vesszo virgola coma káskeä vírgula

Gioia-Ana Ulrich

Velika Britanija

Paul McCartney – slikar

Bivši član nekadašnje britanske grupe The Beatles, Paul McCartney, uz svoj glazbeni talent pokušao se dokazati i kao slikar. U njegovu rodnu gradu Liverpoolu izložio je sedamdeset slika, a osnovna tema koja se prožima kroz većinu izloženih radova njegova je pokojna supruga Linda, koja je umrla od raka 1998. godine. Pjevač i glazbenik, koji se prije dvadeset godina počeo baviti slikanjem, izjavio je da ga je inspirirao slavni američki ekspresionist Willem de Kooning. Ljubav i strast su, kao i u njegovoj glazbi, dominantne teme u njegovu slikarstvu, rekao je direktor izložbe Michael Simpson na otvorenju u umjetničkoj galeriji Walker, 23. svibnja. No, kritičari nisu bili tako slatkorječivi. List *Daily Mail* objavio je da su McCartneyjeve slike potpuno netalentirane, blesave i sentimentalne. Za svoju izložbu McCartney je odabrao upravo galeriju u koju je često zalazio kad je bio dječak, jer je umjesto odlaska u školu išao razgledati umjetničke slike, a često mu se znao pridružiti i John Lennon. McCartney se ne smatra sjajnim slikarom te kaže da ne želi nikoga impresionirati, nego sebe sama i smatra kako se već dovoljno dokazao. Izložba će ostati otvorena do kolovoza. ☒

Iris Murdoch na filmu

Kazališni redatelj Richard Eyre snimio je biografsku melodramu o britanskoj književnici Iris Murdoch, koja je umrla 1999. godine i koja je objavila dvadeset i sedam knjiga. Eyre, ujedno i dugogodišnji ravnatelj londonskoga Kraljevskoga

Iris Murdoch

Kate Winslet kao Iris

nacionalnog teatra, u filmu je prvenstveno prikazao neobičnu i bezuvjetnu ljubav. Scenarij se temelji na knjizi *Elegija za Iris* u kojoj je njezin suprug John Bayley sa sjetom i blagom ironijom opisao svoja sjećanja na njihovo zajedničko provedeno vrijeme. Bayley, inače književni kritičar i profesor anglistike, bio je četrdeset i tri godine u braku s Iris Murdoch. Film se uglavnom bavi s posljednje tri godine spisateljčina života, kada je oboljela od Alzheimerove bolesti. To razdoblje njezina života u filmu je prikazano vrlo melodramatski. U trenutku kada ona počinje gu-

Judi Dench i Jim Bradbury

biti pamćenje, priča se vraća unatrag, u vrijeme kad su se supružnici upoznali u Oxfordu. Neprekidnim *flash backovima* između početaka i sadašnjosti Eyre izbjegava cjelokupnu stvaralačku fazu književnice, no istodobno romantičnu dijalektiku kontrasta sažima u cjelovite ideale: sreću, tragičnost, putenost, slobodu mišljenja, konvencije i odanost.

Četiri glumca utjelovila su Iris i Johna. Prpošnu Iris u mladim danima glumi Kate Winslet, a ostarjelu Judi Dench. Mlada Iris bila je strastvena u svemu što je radila, imala je veze s oba spola, a to nije niti krila pred mladim, budućim suprugom Johnom (utjelovio ga je Hugh Boneville), koji ju je obožavao. John se stavio u njezinu sjenu i službu, oduzeo joj je svakodnevne poslove i prepustio sve odluke.

Film lebdi na granici kiča, a jedino što ga spašava su izvrsni glumci. ☒

Njemačka

Pronađeni ekspresionisti

Sest slika Heckela te po jedna Noldea, Kirchnera i Pechsteina – devet radova ekspresionističkih slikara u vrijednosti od 5 milijuna eura, koji su u travnju ukradeni iz berlinskoga muzeja Brücke, ponovno je pronađeno. U kojem su stanju slike, još je nejasno. Počini-

telji su izvršili krađu unutar samo nekoliko minuta. Nekoliko dana nakon krađe, policija je pronašla auto s kojim su pobjegli kradljivci, a potjera je proširena na cijelu Europu. Najprije su uhićena četiri sumnjiva muškarca i jedna žena, a trojica od njih su Jugoslaveni. Protiv

njih je također podignuta tužba zbog provale u nekoliko otmjenih vila u području Savezne Republike Brandenburg. Sada je definitivno sigurno da su u najspektakularniju krađu u posljednjih nekoliko godina u Njemačkoj upleteni četrdesetpeto-

Max Pechstein, Mlada djevojka

godišnji Milan V. i dvadesetomogodišnji Boštjan B. iz Jugoslavije. Policija ih je otkrila sasvim slučajno jer su bili podvrgnuti saslušavanju zbog napada na trgovinu optike u Berlinu. Prigodom krađe u optici koristili su se istim alatom kao i u muzeju Brücke, čime im je policija ušla u trag. Jugoslavenski kriminalci nisu nepoznati njemačkoj policiji; počinitelji su više krađa i kaznenih djela u posljednjih desetak godina u Njemačkoj.

Policija još uvijek traga za polovicom slike Maxa Pechsteina pod nazivom *Mlada djevojka*. Vlasti se nalaze pred misterijem jer druga polovica njegove slike, koja je odrezana nožem, još nije pronađena. Uhićeni počinitelji ne žele odati gdje se nalazi polovina koja nedostaje i ujedno ne želi reći tko su naručitelji ovoga senzacionalnoga kriminalnoga djela.

SAD

Umrla "teroristica umjetnosti"

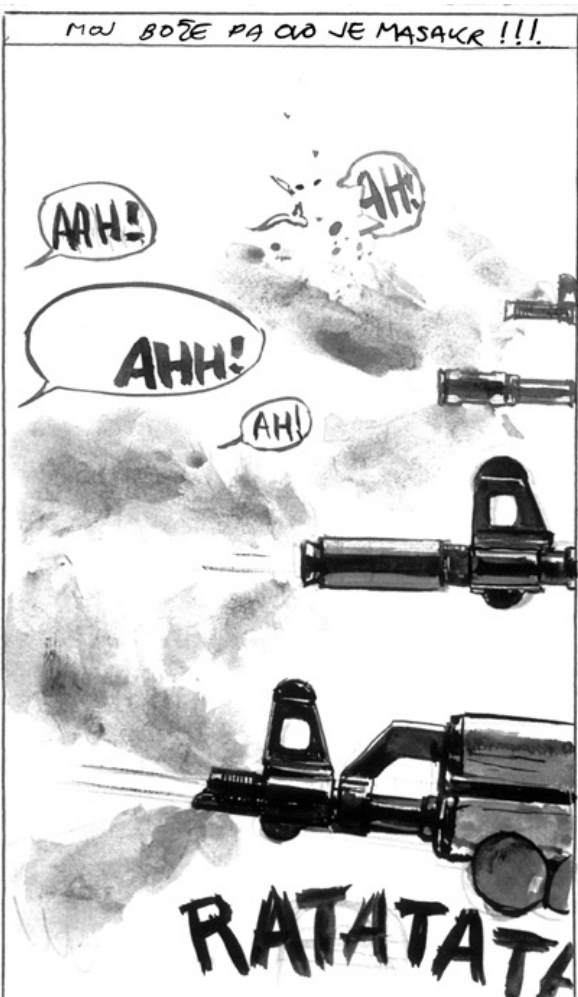
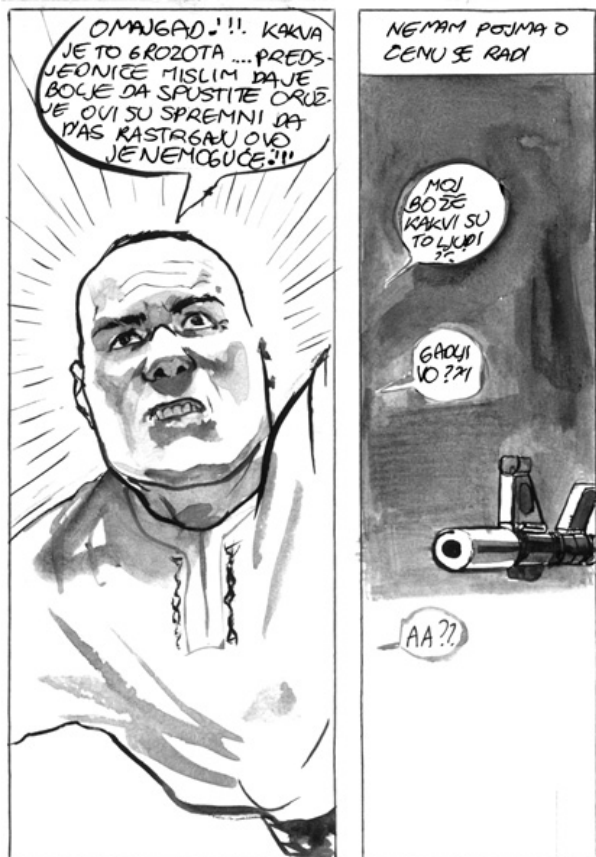
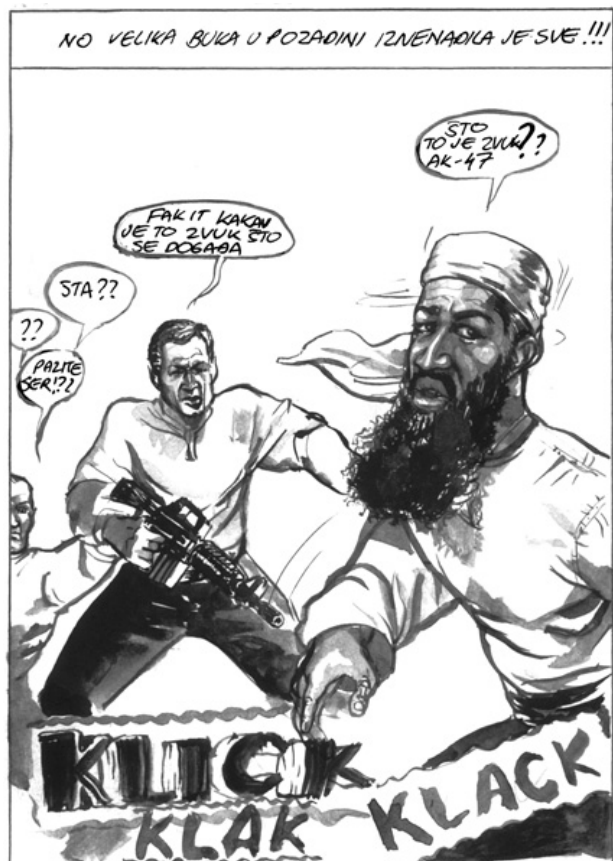
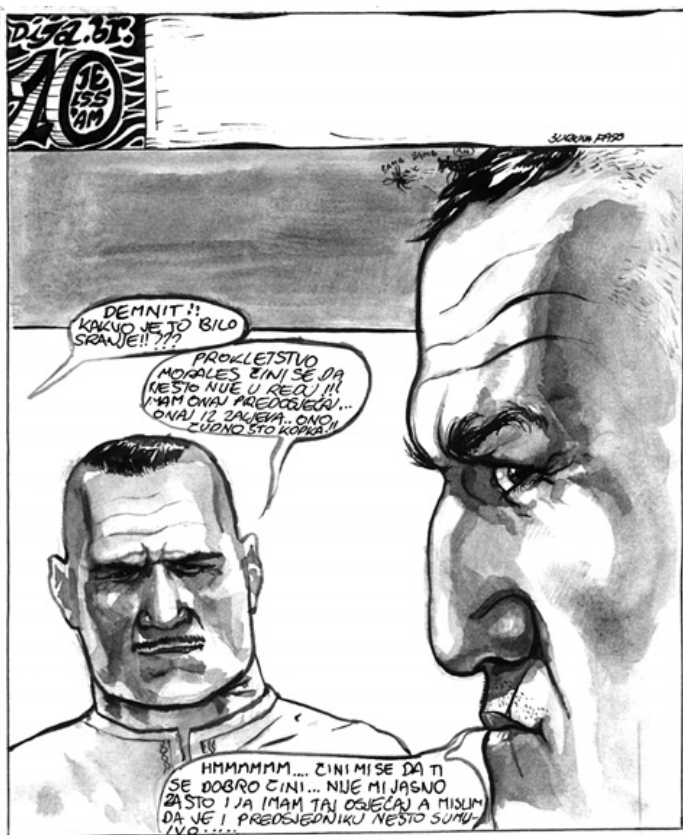

Francusko-američka umjetnica Nikki de Saint Phalle umrla je u sedamdeset i prvoj godini u San Diegu u Kaliforniji. Bila je jedna od najznačajnijih umjetnica 20. stoljeća, a njezine su *Name* zasigurno bile najpoznatije lutke u povijesti umjetnosti – i to ne samo zbog svojih bujnih dimenzija. Njezine šarene i maštovite divovske dame zabavljaju promatrače. Nikki de Saint Phalle rođena je 1930. u francuskom Neuilly-sur-Seine, a odrasla je SAD-u. Pedesetih se godina vraća u Francusku, gdje radi kao fotomodel. Radila je s umjetnicima Yvesom Kleinom i Jeanom Tinguelyjem, s kojim je kasnije bila u vezi. Kroz svoju je umjetnost kasnije izražavala protest protiv svijeta kojim domini-

raju muškarci. Godine 1965. stvara svoju *Nanu*, koje je zapravo bila uličarka i lik iz Zolina romana. Dvije godine kasnije izlaže divovsku *Nanu* na Expou u Montrealu.

Nikki de Saint Phalle bila je jedinstvena i svestrana umjetnica: pisala je za kazalište, dizajnirala je odjeću i nakit, a okušala se čak i na filmu (*Daddy*, 1973.) – a sve to u svrhu napadanja patrijarhata i moći očeva. Toj fazi pripadaju i agresivne slike pucanja koje je stvarala zajedno s Jasperom Johnsom i Robertom Rauschenbergom – umjetnici su gađali njezine gipsane figure s vrećama punim boje. Ona se smatrala "teroristicom umjetnosti", koja pokušava prevladati dječje traume: "Pucala sam protiv tate, protiv svih muškaraca". ☒

impresum

zarež

dvojtednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb

telefon: 4855-449, 4855-451

fax: 4856-459

e-mail: zarež@zg.tel.hr

web: www.zarež.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

poslovna direktorica: Nataša Polgar

glavna urednica: Katarina Luketić

zamjenica glavne urednice: Nataša Govedić

uredništvo: Grozdana Cvitan, Nataša Ilić, Sanja Jukić,

Agata Juniku, Lovorka Kozole, Trpimir Matasović,

Milan Pavlinović, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

suradnici: Sandra Antolić, Boris Beck, Tomislav Brlek,

Dean Duda, Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Puhovski,

Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, David Šporer, Igor Štikl

grafički urednik: Željko Zorica

lektura: Žana Mihaljević

tajnica redakcije: Lovorka Kozole

priprema: Romana Petrinc

tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Ured za kulturu Grada Zagreba

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

zarež

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarež

dvojtednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Vodnikova 17

Želim se pretplatiti na zarež:

6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci 85,00 kn

12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke: 2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

PROJEKT ZA PUNO PRAVNO...
 PRIJEMNIK...
 REGISTARSKI...
 GODIŠNJA PRETPLATA ZA ZAREŽ...
 DRUGA STRANA d.o.o. HEBERBERGER ZA ZAGREB...
 Zagreb, 28. 1. 2002

Tražim mamin broj ::: projekt Sanje Iveković

Searching for My Mother's Number

BROJ : IM.132411-III/2.

Na temelju čl.65 i 66 Uredbe o odredjenju mirovina i invalidnina / Sl. list FNR 25.VII.1952./ i zaključke Izvršnog odbora Zuv. guranje grada Zagreba na sjednici od 14.IV.1952.

R J E S E N J E

ŠAPARIĆ - IVEKOVIC MARI po zvanju srednjom stručnom spremom rođane 16.IV.1919 priznaje se pravo na invalidsku mirovinu poč. 1952.u mjesečnom iznosu od Din.4160.-/slovima stošesdeset dinara /.

Umjesto ovog iznosa isplaćivat će se minimalna osobna mirovina u iznosu od Din.4.500.-mjesečno.

Mirovina se stavlja u tečaj s danom 1.VII.1952.

Pravo na invalidsku mirovinu traje, dok je uživatelj potpuno nesposoban za rad.

Prema postojećim propisima jedna osoba ne može uživati dva prava na mirovinu. Stoga je uživatelj dužan odmah javiti Zavodu za soc.osiguranje MRE ako uživa još koju mirovinu .

OBRAZLOŽENJE :

Zahtjev za priznanje prava na invalidsku mirovinu podnio je osiguranik dana 27.IV.1952.

Ustavljeno je, da je osiguranik dne 28.II.1949. postao za duže od godinu dana potpuno nesposobnim za rad uslijed bolesti / čl.43 Zak.o soc.osiguranju radnika i službenika i njihovih porodica.

Ukupni radni staž osiguranika prema čl.49,57,60-63 spomenutog Zakona iznosi 7 godina 161 dan.

U radni je staž uračunato vrijeme provedeno u radnom odnosu od 1.XI.1938 do 30.VI.1940., od 15.V.1945 do 28.II.1949 sa kratkim prekidima kao i vrijeme provedeno u NOP od 10.IX.1943 do 15.V.1945 a to s razloga jer nije dovoljno dokazano odnosno iz izjave svjedoka nije moglo zaključiti da je imenovanoj ilegalan rad za navedeno vrijeme bio jedino i trajno zanimanje, i da je taj rad obuhvatio puno radno vrijeme.

Osiguranik je rođen dne 16.IV.1919.pa je na dan nastupanja njegove potpune radne nesposobnosti imao navršenih 29 godina života te ima prema čl.47 spomenutog zakona dovoljan radni staž za priznanje prava na invalidsku mirovinu.

Na temelju čl.25 spomenute Uredbe uračunato je u radni staž u dvostrukom trajanju vrijeme od 10.IX.1943. do 15.V.1945.

Iz dostavljenih isprava je nadalje ustanovljeno, da je osiguranik državni službenik sa srednjom stručnom spremom pa se prema čl.10 st.1 b Uredbe o određivanju i o prevođenju mirovina i invalidnina razvrstava u mirovinski razred XII.aa mirovinskia te, eljen od Din.8000.-

Prema ukupnom radnom stažu pripada osiguraniku po čl.47 spomenutog Zakona invalidska mirovina u iznosu od 52% mirovinskog temelja t.j.u iznosu Din.4160.-mjesečno.

Minimalna mirovina od Din.4500 određena je prema čl.7 spomenute Uredbe .

Dan početka isplate ove mirovine je godinu dana

XXXXXX

./.